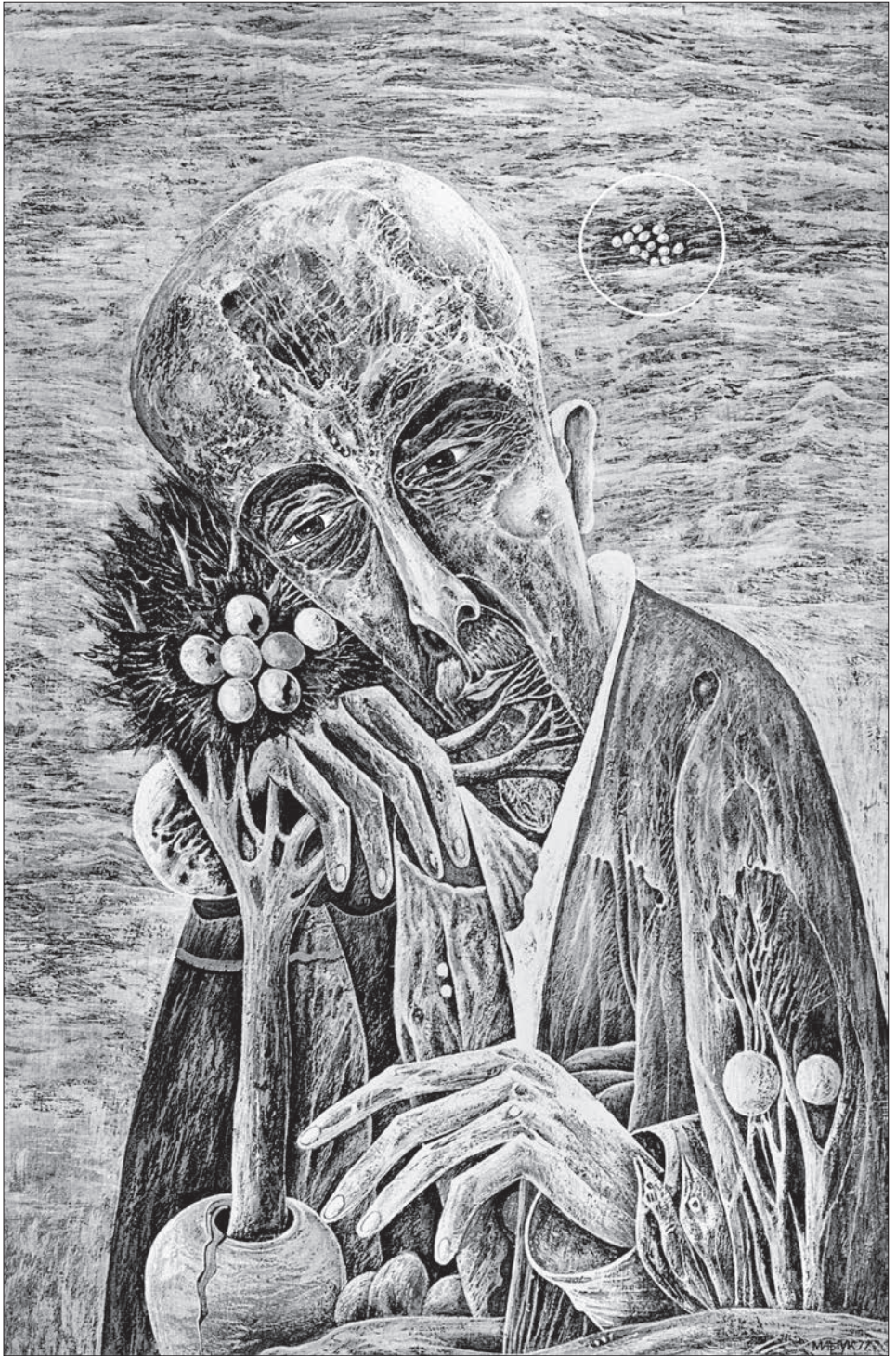

ДУЖАЯ

№ 1 2022

ДУКЛЯ

Рік видання 70 № 1 2022

літературно-мистецький та публіцистичний журнал. Видає Спілка українських письменників Словаччини, Пряшів.

DUKLA –
literárno-umelecký
a publicistický časopis.
Vydáva Spolok ukrajinských spisovateľov
na Slovensku, Prešov.
IČO: 37874047

Dátum vydania: apríl 2022

Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín.

ІВАН ЯЦКАНИН,
головний редактор.

РЕДКОЛЕГІЯ:

ГРИГОРІЙ ГУСЕЙНОВ,
АНАТОЛІЙ КАЧАН,
ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
СТЕПАН ГОСТИНЯК,
ЯРОСЛАВ ДЖОГАНІК,
ОЛЕКСАНДРА ІГНАТОВИЧ,
ГАННА КОЦУР,
МИРОСЛАВ ІЛЮК.

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік –
3,98 €.

Адреса редакції:
080 01 Prešov,
Ul. Janka Borodáča č. 5
Комп'ютерний набір
NITECH s.r.o., Prešov,

Objednávky na predplatné prijíma každá
pošta a doručovateľ Slovenskej pošty.
Objednávky do zahraničia vybavuje
Slovenská pošta, a.s., Stredisko pred-
platného tlače, Ul. Uzbecká 4, P.O. Box
164,82014 Bratislava 214,

e-mail: zahranična.tlač@slposta.sk

ISSN 0419-8131

ЗМІСТ

Анатолій Качан	
Від гір до моря	2
Столиця мого Дитинства	21
Маруся Няхай	
Добірка поезії	22
Йосиф Шелепець	
Три зустрічі	26
Мирослав Олеар	
Фронт	30
Міла Іванцова	
Намальовані люди	42
Роман Дідула	
В найменшому з-поміж світів	54
Станіслав Вінценз	
На високій полонині	59
Давід Свобода	
Яблуко зі сталі	73
Павло Лопата	
Батьківщині віддала своє життя	77
Тетяна Дзюба	
Мотив гріха і спокуси у драмі на три життя Марії Матіос «Солодка Даруся»	83
Тарас Шмігер	
Важливий документ доби	87
Михайло Роман	
Бібліографічний покажчик професора Миколи Зимомрі	89
Микола Мушинка	
Четверта книжка Славка Бурди «Українці Хорватії»	92

ПОЕЗІЯ

Анатолій КАЧАН

Від гір до моря

ГІРСЬКЕ ОЗЕРО

Синевир, Синевир, як тебе назвуть?
Синьооке диво гір? Дзеркало Карпат?

А іще про Синевир можна так сказати:
Око, звернене до зір, телескоп Карпат.

Тут смерекова рідня, сарни молоді
Задивляються щодня в дзеркало води.

По дорозі на Кавказ чи Зелений Яр
Зупинялись тут не раз каравани хмар.

Як верблюди, наберуть в бурдюки води
І поволі попливуть далі – хто куди.

Синевир, Синевир, я без тебе жив,
Та мене твій синій вир теж приворожив.

ЗАЖУРИЛИСЬ ГОРИ

Зажурились гори голосом трембіти,
Бо пішло за море з України літо.

То із полонини звук трембіти лине,
Що пора вертати вівці у долину.

А вгорі над нами потяглося за літом
Зграями, ключами птаство перелітне.

Не журіться, гори, не сумуй, трембіто,
Адже кінець літа – це не кінець світу.

ГРОЗА В КАРПАТАХ

Гримить розгнівана гроза
Над перевалом
І креше з хмар у небесах
Вогонь кресалом.

Летять зигзагами в ліси
Вогненні стріли,
Бо там сховалась від грози
Нечиста сила.

Колись тут Довбуш молодий
Стріляв з рушниці,
Та не поцілив він тоді
Метку чортицю.

Бабахнув знов на повен зріст,
Уже з пістоля,
Та цього разу лиш під хвіст
Насипав солі.

З тих пір у ліс хоч не ходи
Гриби збирати, –
Там розплодилися чорти
І чортенята.

Багато літ і зим підряд
Чорти запеклі
Вивозять SOSни із Карпат
На дрова в пеклі.

І каламутять води рік,
Струмки прозорі,
Які течуть із року в рік
Із гір до моря.

Річки несуть дари свої
І в Україну,
Вони єднають всі краї
В одну країну.

Тому так зляться зазвичай
Чорти рогаті
І каламутять водограй
Так заповзято...

Знов гримнув постріл Перуна,
Немов з гармати,
І покотилася луна
На всі Карпати.

А деь у лісі скрикнув птах
Із переляку,
Запахло сіркою в ярах –
Таки поцілив по рогах
Перун чортяку.

Загнав рогатого туза
В тісне провалля.
Гримить розгнівана гроза
Над перевалом.

* * *

Із гір, лісів, із краю в край,
Від Заходу до Сходу
Несе до моря наш Дунай
У двох долонях води.

Із року в рік за виднокрай,
За Альпи і Карпати
Несе їх бережно Дунай,
Аби не розплескати.

Несе в долонях берегів
Туди, де море грає,
Дари річок і ручаїв,
Які в Дунай впадають.

Клекоче джерело ясне,
Що б'є з-під осокура:
– Згадай, Дунаю, і мене,
Коли побачиш море.

СВІТАНОК У ПЛАВНЯХ

В дунайських плавнях – тиша тиш:
Дрімає човен над водою,
А заворожений комиш
Стоїть зеленою стіною.

Упали хмари у Дунай,
А ч а с... неначе зупинився.
Та ось зажеврив неба край, –
То знак мені й тобі, Дунай,
Що День новий вже народився.

Благословлялося на світ.
Ось дика курочка крилата
Чи то летить, чи то біжить
То по воді, то по лататтю.

Скидалась риба вдалині,
Латаття квіти розпускало.
І все ж, здавалося мені,
Чогось іще не вистачало.

Та раптом десь у комиші
Очеретянка заспівала, –
І легше стало на душі,
І поплавці затанцювали.

І тут я заново відкрив,
Мабуть, колись уже відкрите, –
Що без пташиних голосів
Немає радості на світі.

А ще в ті декілька хвилин
Відчув під спів очеретянки –
«Каррась-каррась... рак!.. лин-лин-лин!» –
Красу Дунаю на світанку.

ГОЙДАЛКА БІЛЯ ДУНАЮ

Я на гойдалці гойдалася,
Наді мною угорі
Білі хмари хилиталися
І шуміли явори.

А внизу до моря синього
Тихо воду ніс Дунай
З гір захмарних, що вершинами
Підпирають небокрай.

Як на маятнику тихому,
Я на гойдалці пливла,
Білі руки небом дихали,
Ніби два мої крила.

Ось я – ластівка: без страху
Набираю висоту
І злітаю вище даху,
Вище яблуньки в саду.

Ось я чайкою чубатою
Понад хвилями лечу,
На льоту пісні вигадую
І співаю досхочу:

Я на гойдалці гойдалася,
Наді мною угорі
Білі хмари хилиталися
І шуміли явори...

ЛІТО В ОЛЬВІЇ

Понад Лиманом трави цвітуть,
Ластівка воду п'є на льоту:
Ледве торкнулась дзьобом до скла –
Ніби алмазом слід провела.

Понад Лиманом срібна коса
Тягнеться в море, у небеса.
А на косі, як на вахті моряк,
З моря когось виглядає маЯк.

Ген над Лиманом, мов паруси,
В Ольвію білі хмари пливуть.
Як у прадавні скіфські часи,
Їх до причалу чайки ведуть.

Кинула хмара якір в Лиман,
Глянула з неба на береги, –
А над Лиманом... міста нема,
Тільки руїни й степ навкруги.

Вже не кружляють вільні орли
Понад Лиманом, серед степів,
Хвилі гуляють там, де були
Пристань, причали для кораблів.

І якби раптом сам Геродот
В гості з Еллади знов завітав,
Щоб навістити рідний народ,
Він би жахнувся і зарідав.

Жалібно скиглить чайка Марго:
– Як же це сталось, Ольвіє, як,
Що на руїнах щ а с т я твого
Кози пасуться, квітне будяк?

Щастя твоє полином поросло
І як полин той стало гірким:
Там, де щасливе місто було,
Марево срібне мріє над ним.

Понад Лиманом – сивий курган,
Сонце сідає в тихий Лиман.
Сонце заходить, і на льоту
Ластівка воду п'є золоту.

МОРСЬКЕ ПРИСЛІВ'Я

*Хто на морі не бував,
той Богу не молився.*

Ми зі знайомим моряком
Ловили рибу на причалі
І на льоту дрібним бичком
Крикливих чайок годували.

Там розповів мені моряк,
Якому море по коліна:
– Ти народився, як і я,
В морській столиці України.

Коли ти був малим іще,
Знайома чайка на причалі
Тобі сідала на плече,
Про щось схвильовано кричала.

Вона з рибалками весь час
Ловила рибу на світанку
І проводжала наш баркас
До ставників і на стоянку.

А ще від рідних берегів
Літала аж до небокраю –
Туди, де щогли кораблів
Над морем небо підпирають.

Мабуть, під чайчиним крилом
В тобі прокинулось неждано
Бажання стати моряком,
А може, навіть капітаном.

З тих пір узимку й навесні
Не раз та чайка прилітала
В твої малюнки, в дивні сни,
В яких стояв ти за штурвалом.

А влітку крабів ти ловив,
Бичків нанизував на в'язку.
На День Нептуна Бог морів
Подарував тобі тільняшку.

Та хто на морі не бував,
На бурю з берега дивився, –
Той з Богом ще не розмовляв,
Хоч і не раз йому молився.

Коли на гойдалці морській
Твій корабель до хмар злітає,
А потім в прірві пропадає, –
Тоді д у ш а крізь буревій
Віч-на-віч з Богом розмовляє.

МОРСЬКЕ ІМ'Я

За маяком розхвилювалось,
Заграло море неозоре.
То з ланцюгів вітри зірвались
І розгойдали Чорне море.

Ідуть і йдуть від небокраю
Високі хвилі-кучугури.
На гриви хвиль буї стрибають,
Немов голодні собацюри.

Біля причалу на припоні
Човни гарцюють, наче коні,
І роблять дивні викрутаси
Важкі шаланди та баркаси.

А вдалині біля причалу
Танцює яхта-балерина,
Яку морським ім'ям назвали,
Як і сестру мою – М А Р И Н А .

БІЛІ НОЧІ В ОДЕСІ

1

Щороку по Одесі
В святковому вбранні
Акації-принцеси
Гуляють навесні.

У травні всю Одесу
Беруть вони в полон:
Лузанівку, Пересип,
Фонтан і Ланжерон.

Під спів пташок надвечір
В міський заходять сад,
Накинувши на плечі
Південний аромат.

Йдемо до Дюка містом –
Акації вже тут,
По сходах урочисто
До моря нас ведуть.

Ось ми вже на причалі,
Де з сином на руках
Морячка зустрічає
Із рейсу моряка.

Ген біля небокраю
З'явився, мов міраж,
У супроводі чайок
Морський суховантаж.

Як лоцмани бувалі,
Ті чайки кожен раз
Ведуть аж до причалів
То яхту, то баркас...

2

А ген на косогорі,
На схилах, як салют
Весні, Одесі, морю, –
Акації цвітуть!

З Приморського бульвару,
Мов сивий капітан,
В зелених окулярах
Вітає їх платан.

А з гавані Нептуна,
Як дівчині моряк,
Акаціям-красуням
Підморгує м а Я к .

Коли у білій тиші
Акації цвітуть,
Стає вночі світліше
У місті і в порту.

Шепоче хвиля хвилі:
«На берег подивись, –
Це знову ночі білі
В Одесі почались».

ПРИМОРСЬКА ОСІНЬ

Наче жар, під вікнами у мене
Догорає літо в квітниках.
Яблуні в саду іще зелені,
Та нема вже яблук на гілках.

З моря насуваються тумани
І пасуться вранці на стерні,
А чубатий одуд вже востаннє
Б'є поклони рідній стороні.

Помолилось літо Сонцебогу
І пішло до Криму через міст.
Задивився сад наш на дорогу
І впустив на землю жовтий лист.

Не журися, саде, як над нами
Закурличуть зграї журавлів
І розколють гострими клинами
Душу гаю, річки і степів.

Не журися, саде, це не горе,
Що ми знов зостанемось одні:
Той, хто зимуватиме за морем,
Ще позаздрить нам на чужині.

ВЕДЕ ДОРОГА У СТЕПИ

Веде дорога у степи.
А від кургану до кургану
Десь на Херсон біжать стовпи
Через пусті поля й баштани.

А між стовпами у степах
Перед важкими перельотами
Сидять то сойки на дротах,
То сиворакші заклопотані.

Уздовж дороги за селом
Птахи прощаються із літом
І радяться із ватажком,
Як їм до вирію летіти.

– Полетимо у теплий край
Через Сиваш до Тарханкуту...
– Як не лети, як не кружляй,
А море нам не обминути...

Не окликай їх, не лічи,
Хіба цього з нас не доволі:
Наскільки глянеш вдалечінь –
Горять у золоті тополі.

Десь там за віхами дерев
Нас виглядає при дорозі
Сутула хата з димарем
Очима зашкеленими в осінь.

А біля стежки до води,
Вітрами хрещена і холодом,
Як маятник – туди-сюди –
Скрипуча хвіртка ходить ходором.

Десь там, десь там біля воріт,
Куди веде мене дорога,
В саду над айстрами висить
Останнє яблуко – для Б о г а .

БАБИНЕ ЛІТО

Біля хати під черепицею
Задрімала баба зі спицями.
Безпорадно мальви дивилися,
Як із рук клубки покотилися,
Як з клубками баби-в'язальниці
Кошенята весело граються.

Поки баба спала, на клені
Стало жовтим листя зелене.
А в саду над жаром калини
Потяглись нитки павутини.

То підкралась осінь левадами
І украла прядиво бабине.
Поскубла його, спавутинила,
Над садами тихими кинула.

А хотілось в синову хату
Рушників квітчастих наткати.
А онуку сорочку вишити
І на зиму щось тепле вив'язать,
Бо гадала ворожка людям –
Слід чекати на зиму люту.

Вже, було, умовила й діда,
Настругав веретен за літо.
І настриг три корзини повні
З тонкорунних овечок вовни.

Та підкралась осінь левадами
І украла наміри бабині.
Разом з прядивом спавутинила,
Над садами тихими кинула.

Того дня на білому світі
Почалося бабине літо.

СИНІ ОЧІ ЛУГІВ

Де варили бринзу чабани
У кошарі біля джерела,
Білі хмари впали на лани –
Білим цвітом гречка зацвіла.

Де іржали коні, квітне мак,
Де вони любились – покривець,
Де копитом били – копитняк,
Де лошата грались – воронець.

А над водопоєм навкруги,
Де я хмари пас, ганяв м'яча,
Журяться петрові батоги,
Коров'як горить, немов свіча.

Він горить на згадку про роки
На світанку нашого життя,
До яких вже заросли стежки
І давно немає вороття.

Синіми очима у луги
Дивляться петрові батоги,
Та куди не глянеш навкруги, –
Височать стоги, стоги, стоги.

Скоро буде в лузі і мій стіг.
Важко про це думати, однак,
Бо іще цвіте петрів батіг
І горить свічею коров'як.

КОЛЯДА ІДЕ

У дні Сонцевороту в зимовому саду
Відчинимо ворота й зустрінем Коляду.

Ген в гості з Колядою колядники ідуть
І Сонце над собою по вулиці несуть.

І всім повідомляють святкову новину,
Що Сонце повертає сьогодні на весну.

Притрушує пороша колядників сніжком,
Рябка і міхоношу з горбатим рюкзаком.

Аж ось усім загалом вони до нас ідуть
І заколядували в зимовому саду –

На урожайне літо для яблунь, вишень, слив,
Щоб сад ряснів від цвіту, а влітку від плодів.

Щоб сад цей розвивали піснями солов'ї
Й ніколи не тікали із пасіки рої .

Від нашого горіха я щедро пригостив
На радість і на втіху усіх колядників.

РІЗДВО НОВОГО СОНЦЯ

Уже прокинулось від сну
В моїй сторонці
І повернуло на весну
Зимове Сонце.

Колядники біля воріт
Співають хором,
Що народився ясен світ
Над Чорним морем.

А в горах, де шумить потік,
Тріщать морози,
Перевернувсь на другий бік
Ведмідь в барлозі.

Лише на горобиний скік,
На скік синички
Подовшав д е н ь на Новий рік,
День-новорічко.

А через тиждень аж на два
Стрибки сороки
Подовшав д е н ь після Різдва
Й Нового року.

Зима звернула на мороз,
На хуртовини,
А з неба світло полилось
На Україну.

Ростуть, вияснюються дні:
Із кожним ранком
Все більше світла у вікні,
В саду за ґанком.

Від світла Сонця і тепла
На підвіконні
Різдвяна квітка зацвіла
Вогнем червоним.

Як маячок, з мого вікна
Вогнем-червонцем
Сигнали подає вона
Новому Сонцю:

«Ой Сонечку, гори ясніш
І розгорайся,
З весною красною скоріш
До нас вертайся...».

Відчув і наш зимовий сад
Крізь сон бруньками:
Після Різдва Весни парад
Не за горами.

ЛЬОДОХІД НА ДУНАЇ

З-під снігу струмки нескінченні
Біжать до річок і долин.
Це після пори рівнодення
Настала пора перемін.

На вербах сережки звисають –
Квітучі підвіски із віт.
А шука у гирлі Дунаю
Хвостом перебила весь лід.

В ці дні із досади та горя
На річці той лід помарнів
І з гуркотом рушив до моря
Під вигуки із берегів.

Крижини пливуть по Дунаю,
А білі хмарини – вгорі,
На берег, в сади завертають
І верби гризуть, як бобри.

А в лузі – це що там за диво? –
Під Сонцем, у талій воді
Калюжниця цвіт розпустила,
Бутони свої золоті!

Вже скоро Великдень настане.
Із вирію в рідні краї
Вертають гусей каравани,
Вівсянки, шпаки, солов'ї.

Піснями птахи розвивають
Сади біля річки й озер.
І кається лід на Дунаї,
Що він так невчасно помер.

ОСТРІВ МАМАЯ

*Нащадкам козаків Бугогардівської паланки
Нащадкам козаків Бугогардівської
паланки*

Війська Запорозького

1.

До нас у дні квітучих трав
Козак з легенди завітав.
Настроїв кобзу голосну
І знов торкнув дзвінку струну.
А к і н ь стояв біля вікна
І слухав, як бринить струна.
Козак-кобзар нам бив чолом,
А кінь – копитом під вікном.
Козак-кобзар на кобзі грав,
А кінь іржав і гарцював.

– Хто ж цей козак? – А пригадай...
Звичайно, це козак М а м а й,
Якого куля не бере,
А як заграє – серце мре...

* * *

Він народився у степах.
Там на порогах і навкруг
Рече в гранітних берегах
І точить скелі річка Б у г .
Та ні бурхлива течія,
Ані безжалісні роки
Не стерли о с т р і в Мамає
В долині Божої ріки.
На тому острові Мамай
Співав під дубом віковим
Пісні про Січ і про Дунай,
Про Перекоп, Сиваш і Крим,
Де він гуляв конем своїм.
В Купальську н і ч за джерелом
Знайшов він папороті ц в і т –
І став Мамай чарівником,
Якого ще не бачив світ.
З тих пір він ясно розумів
Без допомоги тлумача
Шум яворів і комишів,
Знав мову вовка і сича.
Під час навали ворогів
Він замість кобзи шаблю брав,
А кулі на льоту ловив
І до своїх кишень складав
Або ж назад їх завертав.
Про Мамає-чарівника,
Про славу тих козацьких днів
Вдень і вночі шумить ріка
Поміж гранітних берегів.

2.

– А як же звуть його коня,
Коня, що зайця обганя
І креше іскри з-під копит,

Немов кресалом об граніт?
– Коли цей коник під вікном
Ще не дружив із козаком,
А був лошатком-стригунцем,
Його назвали В о р о н ц е м .
Тепер це блискавка і грім,
А козакові – побратим.

* * *

Із вороним конем Мамай
Перепливав Дніпро й Дунай,
Південний Буг та Інгулець,
Кубань і Сіверський Донець
І боронив від ворогів
Прекрасну землю козаків –
Від чорноморських берегів
До гір карпатських і лісів.
Там, де Говерла на плечах
Тримає неба синій дах,
Він разом з Довбушем гуляв,
Чортів, перевертнів ганяв.
Мамай лиш вусом покрутив,
А Довбуш гримнув з двох стволів –
І за горою Піп Іван
Чорти пропали, як туман.
А всі чортиці, хай їм грець,
Перевернулись... на о в е ц ь !
Їх у долину, як чабан,
Повів перевертень-баран.
Перед овечками баран
Подзенькав тронкою-дзвінком –
І вся отара без вагань
Пішла услід за ватажком.
Дурним овечкам невтямки
Що їх ведуть на шашлики...
Мамай відвідав серед гір
І полонину Драгобрат,
синьоокий Синевир –
Недремне око гір Карпат.
Та звідусюди з Воронцем
Вони верталися завжди

В козацький Гард із острівцем
Серед бурхливої води.
Там і сьогодні течія
Шумить про славу Мамаю.

ОЗЕРО СИНЕВИР

Знов наснився Синевир – неба синій шмат,
Невсипуще Око гір, дзеркало Карпат.

Ген ялини по росі з гір зійшли сюди
І завмерли від краси в дзеркалі води.

Кажуть, в озері торік бачили форель –
Берегиню бистрих рік і гірських джерел.

Звідси райдуги беруть воду гір Карпат
І кудись її несуть – може, в Райський Сад?

По дорозі на Кавказ чи на Гібралтар
Зупинялись тут не раз каравани хмар.

Відпочинуть, наберуть чистої води
І поволі попливуть далі – хто куди.

Там і я колись бував в пошуках пригод,
Синій ранок зустрічав біля синіх вод.

Я незчувся, Синевир, як під спів птахів
І мене твій синій вир теж приворожив.

Манить навіть уві сні озера блакить,
Ніби в ньому десь на дні сховано магніт.

Де знайти ультрамарин, щоб намалювать
У обрамленні ялин дзеркало Карпат?..

Редакція журналу «Дукля» та її читачі, Спілка українських письменників Словаччини, уся українська громада Словаччини щиро вітають поета Анатолія Качана з його життєвим ювілеєм – 80-літтям. Бажаємо міцного здоров'я, щастя, невичерпної енергії, творчої наснаги. Успіху Вам, Анатолію Леонтійовичу!

Столиця мого Дитинства

«Ось уже пів століття я живу в столичному місті Києві. А столиця мого Дитинства знаходиться далеко звідси, на півдні України, Це засноване ще в козацькі часи рідне село моїх батьків Новопетрівське, що розкинулося, або як там кажуть – «сидить», на лівому березі Південного Бугу, неподалік від райцентру Нова Одеса на Миколаївщині. Саме там річка широко розливається і поступово переходить у Лиман. Десять років я ходив стежками і дорогами цього степового села, а потім знов і знов повертався до нього з берегів Чорного моря, Черемоша, Дунаю і Дніпра, у снах і поезіях...» (З «Біографічно-творчих нотаток»).

Одна з дорогих для мене поезій «Райський сад» присвячена Південному Бугу, річці Бога, на берегах і хвилях якої минуло і моє повоєнне Дитинство. Згадав степове село і в нещодавно завершеному вірші.

СЕЛО В СНІГАХ

Серед січня замело
Білими снігами
Степове моє село
З голими садами.
Снігом вкрилися лани,
Прибережні лози
І заснули до весни,
Наче під наркозом.
А хатини у селі
Після завірюхи
На морози одягли
Білі капелюхи.
Лиш димами з димарів
Хата хаті пише,
Що село серед снігів
Ще живе, ще дише.
Сплять на березі човни,
А понад снігами
Вибиває на СОСні
Дятел телеграму:
«SOS!.. SOS!.. За-ме-ло...
Всі... до-ро-ги... в лі-то!..»
Степове моє село,
Як нам далі жити?..

Маруся НЯХАЙ

Під різдвяною ялинкою

Над горою посипалися хмари пухнасті.
Підвечір'я стелиться лапасто.
Тишком-нишком годинник з тишею розмовляє.
Час з фантазією збирається
у барвистий сон голову покласти.

Багато білого наснилося.
Зима з вітром танцює,
візерунки за вікном малює,
гладить щоки, лізе за нігті...

До чобіток скаче дівтора,
в рукавички квапиться зиму зловити
і крижані сніжинки з колядою
заховати під різдвяну ялинку.

2019

В Єсеніках

Міладі

Місячне сяйво на мить ховається
за набряклою хмарою.
Тихо ночі снігом накрите,
під ботами скрипить.
Шпалера смерек та ялинок,
одіта в білих шубах,
супроводжує нас
до ошатної хатинки
під старовинним Прадідом.

Міладко, твій гарячий чай з ромом
та вогники в очах твоїх нас зігріли.
В кімнаті камін одчайдушно палахкотить,
сердечна бесіда втихомирюється.
Грампластинка, по доріжках своїх,
пісні нам дарує...

Хатинка навіяна
ніжно засипа...
під теплим спомином.

2019

Берегиня

сестрі Тані

Нагло, як рій бджілок,
до твого вулика медоносного
всі радо прилітаємо.
Пригорщами роздаєш
усмішку та гарний день.

Під стріхою твоєї хати
час ласкаво не біжить,
повертає нас до мами...
домашнє вогнище палахкотить.
З мисок париться вечерея,
пахне домівкою,
ми горнемося до тебе...

Сестричко, ти єси
берегинею свого роду.

2019

Чарівні словечка

Втомлені очі загострювались.
Світло випалює вираз лиця.
На самому початку пробуєш розшукати,
куди заховався чарівні словечка.

В храмі піднімається склепіння тонів.
Прислухайся і буде Тобі
розчинено навстіж...

2018

Пісня невловима

Тихо!
Там високо – високо хтось співає.
Що то за пісня
мучить мене...
Що то за пісня
приносить неспокій...
Що то за пісня
до безтями гнітить...

Тихо – тихесенько ловлю нитку,
з початків близьких і далеких
звиваю гніздечко для неї.
Ловлю Пегасика,
ховаюся в буйній гриві.

Лечу у синяву неба
запросити пісню до гнізда,
звідки вилітатиме до прагнучих
співу краси...
і часу спасіння.

2018

Фотографія

На чорно-білій фотографії
сиджу, біля Вас, у бабусі на колінах.
Майже всі були покликані.
Спочатку немовби...
Провалюються до безпам'яті.
Сплять свій сон праведних.
Я вже сама,
шукаю Вас у собі.
Залишаюся по той бік і чекаю...

Доріжками пам'яті сходимося,
поки в плин часу я до Вас відпливу.

2019

Місто задихається

Окраїна міста в бур'яні.
Серцевина обдарована каміонами.
Місто задихається...
Хіба щось знайдеш
в кущах обчесаних, біля фонтан
з краплями, застиглими в часі.

Ворони крякають унісоно,
по асфальті ганяють стресовані машини.
Пішоходів із свічкою вишукувати,
через вушко голки перетягувати,

до надійніших вечірніх дій:
прийняти душ,
музику включити,
посмакувати вина,
стулити повіки
і кинути все за кошару ночі.

2019

Час

В старості час біжить шалено,
кидає нас у межу міжчасся
і баламутить в голові бездоганно,
про день вчорашній забува.

Купаємося в морі спогадів,
повертаємося у хату – до мами.
До студні дитинства зазираємо,
а час все біжить,
не чекає нас.

2019

Календар

Настільний календар
ховає свої таємниці.
Нібито упевненість в буденності
насущних днів, тижнів, років...
Наповнених галопом нашого життя.
Можливо, містить наші мрії, надії
чи хаос вічного шукання, але і баракло...

Так важко повірити,
що вірогідності є малувато...
В суєті приходиться
принагідно снувати сни
в душі скупчується сум'яття...

На рівні моїх очей
історія відходить на задній план,
все уже було...

Хоча обіцяли нам багато.
А календар таїть...

2017

ПРОЗА

Йосиф ШЕЛЕПЕЦЬ

Три зустрічі Перша зустріч

Я був учнем одного із молодших класів гімназії. Приміщення класу не було великим. Йому гармонійно відповідала наша кількість, число нас, учнів. Шкільні лави у класі стояли у трьох рядах так, що остання лава прилягала до задньої стіни класу. На правому боці класу знаходилися високі вікна, на лівому боці стояли кахлі, у які черговий під час перерви підкладав дрова, щоб у навчальному приміщенні було тепло. Однак коли надворі стояли сильні морози, інколи приходилося терпіти холод. Перед лавами, займаючи досить великий простір, знаходилась кафедра, а на ній стіл із стільцем. За нього сидів викладач, коли заходив у клас і записував у класний зошит свій урок. На чільній стіні над його головою висів портрет чинного президента країни. Трошки вище від нього і прямо над ним висів дещо заפורшений старого виробництва дерев'яний хрест із розп'яттям.

Нас було у класі майже три десятки хлопців і дівчат. Хлопці сиділи окремо й дівчата окремо, у перервах забавляючи паперовими кульками, які взаємно кидали у себе. Я не вступав у цю гру. Я жив занурений у свої підручники та всякі інші книжки, які приносив із собою, й не цікавився іншими справами і забавами, властивими для молодечого віку. Із-за цього однокласники не давали мені спокою, називали мене книгомолотом та відлюдником, який не знає і не збирається знати солодощів дівочих поцілунків та нерозгаданих тайн молодечого кохання. Одного разу, коли ми проїжджали поїздом повз високої скелі, хтось із однокласників зауважив, що мене годилось би помістити у цій скелі з масою книжок, щоб я спокійно займався їх читанням, не звертаючи увагу на інші справи та що таке життя повністю відповідало б моєму складові... Однокласники, головню хлопці приписували мені різні ознаки не сучасної людини і прирівнювали мене до якогось схимника, примовляючи звідкілясь узятий двовірш *жив одного разу мніх, який мав багато книг*. Оцінки виходили у мене хороші, і я перебував між відмінниками класу і школи.

Одного разу, не пам'ятаю вже, якого числа місяця це було, разом із дзвінком на перший урок зайшов у наш клас новий молодий учитель. Він викликав до себе цікавість. Був він середнього зросту, не надто вишукано вдягнений, як інші, але із смаком. Мав він каштанове кучеряве волосся, яке трохи звисало на правий та лівий боки. На правому боці його чола з-під волосся показувалася слаба, яка часом грубувала й потім знову ставала нормальною, синя жилка. Це відрізняло його від усіх інших викладачів і робило його помітним і незабутнім у педагогічному колективі нашої школи. Новий учитель поведив себе незвично. Не сидав на стілець за своїм столом, не виймав з нагрудної кишені нотес, не відкривав класний зошит, що лежав на столі, і не записував урок. Напружено і швидко пройшовши очима увесь клас від задніх парт до передніх, що знаходилися пару метрів від нього, він обернувся спиною до класу, пильно обвів поглядом чільну стіну, знову повернувся обличчям до класу і серйозно запитав:

– Хто тут відмінник? – Запитав він і зразу наказав:

– Встаньте!

Встало нас четверо учнів, троє хлопців і одна дівчина. Новий учитель швидко оглянув нас своїм гострим поглядом, і коли, здалося, що проковтнув нас, зупинив свій погляд на мені і наказав, показуючи на чільну стіну і розвішані предмети над учительським столом;

– Зніміть цей хрест!

Я волею-неволею піднявся із парти і несмілим кроком підійшов до чільної стіни, став навшпиньки перед нею й усе зробив так, як наказав мені зробити наш новий учитель. Обережно знімав хрест із стіни, щоб часом не випав мені з рук і не порозламувався на шматки, й поклав його на ріг учительського стола і з таємною провинною на душі збирався сісти на своє місце. Але учитель зупинив мене.

– Покладіть у куток, – наказав він.

Після того нормально і за правилами, встановленими вищими державними органами, пішов урок аж до самого дзвінка.

Проїшов тиждень, можливо, й два-три. Навчання в школі йшло своїм ходом. Уроки починалися і закінчувалися без істотних шкільних подій, яких-небудь пригод і змін. Ми на нового учителя звикали, а дехто майже повністю при звичався до нього. Тоді сталося для мене неочікуване. Якось випадково у клас на урок нашого нового вчителя зайшов єпископ. Ми встали, привітали його і сіли. Єпископ випрямився, оглянув клас, подивився на чільну стіну, глибоко вдихнув повітря у груди, ще раз надихнувся і тонким тряслявим голосом спитав:

– Це хто... хто... хто це зняв хрест?

В учителя, який пару тижнів тому наказав мені зняти хреста, появилася мала занепокоєність на обличчі. Він простягнув руку як гострий спис у мій бік і, показуючи на мене, відповідав єпископу:

– Це він, він, він... зняв хрест!

Єпископ оглянув мене, прошив мене з голови до ніг і не сказав ні слова. Я похнюпив голову і так просидів до кінця уроку. Мовчки сидів і ходив аж до самого вечора, не міг нічого читати ані слухати й розважатись. За що брався, все падало мені з рук і кінчалося крахом.

Цей день живе у пам'яті й досі.

Друга зустріч

Наш учитель став партійним секретарем окружкому. Дійшло до цього швидко і без зайвих зволікань та виборчої процедури, яка панувала пізніше. Все це задумали і влаштували його колеги. Вони вели із ним розмови в такому дусі, Петя, ти є велика і здібна людина, тобі потрібен широкий простір для діяльності, а праця в школі не дає тобі можливостей виявити свій талант та здібності, які в тебе є. Тобі слід робити відповідальну державну роботу. От так за сприянням своїх колег наш учитель став одною із вагомих осіб району. Ставши секретарем, він з першого дня запровадив нові форми поточної та виховної роботи. При цьому не поривав він і зв'язок із школою. На його вимогу раз у тиждень приходили до нього допомагати йому в роботі учні нашої школи. Ця допомога полягала в тому, що вони перебували близько нього, були у нього в побігеньках і привчалися до нових методів роботи й несли їх далі у майбутнє. Кілька студентів, моїх знайомих і приятелів, вже пройшло у нього практику. Через них про його роботу поширювалися різні чутки та й легенди, які торкалися змісту і стилю його роботи.

За одною із них наш учитель на новій роботі, не маючи в розпорядженні ніякого підходящого транспортного засобу, ходив по місті пішки, інколи його бачили й на велосипеді. Бажаючи придати який-небудь транспорт, він якось на вулиці містечка зупинив одного мотоцикліста і до нього:

– Ми, – злегка тягнув він п'ястуком себе у груди. – Ми – заговорив він злегка картавлячи й наслідуючи одного із своїх політичних ідолів, – ми, гсударррррррственная власть етот мотоцикл візьмем.

– Што? Што? – Підступив ближче до нього мотоцикліст, у якого на куртці на грудях виблискували кілька медалей за участь у партизанській боротьбі.

– Што?

Наш учитель умить зрозумів, що із мотоциклом у нього нічого не вийде і закінчував ситуацію:

– Ну, ну, брат... я тільки пожартував...

– Спробуй ще раз пожартувати, ... – підніс до його обличчя п'ястуки мотоцикліст.

Розповідали про його робочі дні та й про інші випадки і пригоди з його роботи. Найчастіше говорилося про випадок, буцімто одного разу до нього заходили двоє його знайомих. Він сидів за столом і навпроти себе посадив своїх відвідувачів. Коли вони сиділи, він придбав із шухляди револьвер і став розбирати і складати його. Відвідувачі дивилися на нього, стежачи, що він робить. Він перекладав револьвер із руки в руки і нібито хизувався;

– Як хорошо держати владу в руках!!!

Незабаром і я потрапив до нього з метою набувати практичного нового робочого досвіду. Зайшов за мною голова шкільної організації спілки молоді і сказав мені, що я як відмінний і зразковий учень повинен один день провести на роботі партійного секретаря, раніше нашого учителя й допомагати йому в роботі й переймати у нього методи класової роботи та що секретар, раніше наш учитель, бажає, щоб надіслали до нього особисто мене.

Так я попав на практику до партійного секретаря, колишнього мого учителя. Був я у нього на побігеньках, робив то се, то інше, виконуючи все, як він цього вимагав. Він палив, і я бігав у магазин і приносив йому цигарки та купував йому й інші речі та прилади, просто виконував те, що виникло у його голові й було мені призначено для виконання. Одного разу я став свідком його розмови із відвідувачем. До нього в окружком зайшов далекий його родич, який десь близько займав посаду священника. Їх розмова почалася з того, що священник скаржився йому, що у школі перестають викладати уроки набоженства. Мій учитель гімназії простягнув ноги під столом і запитав:

– А што ето такое набоженство?

Одночасно він наказав мені;

– Товаришу асистент, запишуйте це!

Священник став пояснювати і розповідати йому як своєму улюбленому синові, якого давно не бачив, про старий завіт, про п'ятикнижжя, про апостолів, як почався гріх на землі, про Христа та його вчення.

Секретар, мій учитель, слухав, слухав, чи вдавав що слухає, витер рукою лоба і промовив:

– А, так це закон божий! У нас комуністів закона божія не буууудет, – промовив він і піднявся із стільця.

На цьому він дав знати відвідувачеві, що ніякої дальшої розмови про поставлене ним питання не буде, що марно очікувати інше рішення про питання набоженства і відвідувач ні з чим вийшов.

Незабаром і я вийшов із його нового робочого кабінету і пішов у своїх студентських справах. Я надовго запам'ятав цей урок і досвід із практики в мого учителя, районного керівника під час моїх шкільних років..

Третя зустріч

Наш завідуючий великий бабій. Це знають усі без винятку жінки й чоловіки в установі та й поза установою. Дехто навіть наслідують говорити про нього як про еротомана, бо справді щось із еротоманії у нього є. Він пристає до більшості жінок в установі, незалежно від того, чи йдеться про літню жінку або про молоду дівчину, яка недавно закінчила школу й уперше у житті стала на роботу. Так він поводиться й за межами установи, йдучи на роботу або просто крокуючи вулицею міста. Він мріє якнайбільше

часу проводити в жіночому товаристві й розважатися з жінками за своїми уявами і за баганками. Він послідовно й рішуче йде за своєю метою і ніщо не зупиняє його у прийнятих ним намірах. Пристаючи до жінок, він домагається їх так, що його домагання їх дратують, і вони часом намагаються втекти від нього. Він заходить у господарський відділ, де працюють виключно жінки, навідується до приміщення друкарки і чіпляється до них, заважаючи їм у роботі. Жінкам уже набридло його відвідини і звертання з пропозиціями із двозначними значеннями. Їх стали дратувати його одностайні мало винахідливі й часом образливі залицяння і при одній нагоді кілька з них просили нас:

– Хлопці, зробіть щось доброго у своїй роботі та доброго і для нас. Пошукайте своєму завідувачому яку-небудь жінку, хай він розважається з нею. В нас немає і не буде від нього спокою!

Ми взялися виконувати запропоновану нам для нашого спільного блага роботу. Я взяв свого товариша чи навпаки мій товариш узяв за співробітника мене, і ми пішли шукати для нашого завідувачого жінку, таку жінку, яка підходила б йому і він би був задоволений нею. Ми вибрали час дозвілля і пішли вулицями міста. Старалися знайти таку, яка б не принесла ні нам, ні нашому завідувачому жодних проблем. Ми знали із його розповідей, що колись у нього був такий випадок. Одного разу при якійсь уже невідомій нам обставині звернулася до нього одна із співробітниць бухгалтерського відділу з словами, щоб почухав її по спині. Він розповідав нам, що відмовився виконати її прохання. На наше запитання, чому він відповідав, що якби він виконав її прохання, вона могла б надати цю справу, повідомити у парткомі, профкомі й могли б відбутись такі розмови й обговорення, що він міг би дістати не лише доброго прочухана, але із за неї могло б дійти аж до оргвисновків. Ми зважали на це і шукали жінку, через яку не виникли б ніякі ускладнення і труднощі і все було б шито і крито.

– Ходім до ромів, знайдемо йому ромку, – запропонував мені мій товариш.

Ми попрямували у місто у пошуках і нарешті пішли провулком, на якому мешкали роми змішано з іншими жителями міста. Після якоїсь години ми зустріли доволі пристойно одягнуену й на вигляд симпатичну жінку і звернулися до неї із своєю пропозицією.

– Що ші... шалени? – відповідала вона нам.

Ця невдача не зупинила нас. Ми далі шукали жінку для нашого завідувачого, колишнього нашого шкільного наставника, таку жінку, з якою міг би насолоджуватись і проводити з нею свій час, задовольняти своє бажання і підняти на крила свою душу, яка застрягла у сирій буденщині робочих обов'язків. Невдовзі наші пошуки завершилися успіхом. Ми знайшли відповідну і примірну до нього жінку. Ми пояснювали їй, що хочемо познайомити її з одною впливовою особою міста, яка здатна допомогти їй у деяких соціальних та деяких матеріальних питаннях і підвищити її добробут. Вона згодилась. Ми привели її в робочий кабінет нашого завідувачого і розповіли йому, що їй потрібна мала-малесенька допомога та що вона шукає, хто б її захистив і допоміг їй та чи він не взявся б допомогти їй у її справах. Завідувачий запропонував їй сісти на свій службовий диван. Він сів на свій твердий ослін край письмового столу і ми відійшли.

Наш завідувачий після того ходив у бадьорому й піднесеному настрої. Не приставав до жінок в установі і проводив час у своєму кабінеті. Якось він зустрів мене в коридорі, покликав до свого кабінету й сказав:

– Товаришу секретар, я залишу вас удвох із моєю відвідувачкою. Вернусь через одну-дві години.

Я відмовився залишатися з його відвідувачкою, яку ми знайшли для нього і вийшов із його кабінету.

Пройшло кілька тижнів. Життя йшло своїм ходом, праця, завдання та інші нові завдання. Багато чого стало забуватися і відходити у минуле. Аж тут одного дня мене зустріли співробітниця з кадрового відділу і з усмішкою розповідали:

– Твій завідувачий заходив у наш відділ і скаржився заступникові директора на тебе. Він говорив про тебе. Мій підлеглий расист. Він відмовився мати справу з ромкою.

Мирослав ОЛЕАР

Мирослав Олеар, автор роману «Учителі та тирані», народився в Пряшеві 20-го лютого 1942 р. Після закінчення навчання в українській Одинадцятирічній середній школі в Пряшеві здобув вищу освіту на Медичному факультеті Університету П. Й. Шафарика в Кошицях. В спеціалізації акушер-гінеколог працював в попрадській лікарні аж до відходу на пенсію.

Вже змолоду М. Олеар цікавився літературою, життям і творчістю письменників. Любив музику, помімо робочих занять грав на гітару, часом виступав перед попрадською публікою.

Його історичний роман «Мстителі з Чорштина» вийшов на словацькій мові у видавництві Матиці

словацької у 2006 році, а також в чеському перекладі.

Зі змісту: На тлі історичної драми є темні події середини 17 століття під час повстання Богдана Хмельницького...

«Багато персонафікований, дієво насичений та історично достовірний роман має розміри польських творів Г. Сенкевича...» (Петер Глоцко).

Роман «Учителі та тирані» залишився в рукописі. Матеріали для нього збирав в родині учителів, з якої автор вийшов, із сіл Бардіївщини та Свидниччини, де їхня сім'я проживала в роках перед Другою світовою війною і пригадає ситуацію в її завершенні. Уривок з третьої частини роману, яка називається «Фронт», пропонуємо читачеві журналу «Дукля».

Ще інші романи автора знаходяться в рукописах. Цікавий, напр. роман «Маковиця», в якому широко розкриває побут людей, події, називає відомі в тому регіоні прізвища осіб та автентично описує спосіб життя і переживання минулих генерацій цієї області.

Переклад зі словацької:

Ева Олеар (сестра автора з нагоди його недожитого 80-річчя).

Фронт

(Уривок з третьої частини рукопису роману «Учителі та тирані»)

Відступаючі німці та евакуанти з маковицьких сіл тепер творили найчисленнішу частину населення села. Прибули і німецькі солдати, які відступали від Гіралтовець і з північного сходу, від Дуклі та Бардієва. Поки військовий тил рухався на захід, жителі села Підгороддя, розташованого під руїнами старовинного замку, їх не боялися, відчували і були впевнені, що їм не цікаво задиратися до наших людей. Якщо вони не поведуть себе підозріло і якщо в околицях не виявляться диверсійні чи партизанські дії або інші підозрілі прояви, спрямовані проти німцям, підграддянський гарнізон їм нічого поганого не вчинить.

Люди скоріше боялися відступаючих фронтовиків, які після місяців напруженості й окопної війни на Дуклі, поводитися жорстоко й нелюдськи. Не рідкими були випадки, коли вони забирали у селян худобу, птицю, майно, конфіскували цінності, гвалтували дівчат і молодих жінок. Але й їм також йшлося

про те, щоб безпечно добратися додому, до зруйнованої, невтішної Німеччини.

Віктор і Валіка привітали Степана і Марту з дітьми зворушені та щасливі. Вони раділи, що Степан, офіцер Генерального штабу Словацької армії, нарешті повернувся додому, але турбувались із-за того, як всі помістяться в хаті. Будь-який поліцейський міг його зупинити, будь-який ґардист міг перевіряти його документи в органах державної безпеки.

Сім'я була укупі, але стара школа нагадувала підводний човен із затопленою половиною простору. А Різдво за дверима!

Восьмеро німців спали в задній кімнаті. Матрацом їм служили джутові мішки від харчових продуктів, набиті соломною або сіном, що його постягували із сінника. Їжу готували на дворі, де товстий Фріц з ранку до вечора утримував вогонь під котлом: вранці заварювали воду для чаю та кави, нагрівали консерви прямо на рошті.

Кухня, кімната та імпровізований туалет – все це на площі меншій, ніж вісімдесят квадратних метрів.

Ну що ж, треба було прожити! Нічого зручнішого в той час зробити не можна було. Натиск осіб в просторі, потреба в дрібницях, боротьба за все, а особливо постійна напруга і страх були атрибутами тих днів.

Настав день Різдва.

Вранці, як кожного дня, німці відходили на патрулювання. Ті, що з нього повертались, їли на дворі, розмовляли з Фріцем і лягали спати. Зараз, увечері, вони в спідній білизні грілися при грубках, відкривали листи та пакунки з домівок, шевелили щось між собою мовою, якій, ані той здібніший, не порозумів би ні словечка. Фріц зі своїм помічником, лисим і тонким Дітріхом, принесли у кімнату казан з пікантним супом-юшкою. Тут, біля смерекової гілки, помолились, прямо з алюмінієвих мисок почастились ромом, а потім Фріц набирав з горшка юшку та всі їли.

Тим часом Дітріх постукав у двері малої прохідної кімнати. Валіка вийшла. Він запитав її, чи не буде проти, якщо вони заспівають Heilige Nacht. «Натюрліх», – приклав вказівний палець до губ, – «якомога тихіше» «Я, я», – погодилася Валіка. Дітріх вклонився й поплескав її по плечу. За мить із кімнати було чути «Тиха ніч».

А в передній кімнаті Валіка разом з Мартою, Тоном і Томашем переложили на нічні столики і татків робочий стіл кілька дошок, накрили скатертиною, а мама з Мартою подали капустову юшку.

Татко не забули про молитву та колядку. Після «бобальок» з маком вечерея закінчилась.

Татко ще налили кожному по келишку власного смородинового вина. Посередині «столу» замість вази стояла трилітрова бочечка від німецької гірчиці, а в ній – кілька гілок ялинки, які приніс котрийсь з капішовських евакуантів.

Тоді татко вийшов побажати і їм щасливого Різдва та швидкого закінчення війни.

Коли поверталися, Фріц зупинив їх на дворі, і, робивши вид ображеного, мовив: – Їм ви побажали Різдва, а нам ні!?

Віктор строго відповів:

– Евакуант – це не окупант... – Це суттєва різниця. – Потім нагнувся до цього товстобрюха і доповнив: – Aber wir sind Menschen, Herr Fritz, so glückliches Weihnachtsen! – Але ж ми люди, пане Фріце, тоді з Різдвом вас!

Як татко повернувся до кімнати, Степан витягнув із пальця у напівпрозору папері загорнуту рукавичку, нахилився понад стіл і передав матері: «Це для них, мамко», і поклав їх на стіл. Вони були теплі, блискучі, комбіновані із шкіри та в'язання.

Валіка погладила рукавички, нарівняла покорчений папір, взяла дарунок у обидві руки, повернулася до Степана і з докором сказала: – Таж у мене є в'язані рукавички! Чому викидаєш гроші! Будуть тобі хибувати.

– Різдво тільки раз у рік, мамко... І це не тільки моя ідея. Ми домовилися про це з татком та всіма останніми, – обвів поглядом своїх братів.

– Дякую, дякую, – кланялася вона на всі боки.

Потім Степан ще раз всунув руку в пальто, витягнув невеликий пакунок, підійшов до Марти й сказав: – Сьогодні в тебе круглий день народження, Мартушко. Я цього не забуду. – І втиснув пакунок в її руки.

Вона витріщила очі й, дивлячись на акуратний квадратик, завернутий у зеленкуватий шовковий папір, усміхнулася і оглядала його з усіх боків. Її усмішка була теплою і щасливою. Потягнула за ликовий бантик і в очікуванні несподіванки розгорнула його. Як відкрила коробку з картону, на обрус випав тонкий блискотливий ланцюжок.

Він був срібний.

– Степане мій! – скрикнула Марта, простягнувшись, притулила його до себе і поцілувала...

Він з усмішкою взяв між пальці ланцюжок і обережно закріпив його на її тонкій шиї.

– Гарний! – сказали мамка і заплодували. – Що ти скажеш, Мішку?

– Класна! – сказав найменший синок. Подивився на шию матері, на батька.

– А ти, Наталко?.. Гарна мамка з тим намистом?

Наталка, з ротиком від маку, перестала пережовувати, знерухомлена, блакитними оченятами поглядала на струнку мамину шию, на мерехтливий ланцюжок і швиденько притакувала світловолосою голівкою.

За столом був відчутний спокій і затишок...

Жаль, навіть цьому Святвечору не було дано закінчитися приємною гармонією атмосфери. Молох війни ігнорує символіку свята Різдва Господнього, чутливість душі, яка бодай на мить хотіла б спокою та радості і ласки одної людини до другої.

Було десь по дев'ятій годині, коли почули крізь вікно, як хтось тупоче перед кухнею, змітаючи сніг з черевиків. Обіззався стукіт. Тривожний та енергійний.

Тоно схопився з-за столу і тихо сказав: – Хай сидять, мамко, я піду...

Він зник за дверима, з передньої кімнати було чути розмову. Напевно хтось з капішовських евакуантів, їм чогось потрібно, напевно дещо з кухні ...

Враз відкриваються двері, а в них – Беата Ількова. Блідий Тоно тримається дверей.

Беата, з червоними від плачу очима, кидається в обійми татка: – Вибачте, Вікторбачі!... Валінені!...

Її груди схвильовано піднімаються, тіло трясеться. Хапає Валіку за руки і ахкаючи, охкаючи, її цілує. Крізь ридання вона не в силі сказати й слова, схиляє чоло на руки Валіки і жалісно нарікає.

– Наш Олексій!... Наш Олексій мертвий!

Всі остовпіли.

Віктор і Степан підвелися, схопили її під пазухи й посадили на Степанів стілець. Марта сильніше притулила сонну Наталку, озираючись на посмутнілих швагрів. Мішко, не розуміючи ситуації, дивиться на дорослих, Томаш з жахом хитає головою.

З перериваної бесіди Беати зрозуміли, що під час бомбардування пряшівського гестапо та в'язниці разом зі сто двадцяти арештованими загинув і Олексій.

Батьки Ількові припускали, що Олексія тиждень тому перевезли у Кошиці. Пішли туди, випитувались про сина, а їм сказали, що до Кошицької в'язниці його не було перевезено. А в Пряшеві, в розбомбленій будові гестапо їх інформували, що Олексій під час бомбардування радянськими літаками у в'язниці загинув.

Пригнічені жалем батьки хотіли його перевезти додому, до Підгороддя, там похоронити, але гестапо ні чути про таке! – Ілько був в'язнем, буде похоронений за наказом разом з останніми.

Чи може бути більшої рани? Ніхто і не пробував вжитись до почуттів отця Гілара, тітки Ірини та Беати. Це було таке болюче, не вміли собі чогось такого навіть уявити.

Чи могло це бути правдою? Цей веселий, усміхнений, повний дотепності й оптимізму молодий чоловік, який на заклик Комінтерну вирушив у дорогу в Іспанію між інтербригадистів, який ледве вирвався з пазурів іспанських фашистів, той, що перебирався назад у Чехословаччину, коли викрилась зрада і після довгого походу Європою повернувся до Ілонки, батьків і сестри – а тепер він мертвий?

Від радянських бомб!?

Хто тепер заспокоїть сім'ю отця Гілара, дружину Олексія Беату і брата Діоніза? Хто отцю Гілару пояснить, чому його син мав загинути разом із 120 в'язнями гестапо? Чому совети не скинули бомби на штаб-квартиру державної безпеки, уряду, того уряду-колаборанта, де, безперечно, було б більше винуватих за те, що Словаччина стала в одну лінію з фашистами?

Ця вістка приголомшила всіх, вирвала їх із сонливості, дрімот, думок.

Віктор, пригнічений ходом ситуації, розглядався навколо себе. У цей момент ніби нічого не усвідомлював. Дискомфорт у хаті, повній чужих людей, страждання, яке переживали кілька місяців, було нічим в порівнянні з тим, що Олексій Ілько помер.

А Марта, його єдина невіста, готується привести у цей свинячий світ третю дитину.

Олексій, фашистське гестапо, і – радянські бомби!

Віктор подивився на приголомшену риданням й лементуванням Беату, свою родину.

Підвівся з-за столу, і в цей момент і заплакана Беата усвідомила собі, що зараз Святвечір, а вона в учителів.

– Ідім, Беатко, до вас, – сказав, взяв її за руку і міцно стиснув. – Підеш зі мною?

Підвела погляд, очі її були червоними, лице змочене сльозами, змучена страшним стражданням.

Механічно притакнула. Було жажливо спостерігати, як намагається порозуміти, зосередитись на ситуацію. В передпокої Віктор взяв пальто й капелюх, крізь кухонку вийшли на двір.

На небі, обсіяному зірками, стояв новий місяць. Віктор з Беатою пройшли під вікнами, кивнули вартовому, що стояв перед великою кухнею. Тримавши Беату під пазухою, вийшли на вулицю.

Мовчки підійшли до фари. Беата відчинила двері на кухню. За столом, вся в чорному, сиділа пані Ірина, мати Олексія. Одночасно зі свого кабінету підійшов отець Гілар.

Вони впали один одному в обійми.

Ілонка з двома синами залишилася з вдовицею.

Перший день після свята Штефана отець Гілар відслужив панахиду. Зій-

шлось все село. Стражданням змучена Ілона приймала прояви співчуття. Пригнічено прислухалась до проявів співчуття, ласкаво дякуючи.

– Тобі, Вікторе, здається, що таке коли-небудь може трапитись? – запитав отець Гілар, коли вони нарешті сіли в його кабінеті. – Скажи, що то з людьми діється?

Віктор подивився йому в очі, прикивнув за звичкою головою і мовчав. Не знаходив слів.

– Важко мені відповісти, Гіларе. Кажуть, таке життя. Я можу сказати лише те, що ми всі бачимо – йде війна.

* * *

У Марти знов настали болі. На той раз вони тривали годину, здавалось, що вже-вже почнуть роди. Та як почались, так і відійшли. Нашвидко покликана Гануся Вашкова, старша дочка добродійного газди, яка працювала медсестрою в пологовому залі міського шпиталю, поклала на живіт Марти дерев'яний стетоскоп, ще помірjala дотиком пульс на руці і сказала, що з дитятком все гаразд.

Виходячи з малої кухонки, Гануся несла у вузлику солодкі тістечка зі сливковим варенням, що їх Валіка напекла. Але ж по всьому тому, що подіялось з Олексієм, у нікого не було до солодкого смаку.

Діти капішовських евакуантів тішились з льодових ковзанок на дворі та городі, а декотрі пішли ковзатись на річку у той грудневий морозний день.

Вісті, що їх приносила Валіка зі села, були суперечливі: одні приносили задоволення, навіть надію, інші страх і жах.

У штабі невеликого гарнізону в Підгородді нібито затовкали ящики з документами, солдати в казані нічого не варили, тільки зігрівали консерви на рошті, що було ознакою того, що чекають наказу, і не тільки їхня підгородська, але й інші тиллові частини незабаром відійдуть.

Радіовісті підказували, що німці відступають з Дуклі. Всі бачили, що німець пакує речі і чекає наказу, щоб могли зникнути.

Увечері прийшла ще раз Гануся, розпитала Марту, як вона почувається, поговорила з Валікою, порадились, що робити, коли настануть роди. Вона такої думки, що роди пройдуть в кімнаті, де вони тепер знаходяться.

Виходячи, вона нахилилася до Валіки й прошепотіла: «Після вечірні пару хлопців хотіли б поговорити з паном учителем».

– З котрим? – запитала Валіка. В хаті ж було кілька учителів.

– Ну, – пирхнула вона, і з усмішкою додала: – З нашим паном учителем.

– Маєш на увазі мого чоловіка?

Гануся прикивнула.

– Добре, добре, скажу, – прошепотіла вона. Порозуміла, що це, напевно, важлива зустріч.

Коли Віктор увійшов після вечірні до ризниці, на лаві сиділи Мартинчак, Федір Поташ та Імро Вашко. Усі молоді хлопці від двадцяти до двадцяти трьох років. Вони встали і підійшли до учителя.

– Славайсусу, пане учителю. Дякуємо, що прийшли...

– Звичайно, та про що йдеться?

Усі троє допитливо дивилися на Віктора, ніби оцінюючи, як він налаштований.

– Німці вже зовсім відкрито збираються відійти, – пошепки каже Мартинчак; на кучерявому білявому волоссі у нього ще поперечна смужка від шапки. – А їх замінюють фронтовики ... Йдуть помовки, які вони суворі, жорстокі

вбивці... Молодих людей підозрюють, що вони партизани... або з ними пактують...

– І забирають їх до Німеччини! – прошипів Федір.

Вони уважно й шанобливо дивилися Віктору в обличчя. Колись він був їх учителем і пам'ятав, що вони обидва були кращими учнями; Імро Вашко також із дуже благочестивої та релігійної родини.

Він кивнув і чекав.

– У вас теж молоді сини, пане вчителю... Тоно – наш ровесник.

Парубки відкрились перед ним, але Віктор відчував у куточку своєї душі їхню стриманість і розсудливість. Ніби вагалися вийти перед ним з тим найосновнішим. Весь час заглядали на себе, очікуючи, хто перший наважиться.

– Ми довіряємо вам, пане учителю. Більше, ніж самим собі, – сказав Мартинчак.

– Кажіть, хлопці, якщо ви вже надкусили..!

– Є кілька з нас, які хотіли б перечекати найгіршого в крипті...

Віктору піднялись густі брови, він уважно задивився хлопцям у лице. Ніби погано почув. Але чув він дуже добре.

Крипта! – повторив він для себе.

Хлопці хочуть перебратися у крипту, перечекати той коловорот, який перенесеться над селом. Сумнівів не було: оборонні укріплення, які наказали німці збудувати, не здадуть советам без бою. З них можна контролювати долину на схід, південь і захід. І не тільки контролювати! Відступаючі війська можуть легко залишитись в окопах, переформуватись і саме тут звести запеклі бої з радянськими військами.

– Уявляєте, що з вами можуть зробити німці, коли вас там знайдуть? Чи самі, чи за допомоги «добрих душ»?

– У нас немає вибору, пане вчителю! – сказав Федір. – Нікуди не дінешся. Це неприємне місце, але краще, ніж лишитись на очах.

– Нічого мудрішого й... надійнішого у нас нема, – розвів руками Вашко.

Віктор зрозумів, кого вони мають на увазі. Відступаючі есесівці. Еліта гітлеризму; з кожним метром відступаючої території вони розуміли, що все закінчилося, що наближається повна поразка їхньої «Мертвої голови».

– Чого очікуєте од мене?

– Щоб домовились з отцем Гіларом, – прошепотів Мартинчак.

– А чому не підете до нього самі?

Вони знову подивилися один на одного.

– Після того, що сталося... Знаєте... З Олексієм... Одним словом: ми підозрюємо, що отець Гілар озлоблений на Підгороддя.

Віктор прикивнув і прошепотів: – Добре, я звідти піду прямо на фару.

* * *

Кілька днів після Нового року погода змінилася. За сонячними, хоч і морозними днями, з-понад замкової гори подув різкий західний вітер, тиснувши перед собою густі олов'яні хмари. Уже другий день сипав такий густий сніг, що нелегко було його змітати з доріг та хідників.

Того дня у Марти настали сильні болі. На обід вона майже нічого не їла, сиділа, щомиті вставала, підпирала боки, одразу неприродно випрямовувалась, випинала живіт, а потім довелося на щось спертися.

Певно, почалися пологи.

Поки Валіка гріла воду й застеляла ліжко, Степан пішов за Ганусею.

Віктор і Людовіт, Томаш і Антон взяли малого Михайлика, вийшли з кімнати. Малу Наталку залишили коло мами, бо ніяк не хотіла від неї відійти. Була

ніби сонна, а може, зубки перерізувались, або, не дай боже, якась хвороба на неї надходила?..

Коли німці побачили учителя із синами, одітих у зимувальні пальта, з баранинками на головах, подумали, що йдуть десь в гості. Фріц запитав:

– Що там трапилось, пане учителю?

– У невістки починають пологи. Йдемо до евакуантів, – витиснув із себе ламаною німецькою.

– О-о!.. – витріщив очі німець й розвів руками. – О-о-о! Молода пані учителька буде родити, а ми тут розтягуємось!.. Warten Sie, bitte. Ich muss es zu Dietrich sagen... Прошу вас, зачекайте. Я повинен дещо сказати Дітріху... Ох! – махнув рукою й побіг у велику кухню.

Солдати незабаром вийшли на ганок. Дітріх сказав, що звільнять кухню, щоб він і його сини могли там дочекатися тяжкої години невістки.

...Пологи довго не приходили. Віктор і Степан увесь час проходжувались між кімнатами, курили на ганку, ходили по двору на морозі. Валіка і Гануся весь час були з Мартою. Вранці Марта народила.

Коли Фріц, Дітріх та інші прокинулися, часу на тости чи святкові промови було обмаль. Прийшов наказ вантажити все, вантажівки мали під'їхати до вчительської хати, відтягнути кухню.

Перед відходом Фріц якраз застібав пальто, як побачив молодого Тона, що якраз ніс в'язку дров. Останні вже були на дорозі, але він ще кивнув на Тона, затримав його. Дістав з-за пазухи пляшку рому, подав Тонові та, поплескуючи по плечу, заплутано сказав: – Тоно, Тоно! Ходи до мене!.. Ну? Який дитина?

Тоно знизав плечима, наче нічого не зрозумів.

Фріц пояснив йому запитання безсоромними жестами й військовим сленгом, і, піднявши брови, дивився, чи зрозумів він.

А Тоно, з дровами на одній руці і з ромом у другій, каже: – Der Frau!

Фріц зареготався, як людина, яка вже не здатна усвідомлювати війну навколо себе, перед ним неясне майбутнє, а за ним безліч советів. – Ой, – реготався, – ó, es lebt der Frau! – Ó, жінка!

Ще мить він сміявся аж захлинався. А коли насунув каску над очі, запитав: – Und Nahme? – А їм'я?

– Єва, – відповів Тоно і відверто та щиро посміхнувся до Фріца.

– Ó... Ó...,! ... vivat Eva, vivat Eva!...

Фріц помахав рукою до Тона і побрався за останніми. На подвір'ї залишилися глибокі сліди од його чобіт, а в них дірки по цвяхах.

Тоно подивився на пляшку рому, на ямки од цвяхів, потім ліктем і коліном відчинив кухонні двері. Після двох місяців він тепер без страху і побоювань увійшов у велику кухню та з веселим виразом на обличчі поклав дрова біля печі.

Віктор весь ожив. Пологи закінчилися щасливо, солдати відійшли. Нарешті вони могли перейти до задньої кімнати та великої кухні.

Гануся пішла додому теж задоволена. І з їхньої хати німці відійшли, а вона хотіла допомогти мамі прибрати та навести лад на кухні.

Коли Віктор проспався, втома з нього впала, він опам'ятався від напруженої ночі і раптом почав кипіти добродійством. Усвідомивши, що нарешті для родини дивом звільнилося стільки місця для житла, він хотів дати до диспозиції евакуйованим з Маковиці хоча б велику кухню, щоб не готувати їжу в літній кухні на дворі.

– Татко, ти здурів! – обізвалася Валіка, в розчаруванні спляснувши руками.
– Тепер, коли мені, нарешті, не треба сліпнути в цій дірі, ти збираєшся віддати велику кухню евакуантам!?

– Валі! – тихо промовив до неї Віктор, ніби хотів до неї залицятись. – Поки фронт не перегримить, ми непевні, доки будемо тішитись з тих кімнат. А цим бідолахам треба хоч трохи полегшити ситуацію.

Вона заплакала. Так зраділа, побачивши, як солдати вранці витягають польову кухню, що нарешті вилізе з тієї мишачої дири – і ось вам!

– Вважай! Хіба тобі не було їх жаль, не була б ти до них милосердною? Вони вже третій місяць мерзнуть у stodолі, їдять надворі, а тепер, як німці пішли, тепер ти б їм не зробила радість із звичайної вареної їжі і з того, щоб б тут могли зайти погрітись?..

– Таж не з власної волі ти це віддав німцям!

– Але тепер ми можемо... ми можемо зробити милосердний вчинок, чи не так?

– Ой, Вікторе! – схлипнула вона, похитала головою і вийшла на подвір'я.

Після того як німці вже збирались відійти, велика кухня охолола; Віктор дістав кілька трісок і шукав папір, щоб підпалити їх. Ніде нічого не міг знайти; відкрив шкафу, а в ній знайшов консерви з м'ясом, рибою, горохом, квасолею.

Здивований остовпів. Так його побачила Валіка, коли вернулась із кухні із запареним чаєм.

Обоє з подивом дивилися на запаси, на консерви з вибитими літерами й цифрами й мовчки думали, що з тим робити. Віктору зійшло на думку віддати консерви евакуантам, але така благодійність могла обернутися і проти ним. Що робити, якщо консерви, повні чи порожні, знайдуть фронтовики? Може, вкрали, або поміняли за що-небудь... Ну, було б нерозумно залишати це на їхніх очах!

Віктор мовчки висипав усе у великий брезент, яким накривав вулики, коли очікував морозний день, та виніс все на під.

Тим часом Валіка розпалила вогонь на кухні. Віктор їв, а вона якусь мить сиділа біля нього. Він не дивився на неї. Цікаво, як вони раніше не звикли дивитись один одному в обличчя. Ніби наважилися заглядати на себе лише тоді, коли той другий цього не запримітив. Невже це такий звичай у довготривалого подружжя? Вони не хочуть бачити це знайоме, дедалі блідіше і зморшкуватіше, дедалі розгубленіше обличчя?

Тепер, ось, йому вперше за довгі місяці зійшло на думку не відвертатись від погляду дружини. Коли він обнімав руками олов'яне горнятко й відчував його теплоту, дивився на неї, як чогось шукає у шухлядці. Потім обернулась до Віктора. Він дивився на неї. Хоч упивав чай, але не зводив з неї очей.

– Чого так дивишся на мене ?

– Не можу?

Вона вдавала, що в неї якась робота, або знову шукала щось у шкафі.

За мить їхні погляди знову зустрілися.

– Ти дивишся!.. Дивишся, як індик! – сказала без злості; іншим разом вона б сміялася з цього.

– Чому як індик? – пошепки відповів він.

Але коли вона знову поглянула на нього строгим поглядом, він до неї посміхнувся, Валіка прошипіла: «Ти дивишся! І ще як!»

Вктор відклав горнятко, тихо підвівся, підійшов до неї й схопив її за руку.

Вона подивилася на нього серйозно – і допитливо, і здивовано. Навіть не опам'яталась, він підняв її руку і поцілував. Від його гарячих губ від чаю, довго цю гарячість відчувала на своїх руках.

Валіка похитала головою й стояла приголомшена. Віктор відчинив верхні дверцята шкафи й дістав звідти пляшку рому, з якої разом із синами випили зранку за маленьку Євку та на від'їзд німців. Другою рукою схопив дві склянки з вишліфованими крихтливими листочками лози й поставив їх на стіл. Він налив, поклав пляшку, одну склянку подав Валіці і підняв свою:

– Дякую, Валю!

Подивився у її очі і жестом попросив стукнути склянками.

Стиснувши губи і все ще із серйозним обличчям, слідкувала, щоб не розліяла ні краплинки. І вона йому глянула прямо в очі. Коли мало випила, вернула склянку на стіл й мовчки пішла до Марти і дітей.

Ніхто з підгороддя не думав, що всім труднощам кінець.

Селом проходили німецькі війська, піхота та вантажівки.

Віктор, як і кілька підгороддя, підозрювали, що під руїнами замку німці розмістили свої гармати. Правда, цим не похвалилися, але останнім часом багато селян копали там окопи. А люди багато чого додумують.

Коло шістнадцятого почулось гриміння. Приходило здалека. Здавалось ніби від Гіралтовець і Курими.

Настав вечір.

Цілий день над Підгороддям нависала загрозлива тиша. Настільки страшна, що люди, і без того роздратовані, навіть не виходили. Вулиці були порожні. Найбільше боялися евакуйовані. Не можна було передбачити, коли з-під замкової гори почнуть гриміти гармати, і ті радянські з-за Гажгутських пагорбів. Кулі можуть перелетіти, але можуть і не долетіти ..!

А в середині лежало Підгороддя!

Ой, війна, війна!

Що там солдатам!? Кожен знає, на чиєму боці він, у кожного своя тактика нападу та захисту.

Але що цивільним? Тим залишилися молитовники, ружанці та гола віра, що вони залишаться живими.

Задумався хтось з міцних цього світу над положенням цивільних у війні?

Того вечора Віктор сидів у великій кухні. В саду та на подвір'ї перед пасікою синювато білів сніг. Він віддзеркалював колір глибокого блакитного неба. У ці зимові вечори буває захоплюючим спостерігати, як помітно продовжуються дні, як аквамариновий всесвіт обіцяє вічний цикл відходів і повернень до людей, до всього живого і неживого.

Близько п'ятої години Віктор почув грубі, чоловічі голоси. З ганку почулось тупотіння чобіт і на кухню, без стукання, зайшов солдат середнього зросту з каскою, овитий ременями з патронами і шкіряною сумкою. На очах у нього були окуляри. За ним ще двоє солдатів з націленими автоматами.

– Sind sie hier allein? Чи ти сам? – запитав есесівець.

– Так, – відповів Віктор. – В хаті ще моя дружина і невістка після пологів. – сказав, вивертаючи великий палець до кімнати.

Есесівець відчинив двері у темну кімнату й ліхтариком посвітив у всі кутки.

– Порожня, – сказав він, не дивлячись ні на Віктора, ні на інших.

– Вони в передній кімнаті.

Німець, розкровичившись перед Віктором, поправив на носі окуляри. – А чому кімната не вигріта, холодна?

– Відколи ваші відійшли, не отоплюємо її. Живемо в передній.

Німці почали говорити між собою. З розмови можна було порозуміти, що

той з окулярами – їхній командир, він має намір залишитися тут, а двоє – перевірити сусідні хати. Взаємно переконувались, що не прийшли до регіону, де могли би бути партизани.

Обидвоє вийшли і до кухні знову вдерлося холодне повітря.

– Ти вчитель? – запитав воїн, розстібаючи ремінь каски.

– Так.

Він сів, накинувши каску на руку. На ньому все шурхотіло, скрипіло. Сумка, футляр з протигазовою маскою, револьвер. Він подивився на піч, на ікони Ісуса та Марії, на розвішані пелюшки. Сидів на малому стільчику, який Віктор відтягнув від стола, бо не міг уявити собі, що з навішаним на ньому арсеналом зможе зміститися на лавку біля столу.

– Ну, добре. – сказав. – Учителю!... Знайдеться в хаті кілька яєць?

Віктор притакнув, але чомусь воїна не влаштувала ця відповідь. Рукою, на якій теліпалася каска, відкинув з чола рідке руде волосся і наполегливо повторив: – Питаю, чи є у вас кілька яєць!

– Є тут кілька.

– Тоді зробіть яєшню!... З трьох. – І висунув три пальці.

Віктор заспокоївся, принаймні він уже знав, що від нього німець просить. Підійшов до печі, кинув у неї чотиритовсті поліна. Тоді витяг із шафи каструлю, знайшов миску з маслом і ложку. Розтопив на сковороді повну столову ложку масла, вибрав із солom'янки яйця.

Німець, спершись на стіл своїми брудними, коравими й від холоду зачервонілими руками, пильно спостерігав за ним. – У вас немає солонини? – запитав він. – Ні, – відповів Віктор, безпорадно розводячи руками.

Схилився до креденця і вибрав цибулю. – Хочеш?... – не знав на скоро, як сказати по-німецьки «цибуля».

– Так, так, – живо притакнув німець.

Віктор спритно її почистив і нарізав на дрібні шматочки.

Ще якусь мить дивився на Віктора, потім вирішив зняти каску з руки, розіпнув кілька гудзиків під бородою на великому і довгому пальто. Тоді відстібнув польову пляшку у повстяному футлярі, відкоркував її змерзлими пальцями й чогось упив з неї.

Віктор перемішав цибулю, розстелив скатертину, поклав на стіл пів буханки хліба й посунув есесівцю. Потім витягнув із шухлядки виделку та ніж і подав воїну.

– Wie alt sind sie? – Скільки тобі років? – запитав одразу німець.

– Fünfundfünfzig. – П'ятдесят п'ять, – відповів Віктор.

– Na ja. – Ну, добре. – взяв до відома солдат.

– Воїн поки що нічого не торкався, підвівся, підійшов до умивальника, з глечика, що стояв на ньому, налив води, взяв мило з мильниці й помив руки.

Мив їх довго, педантично.

Віктор відчинив скриньку, що висіла над умивальником, взяв один з купки рушників і подав йому.

Той прийняв рушник, з-за окулярів перекинув погляд на Віктора і нічого не сказавши, довго витирив руки. Потім сів, відкріїв краєць хліба.

Віктор ще поклав на стіл тарілку для огірців, але воїн витяг огірок прямо з пляшки, поклав його на пательню і нарізав на кільцята. Почав їсти, ретельно пережовував, одночасно стежив за руками Віктора.

Віктор поставив на стіл бляшану чашку з чаєм.

Він взяв, понюхав і кивнув.

– Це ваші дали нам чай. Фріц ... повар ... – пояснив Віктор.

Воїн не відповів, у нього був повний рот. Коли закінчив, відсунув пательню.
– Гут, гут, – і підняв руки.

На мить прислухався. Десь за Гажгутом озивалася канонада.

Задумано, сірником шпархаючись між зубами, тут-там поглядав на Віктора. Віктор не знав, присісти до нього, чи залишитися стояти. Щось пересував на плиті.

– Сідайте! – сказав воїн і, щоб звільнити місце для Віктора, посунувся на стільчику. Вибрав із рота сірник і запалив сигарету, яку витягнув з кишені пальця; запропонував сигарету й Віктору і прикурив йому.

Сигарета була мізерна. Тютюн роздроблений, чорний, скоріше тлів, ніж горів, смердів.

– Гітлер капут! – раптом сказав воїн, глянувши на Віктора.

Замість того, щоб кивнути чи відповісти, Віктор взяв з припічки попільничку й посунув перед нього.

Воїн вміло відбив попіл. Тут-там випив чай, на секунду їхні погляди зустрілися, але Віктор намагався уникати прямого погляду есесівця; обтирав кінчик сигарети об попільничку, або просто дивився на свою сигарету та пальці, які весь час тремтіли.

Німець ще раз тихо, ніби сам для себе, сказав: – Гітлер капут!

Він не дивився на Віктора, який це зразу відчув і був радий, що німець не наполягає на відповіді. Уже роздумував, що скаже, коли есесівець буде хотіти знати його думку, то сказав би, що не може знати нічого більше, ніж ті, хто пережив фронт.

Хтозна, відколи це повторює воїн для себе! Можливо від Сталінграда, білоруських болот, Білої Церкви, чи звідки треба було повертатися. І що не лише на кухні у Віктора, але й скрізь, куди б він не заходив – до українців, росіян чи навіть до наших людей, Віктору було б цікаво, що йому відповідали ці люди в хатах.

Раптом він спитав пискливим голосом: – Was sagen sie daran..., – Що ти на це скажеш..., що Гітлер – капут?

– Бітте? – Віктор вдавав, що не розуміє.

Воїн повторив запитання, одночасно тицнув витягнутим вказівним пальцем Віктора у груди.

Віктор пізнав, що потрібно щось сказати. Він повинен сказати за всіх, від кого цей окулярник рижий хотів би почути, про що він давно думав, у чому твердо впевнений і що усі ці роки лежить на його серці, що перетворює його сон на калейдоскоп поганих снів і того, що гнітить його душу вдень і вночі, постійно, мить за миттю.

Тремтячими пальцями витер сигарету об попільничку: – Das Krieg ist ein ... eine Schweinerei! – Війна – це... безлад!

Через блиск есесівських окулярів Віктор не бачив його очей. Погляд мимоволі сповз по шиї. У світлі гасової лампи побачив, як пульсують вени живої людини. Одна за одною. За блиском простих окулярів з цілком тонкими дробками відчував очі, чи то злі, недовірливі, напружені, чи з виразом страху, ненависті, чи смутку й болю. Відчув, що це очі молодого тридцятника, найменше на двадцять п'ять років молодшого від нього. Німцю було байдуже, ніби й не чув відповіді Віктора. А йому такий погляд заважав. Блиск окулярів заважав зрозуміти хоч би очам есесівця. Хотів підкреслити те, що скаже, тому нахилився до нього і сказав: – Політика – це теж свинарня! І щоб підтвердити слова, він задушив огорок у попільничці з люттю й силою, що випливала з довготривалої напруги.

Блиск в очах німця погас.

В кухню ззовні знову прорвалося глухе відлуння канонади.

Німець теж погасив огорок і почав застібуватись під підборіддям. Як тримав голову виструнчено та пальцями проходжав по гудзиках, Віктор побачив його світло-сірі райдужки очей. Це були очі юнака подібного до його Степана. І він подумав: Ой, хлопче, хлопче! Тобі далеко до Берліна! Будь-що ще може трапитись в дорозі... Може й скоріше, ніж перетравиш мою яєшню.

Німець підвівся, провів долонею по окулярах, щоб витерти піт, замахнувся головою з рижим волоссям й надів каску; затагнув лямки під підборіддям, спритно просмикнув їх у петлю й застібнув. Знову все грюкнуло і скрипнуло, його чоботи грубо стукали по цементу. – Sie sind gut Alte, Herr Lehrer... Gott mit uns! – Ви молодці, пане вчителю... – Бог з нами! сказав зрештою.

Він стояв перед Віктором великий, масивний у цьому повстяному пальто, овішаному, мов ялинка.

О, як легковажно й некритично люди сприймають допомогу Божу! Як аспірін, як дещо, що їм нашвиденько пригадає котресь із лікарських застережень, навчань, лікарств, стакан води. Для людей він Omnipotens... Всемогутній. Він може, він все знає і все зможе! А скільки юнаків у його країні і в країні Віктора, загинуло із Богом на устах чи в душі, чи, якщо нічого з того не було, то хоча б в останній швидкоплинній думці їхня відлітаюча душа згадала Бога! Вони згадали Того Єдиного, хто є і назавжди залишається всіх люблячим Батьком, – і непохитно дивиться на цю бойню...

Omnipotens... Всемогутній!

...Не подякував. Ні словечком.

Але у Віктора не було причин сердитися на нього.

– Darf ich zu wissen ihre Nahme? Чи можу я знати твоє ім'я?.. – запитав він, не усвідомлюючи, що на його губах з'явилася усмішка. Правда, сором'язлива, боязка, може аж тривожна.

Він не міг бути придуркуватим хлопцем чи дикуном без жодних емоцій. У таких людей Віктор зовсім не вірив. Якщо всі ми походимо від батька і матері, то будемо переживати у своєму житті хоч одне ласкаве звернення, хоча б одне материнське погладження, це залишається найчутливішим і тривалим переживанням людини.

Здавалось, що запитання залишиться без відповіді. Гуркотючи ременями, постукуючи підкованими чоботами, німець зробив кілька кроків до дверей. Світло лампи вже не досягало його обличчя.

Але коли він поклав руку на внутрішню ручку дверей, на мить задумався, потім обернувся і з блідим обличчям – може, Віктору це просто здалося, може, вся кров кинулася до ніг, коли він підвівся, – сказав досить неохоче:

– Юрген.

– Щасливого повернення додому, Юргене!

З подвір'я до кухні вдирався холод, який облизував ноги Віктора.

Воїн подивився на Віктора, ніби хотів йому відповісти; вагався з відповіддю, але Віктор помітив, що, слухаючи канонаду, в напівтемному і бічному світлі гасової лампи, він два рази ніби проковтнув слину. Потім злегка підняв руку від клямки. Так слабко, невиразно, що з того жесту нічого не можна було зрозуміти. Але Віктор був переконаний, що голос чоловіка підвів. Він довго вірив, що це було від зворушення та м'якості, та ані до смерті не був в цьому впевнений. Коли він комусь про це розказував, всякий раз додав: «Можливо, мені це тільки здалося...»

Цим жестом він з Віктором прощався по-справжньому, по-людськи!..

Міла ІВАНЦОВА

Міла Іванцова (1960) – українська письменниця, перекладач, журналіст та педагог. Останні роки займається професійною літературною діяльністю.

Роман Міли Іванцової «Намальовані люди» – це розлога художня хроніка зими а2013-2014 рр. про звичайних людей, про небайдужих, які постали проти злочинної влади за людську гідність, про силовиків, поглядом з іншого боку барикад, про тих, кого взагалі не торкнулося. Про художників і медиків, підприємців і студентів. Про чоловіків та жінок, підлітків та літніх людей, українців і не тільки. Про кохання, силу духу, взаємопідтримку, самопожертву, людяність і любов у широкому розумінні цього слова. І звісно, про Київ, буремний і буденний.

Намальовані люди

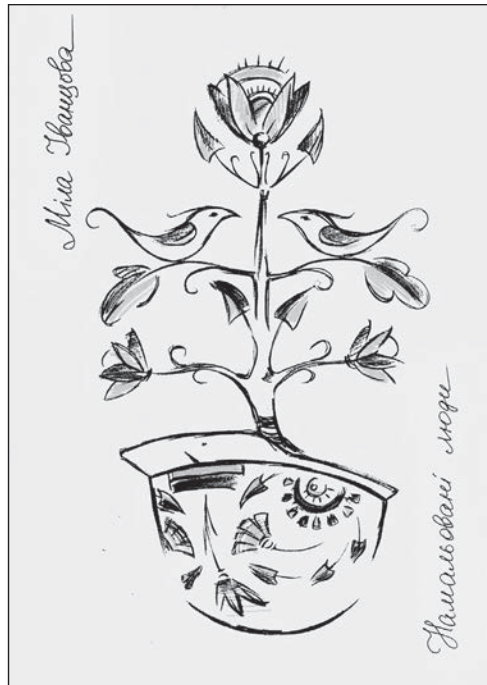
(Уривок)

1

У перші кілька днів після того, як прийшла до тями в лікарні, Лариса чи то насправду не могла згадати, що з нею сталося, чи так боялася спогадів, що обрала вдавати часткову амнезію навіть на самоті. Але питання «де Микола?» уперто пробиралося до її свідомості. Спочатку ніби шепотіло й настирливо шкрябало кігтиками по бинтах, потім все голосніше й голосніше, наче тривожними церковними дзвонами калатало в і без того постраждалій голові, уже в середині черепа, ніби намагаючись вирватися з нього назовні: «Дзень-Ми-кол-ла! Де-Ми-ко-ла? Дзень!».

Молода жінка не розплющувала очей, а навпаки стискала повіки ще міцніше, так само стискала й зуби. Це спричиняло біль у голові, особливо з одного її боку, де прилипла пов'язка. Хотілося ще затулити долонями вуха, щоб цей тривожний внутрішній дзвін не вирвався і не почав множитися, відбиваючись від стін невеличкої лікарняної палати. Але права рука була зафіксована гіпсом і здавалася й сама ніби скам'янілою, а ліва лежала уздовж тіла під ковдрою, і не було сил нею ворухнути, просто не було сил...

І все ж таки правда пробилася до неї крізь сон голосом санітарки через нещільно зачинені двері палати: «Скоро

вже мати її приїде, і якто розповідь усе?... Не позаздриш жінці – з похорону зятя та в лікарню до доньки...».

Серце ніби розірвалося гранатою в Ларисиних грудях, і вибухова хвиля вдарила в голову, відбилася тупим боєм, і знову там загуло нестерпно знайомим дзвоном. Її світ був зруйнований безнадійно і безповоротно.

Перед заплученими очима попливли чорні та червоні плями, а з-під повік просочилися сльози. Вони спливали, перетинаючи скроні й губилися десь у співчутливих зморшках наволочки.

Цього не могло статися. З цим неможливо було змиритися. Проте гра з собою в амнезію не могла тривати вічно... Лариса дійсно не пам'ятала, як потрапила до лікарні, але момент аварії чітко стояв перед її очима заляканим кадром відеохроніки.

Микола прилетів із відрядження, вона зустрічала його в київському аеропорту «Жуляни», який віднедавна називається «Київ», і це було зручніше і ближче, ніж замиський «Бориспіль». Вони дійшли, обійнявшись, до машини на парковці. Чоловік поставив дорожню сумку на задне сидіння й забавив сісти за кермо – скучив за своїм конем. Вона не заперечувала, не перехоплювала ініціативи, тішилася, що й так майже тиждень їздила чоловіковою автівкою у своїх справах, усвідомлюючи, що не звикла ще ні до самого чоловіка, ні до свого нового життя за його надійною спиною.

Вони виїхали з парковки аеропорту. За вікнами вітер обривав залишки золотого й бурого листя з дерев, гнав по яскраво-синьому небу ніби подерті загрозливі хмари, але нестабільна погода не псувала подружжю настроїв. Лариса спитала, як Микола з'їздив, закохано роздивляючись його за кермом, дорослого, сильного, справжнього. Дивилась і тішилася, що нарешті Доля послала їй саме такого.

Звідки взялася та машина, що несподівано врізалась у них з лівого боку, не зрозуміла. Тільки й устигла, що зойкнути, коли чоловік рвучко крутонув кермо вбік, а далі її накрила темрява.

Штори в палаті були закриті цілий день – було боляче дивитися на світло. Проте вони не надто перешкоджали ранковому осінньому сонцю, бо й самі були колись рудого кольору з жовтими смугами. У такі години Лариса щільніше заплучувала очі й відверталася від вікна. У присутності мами вона вдавала, що спить, а залишаючись на самоті, ковтала сльози і зрідка шморгала носом. Від цього знову тупо боліло в голові, яка вже не мучила передзвонами «де Микола?», а підступно пропонувала питання «як із цим жити?».

Одного разу мама зайшла в палату (вона теж помітно змарніла за останній тиждень) і побачила мокрі доньчині очі, щоки та вологу пляму на подушці.

– Ларочко?

– Я все знаю, мамо, – ніби видихнула молода жінка, – нічого не кажи, не треба. Я хочу спати.

Мама погладила її по голові, поцілувала волосся, втерла й собі сльозу та заходилася безшумно виставляти з сумки баночки з домашньою їжею. Навіть відчула полегшення, бо вже не мусила повідомляти, що донька враз стала молодою вдовою. Вона й сама пережила чимало за ці дні, але несподівано чужа, раніше не знайома їй жінка, взяла на себе основний тягар усіх неприємних клопотів і формальностей. Тетяна Павлівна зітхнула, озирнувшись на доньку, хотіла знову погладити її по голові, як колись, у дитинстві, адже материнська рука ніколи не відвикає від цього жесту. Але Лариса вдала, що спить, і рука замерла в повітрі, а потім сховалася в кишені кофти.

«Якось треба жити далі. Аби лишень швидше одужувала, – подумала мати, – дякувати Богу, лікарі дають надію, що не залежить тут. Не дарма таки замовила Сорокауст у Михайлівському, як порадили. За Лару – «за здоров'я», за Миколу «за упокій»... Хто знає, як воно діє, але хтось там згори таки підтримує».

Жінка ще раз кинула погляд на доньку, потім на наручний годинник, зітхнула і вийшла в коридор.

Цієї ночі Ларисі наснилося, що вони з Миколою, як тоді, виїхали в ліс, недалечко, на знайому околицю, і там серед височезних сосон смажили шашлики. Вона упивалася тим сном, жила в ньому, розчинялась і не хотіла прокидатися. Щоправда, ^ві сні шашлики були справжніми, із м'яса, як годиться, а в її минулому житті той виїзд був суцільним експромтом, і смажили вони пузаті сосиски, які репалися, залоскотані вогнем, шкварчали, ніби тихо сміялися, випускали сік і дивовижно спокусливо пахли. Лариса милувалася тим, як чоловік прокручує над вогнем імпровізовані шампури, і хоч мружиться від диму, але не відвертається, контролює процес, бо така вже його натура – все робити до пуття, по-дорослому, на совість. Цим Микола нагадував батька, котрого Лариса втратила у випускному класі, але й досі не могла з Цим змиритися. Підсвідомо ніби міряла ним усіх хлопців та чоловіків, які трапляли в поле її жіночого радару. І жоден не видався їй подібним хоч наполовину.

«Справжні перевелися!» – нерідко шуркотіла в її голові думка, і Лариса жила собі далі, не поспішаючи йти на компроміси, хоч мама й буркотіла, що тридцять – то вже вік, коли час і визначитися, навіть чимось поступитись у своїх ідеалах. Власне, Тетяна Павлівна зовсім не вважала покійного чоловіка ідеальним, а їхні переїзди по гарнізонах – зразком подружнього щастя. Ще досить молода вдова повернулася тоді з донькою в рідний Київ, у батьківську двокімнатну, ніби спеціально збережену для них Ларисиною бабусею, котра давно-давно вже жила сама. Більше чоловіки у їхній жіночій родині не заводилися. Бабуся жартома казала, що «заводяться» таргани, а чоловіків посилає Бог. А інколи – дідько.

«Мабуть, коли Бог вихідний, – жартома додавала Лариса. – Не завадило б знати його розклад!» Вона обіймала бабусю і була вдячна їй за те, що не пиляє її тупою пилкою, не озвучує свої мрії дожити до правнуків і не жене заміж, аби вже швидше.

Бабуся була однолюбною навіть попри те, що дід не помер, не загинув, а банально пішов із сім'ї, влаштував собі нове щастя десь аж у прибалтійських республіках тоді ще великої країни. Нового чоловіка вона не знайшла, та й не шукала. Говорити про колишню не любила, ностальгії не озвучувала, але й не гудила діда, а ніби просто перегорнула сторінку й жила собі далі, поки не дісталася кінця своєї стежки.

Невдовзі після похорону бабусі на їхню домашню адресу прийшов конверт від невідомих прибалтійських родичів. У ньому був короткий лист від діда: «Пам'ятаю тебе молодою. Хворію, мабуть, скоро помру. Може, зустрінемося в іншому житті. Пробач за все». А зі зворотного боку листка була приписка іншим почерком про те, що дід помер у лікарні від раку. Пережив бабусю на тиждень.

Цей лист ніяк не змінив їхнього життя, адже Лариса якось ніби «заочно» втратила діда, котрого ніколи й не бачила. Мама ж зітхнула: «Я прожила без нього сорок років з моїх п'ятдесяти, то чому маю відчувати втрату саме тепер? З мого життя пішла мама. А він пішов із чийогось чужого. Може, вони там зустрінуться, то й розберуться між собою. Нам з тобою жити тут».

І покотилося їхнє буття відтоді далі. Доволі розмірено. Без чоловіків. Удвох. До пори.

Але цієї ночі Лариса з Миколою знову смажили шашлики. Запах диму від багаття та від чоловікового одягу й волосся видавався таким реальним, що молода жінка, виходячи зі сну, наче з наркозу, усе ще ловила його ніздрями. Сон вибухнув і зник, коли грюкнули двері палати. Від несподіванки Лариса здригнулась і розплющила очі, й одразу відродився тупий біль у голові.

Кремезний чоловік у міліцейській формі завмер на порозі палати, а з-за нього визирнула схвильована медсестра.

– Це стара хвора. Уже тиждень лікується. ДТП, я пред'явлю історію хвороби, – заподливо пояснювала вона.

Лариса здивувалася слову «стара» і знову заплющила очі – від світла їй ставало недобре. Та й міліціант, що відверто недоброзичливо розглядав її та прискіпливо вивчав невеличку палату, приніс із собою якусь тривожність. Жінка вчепилася нігтями у ковдру, зібгавши її в кулаки, і завмерла. Тільки ніздрі її знову тріпотіли, намагаючись вловити повітря, яке щойно влилося в її тимчасове помешкання з коридору. Чи дійсно звідти йшов запах диму, чи то знову манив сполоханий сон про смажені на паличках соковиті шашлики?

Десь за грудиною нестерпно защеміло, у голові загуло знайомим дзвоном, а усміхнене обличчя її загиблого чоловіка попливило в уяві... Сльози просочилися через загату її повік і з зовнішніх кутиків очей поповзли скронями, щоби знову зникнути в подушці.

3

@

Соломіє, вітаю! Згодна, не хочеш про болюче особисте – говоритиму про політичне. Хіба додам, що ти мужня жінка, співчуваю, хоч історія ваша якась неординарна, просто українська Мексика...

Дякую за послання про майданівські пристрасті. Різниця між двома одночасними майданами помітна, недільна хода людей від Університету до Європейської таки велелюдна. А той жалюгідний хоровод на Михайлівській площі – явно оплачений спектакль.

Я, звісно, стежу за новинами з України. З одного боку, розумію, що народ незадоволений урядом Януковича. Розумію, як вам хочеться бути ближче до цивілізації, мати можливість вільно пересуватися Європою. Розумію, які стосунки склалися між Україною й Росією.

Але, коли послухала інтерв'ю вашого прем'єра і подивилася передачу про те, що сталося з Сербією після підписання подібного договору про прийняття країни в кандидати членів союзу, ставлення змінилося.

Усі статті про ваші події – хто з ким і де побився, скільки народу і протягом скількох годин товпилося на площі... Немає інформації про умови підписання угоди. А що, власне, Україні такого чудового пропонували, а уряд відмовився? Ось із цим і цим ми конкретно не згодні, а ось це нам підходить...

Ніхто не обговорює умов, усі тільки захоплюються: Ми разом, ми дружно... Подайте нам Євросоюз зараз і негайно!

Останні роки Євросоюз лихоманить, країни банкрутують, і раптом союз цих країн перейнявся щастям України? Чи не здається це дивним? У мене хата горить, а я бігаю й поливаю сарай сусіда? Будь-хто назве такі дії дурними, чи ви цього самі не бачите?!

Юля, звісно, тут же «намалювалася» зі своїм словоблуддям. Вона з тюрми вийти хоче, це зрозуміло. Вона Януковичу, як кістка в горлі.

Росія, зрозуміло, про свої інтереси турбується і свої умови диктує.

Тож нічого нового – нагорі ділять владу. Народу хочеться хороших змін. Потім знову Хрещатик довго відмиватимуть. Але за ким іти? Хто і що пропонує? Україна, як віз, що тягнуть у різні боки.

Коли бачу фото присутніх на майдані, мені сумно. Абсолютно не виникає ніякого захоплення та ілюзій...

Боже, бережи Україну!

Піду, поїм борщу. У нас були гості. Приїжджав молодший син чоловіка з дружиною. Я спекла штрудель і зробила салат із крабовими паличками, зварила аж 5 літрів борщу. Усе в українських традиціях. Правда, пончики до кави були американські.

PS

Про особисте більше не розпитую. Не була у твоїй шкурі, не знаю, як воно, ховати колишнього чоловіка. Та й не знала його особисто. У будь-якому випадку – приємного мало, співчуваю.

@@

Наталко, привіт!

Вибач, багато часу на дискусію та «політінформацію» не маю, але таки напишу трохи. З приводу твоєї думки про Майдан, Європу та погляд збоку – переконувати й доводити не буду, я не пропагандист і не політик. Мені ця ситуація накладається на спогади про розлучення. І коли Азаров каже, мовляв, новий шлюб відкладемо, сядемо спершу усі втрех обговоримо його перспективи з колишнім чоловіком (Росією), що він порадить, адже відпускати не хоче... – для мене це нонсенс. Хоча Микола тоді мене спитав, чи добре подумала і чи не жалкуватиму. А сьогодні його немає. І про це я жалкую найбільше, хоч і сама пішла від нього, але знала, що він є, і у нашого сина є батько. Хороший батько. А я, може, й дурна, а може, то Доля. Принаймні, це Я сама обрала Мій шлях. І Україна хоче обрати свій.

Ти ставиш багато питань з приводу «що там в угоді, і що нам обіцяє Європа?». Але, на жаль, можливості залишитися ні з тими, ні з цими, в Україні немає. Чого люди хочуть від Європи – сказати важко, мало хто має ілюзії з цього приводу. Єдине, чого вони хочуть від цього підписання – НЕ БУТИ З РОСІЄЮ. І всі усвідомлюють, що після травматичного розлучення з тираном буде важко. Але ти ж і сама це пережила, тепер ідеш своїм шляхом.

А ще люди НЕ ХОЧУТЬ, щоб якийсь прем'єр вирішував це за них ще й за їхньою спиною.

За останні дні я прочитала в інтернеті 3 репортажі від росіян, які по-хорошому здивовані тим, що відбувається, і навіть трохи заздять...

Якщо коротко – зараз мова не про те, чого ми хочемо, а про те, чого однозначно НЕ хочемо. «Червоний терор» уже був. «Терор від триколора» буде не кращим.

А щодо політиків, опозиції–ілюзій немає. Уроки попереднього Майдану не минули марно. Та політики й самі розгубилися, коли в неділю вийшло близько 200 тисяч «за ідею», а не за партії.

І сценка з нашого життя на фінал: їхала в ліфті з сусідкою – проста жінка, квартиру винаймає, жили мотав в Києві – дітей своїх тут учить. Підробляє, де може, – то в масової кіно знімається за 50 гривень вечір, то на якісь мітинги ходить... Спитала, як справи, то вона мені каже: «Уявляєте, ми з 7-ї ранку до 8-ї вечора простояли в мороз на Михайлівській площі (альтернативний мітинг проти «гейропи»), а нам... не заплатили! А обіцяли по 100 грн!».

А Хрещатик, Європейська, парк над нею, Трьохсвятительська, Грушевського – були повні людей, які стояли задувно, навіть собі у збиток, бо їхали власним Коштом з інших міст.

І шкода її, і прикро за неї... Ця «масовка» буде бігати від площі до площі, аби платили. @

Але... за гроші можна хіба що стояти на майданах із чужими плакатами, вмирати за гроші ніхто не буде. А за ідею можуть. Хоча, не дай, Боже, пролитися крові. Правда, вже подекують, що тут на запасних коліях стоять вагони з донецькою гопотою, а в лісах під Києвом – БТРи...

Дехто з моїх знайомих у соцмережах продовжує «постити котиків», демонстративно залишаючись осторонь їхнє право. Але мені не байдуже. Я не мрію, що прокинуся завтра, а навколо Відень чи Париж. Але я точно не хочу прокинутися і побачити за вікном російську глибинку. Може, це генетична пам'ять, не знаю.

Прощаюся, малий прокинувся. Так нічого і не встигла зробити. Інтернет – зло!

@

Соломіє, спостерігаємо за новими подіями на Майдані. Це-жах! До цього все йшло. Мій «екс» служив у президентських військах, я знаю, що означає, коли віддають команду розігнати натовп. Але я знову про своє–у нас показували передачу – на Майдані мітин-

гувальникам ставлять запитання – що вони знають про договір з ЄС?

ВСІ опитані віряють, що після підписання були б скасовані візи для українців – але ж цього в угоді немає!

ВСІ говорять про можливість вільно подорожувати, працювати і вчитися у європейських країнах, а як це зробити без візи?

Там рівень безробіття вищий, ніж в Україні. Податки в Європі вищі, ціни на комунальні послуги і продукти – вищі. Хто ж там так чекає українців?

На сьогодні між Росією й Україною існує Митний договір. Якщо його розірвати в односторонньому порядку, Україна понесе величезні збитки.

Куди ж усі так прагнуть? Емоції зашкалюють, іде обмін новинами про побиття людей та вимоги підписати угоду, яку 99% мітингувальників в очі не бачили! У мене немає ілюзій з приводу уряду Януковича. Всі, хто там зараз засідають – винні, що загнали країну у такий стан. Але ті, хто вивів тисячі людей на Майдан, обманюють їх картинками щедрої Європи, використовують їх. Мені дуже шкода тих, хто постраждав уночі на Майдані, хто вже мерз на помаранчевому і знову повірив...

Мені зрозуміле ваше бажання жити у вільній і процвітаючій країні. Але зараз це все нагадує ситуацію, коли дитина качається по підлозі в магазині і дригає ногами, вимагаючи купити яскраву іграшку. Не розуміючи, що у батьків грошей не вистачає навіть на продукти.

Я за те, щоб цивілізовано і продумано підійти до підписання угоди, коли Україна буде до цього готова, коли умови будуть їй вигідні.

Тут у кожних новинах розповідають про події в Києві. А мені так гірко, влізнаю вулиці, улюблене місто...

PS

Можу пропасти на кілька днів – ми з чоловіком їдемо машиною в невеличку подорож до сусіднього штату до його рідні. Великих листів не писатиму, але, може, вишлю фоток із враженнями. Bye!

@@

Наталко, вітаю! Мені за все мені хочеться говорити з тобою про політику. Ми про неї не говорили ніколи у ті роки, коли працювали на одній фірмі і потім теж. Я просто не вмю про неї говорити. Але я маю людську чуйку на брехню, а також маю людську гідність.

Кожен прагне жити краще. А надто – тут, у добре відомій тобі недосконалій системі нашої країни.

І ось заради цього «краще» і приймають люди рішення. Але одні обирають іншу країну, як ти, другі – змінюють щось у своїй.

Кожен має право робити вибір, тому що це його життя, йому й вирішувати.

Я намагалася тобі пояснити, що справа не стільки в бажанні злитися з Європою, скільки в небажанні «лягти під Росію».

Але, крім цього, люди не хочуть бути отарою овець, за яких цинічно вирішує ненаситний прем'єр чи ще хтось, маючи їх за бидло.

Твої доводи з одного боку здаються логічними, але ти не хочеш зрозуміти, що це далеко не протест недоумкуватих і недалекоглядних людей з ілюзіями.

Ті, котрі за шматок ковбаси – їх чимало сидить на касах в супермаркетах, торгує у бутиках або на Андріївському сувеніркою, зачаровується серіалами або поглинає «тиво-семкі» у підворотнях (це буде завжди, за будь-якої влади), їм не потрібні зміни. Хоча і там є різні. Але після побиття студентів пішло цунами народного гніву – протестують інтелектуальна й культурна еліта, а також прості люди, які піднялися вдруге за 9 років, хоча ніхто й не очікував, що це взагалі повториться в найближчі роки п'ятдесят.

І сьогодні мова вже не про Євросоюз. Після пролитої крові невинних молодих людей народ піднявся так, як і сам не сподівався.

Тиждень тому на Європейській та Хрещатику було 150-200 тисяч, сьогодні нарахували близько мільйону.

І вони всі божевільні? Ні. їх просто ДІСТАЛО. Політичних і аполітичних, у поважному віці й молодих, у норкових шубках і скромно вбраних. І навіть якщо це чиясь «схема», що ж, значить прийшов її час.

Так, є й ті, хто думає інакше. Декому взагалі «по цимбалах». Але я чи не вперше за свої 43 роки реально неймовірно пишаюся, що я українка, і що мій народ ось такий.

Ти просто дуже давно тут не була. Якби всі ці роки тебе «нагинали» так, як усіх, ти б теж першого грудня стояла на мільйонному Майдані, як ми з чоловіком і з мамом. А це я ловила себе на думці, що Микола був би тут серед перших... Якась безглузда! нагла смерть, я ще не усвідомила, хоч і сама колотилася з перевезенням тіла до нас у село, сама кинула жменю землі на кришку його труни...

Вибач, вирвалося.

Ось краще прочитай комент незнайомої мені росіянки на Фейсбуці:

«Якісь дивні, правильні речі відбуваються в ці дні на Україні. Ченці відкривають вночі монастир для постраждалих, між «Беркутом» і мирними демонстрантами на Банковій встають ветерани-афганці, ректор веде на Майдан колону студентів, мер Львова гарантує допомогу постраждалим у Києві землякам, дипломат не має права коментувати політичну складову, проте знаходить слова для звернення до «Беркута».

І думаю я, що, напевно, це і є Нація, Народ, Країна, Батьківщина. І це круто!»

На цьому прощаюся і все ще сподіваюся, що відмінності у сприйнятті геополітики нас не посварять.

@

Але як же нам не говорити про те, що відбувається в Україні, Солю?! Я повторюю – мова не про божевільних і недалекоглядних на площі – про ошуканих. І не про те, що за свою країну та її майбутнє не треба боротися.

Під час помаранчевих подій народу на Майдані було не менше. Але хто потім питає народ про його бажання? Що тоді мітингувальники змінили в країні?

Зараз питання стояло про готовність України до підписання міжнародних документів. Причому підписання не скасоване, а відкладене. Як би не хотілося пирога, ти терпляче чекаєш, коли він спечеться!

Так, я давно не живу в Україні, але що це міняє? Хіба щось за великим рахунком змінилося з тих пір? Чого такого я не знаю про Україну? Одна мафія змінить іншу, а народ виходить на площі, обмінюється мріями, захопленнями, і дуже при цьому собою пишається. Питання – що далі?

При чому тут ненаситний прем'єр, якщо умови договору не вигідні твоїй рідній і гарячій Україні?! А якщо Азаров злодій і пройдисвіт – судити його! І нехай український суд вирішує, що з ним робити.

Ти пишеш – мова вже не про Євросоюз, а про пролиту кров... Але залишається питання – що далі? Мені хочеться почути – за ким конкретно ти готова піти?

У мене знову багато питань, заховалася у гостьовій спальні чоловікової кухні, щоб тобі написати, але вже кличуть, сьогодні сімейна вечеря на честь нашого приїзду. Атачу тобі фотки з дорожніх вражень. Тут ще літо...

@@

Наталко, ми бачимо ситуацію надто по-різному, і навряд хтось когось переконає.

Так, в Україні вже є «гіркий досвід», але... обставини зійшлися так, що згідно із

«вченням Ілліча» зараз маємо, як колись насучили: три головні об'єктивні ознаки революційної ситуації (цитую хрестоматійно):

«Верхи не можуть жити по-старому»: неможливість пануючого класу зберігати в незмінному вигляді своє панування;

«Низи не хочуть жити по-старому»: різке загострення вище звичайного потреб і бід пригноблених класів;

значне підвищення активності мас, їхня готовність до самостійної революційної творчості.

І народ піднявся не на рівному місці. Навіть незважаючи на «використання людей», на «переділ влади», на досвід 9-річної давнини, на все, про що ти пишеш. І Євросоюз давно не головне. Переповнилася чаша терпіння. Задовбало! Ніщо не спинить ідею, коли її час настав.

Я поважаю мій народ і пишаюся ним за те, що він намагається піднятися. Хоча б із положення лежачи в положення сидячи, а не приречено стоїть на колінах, як сусіди. І кожен такий підйом робить його сильнішим і свідомішим. Він довго терпить, боїться, потім піднімається і йде, хоча все це в глибині душі боїться. Що не вийде, що обдурять, що вб'ють або посадять. Але він іде і заявляє про свої бажання або небажання вголос.

Ніхто не дає гарантій. І лідери є ті, які є на момент революційної ситуації. А не «виростимо лідера, а потім уже будемо розхитувати країну на зміни». А чи це існуватиме тоді та країна?!

У «доброго царя» ніхто не вірить. Але старого вже ніхто не хоче. Можливо, нові лідери будуть етапними. Це покаже історія.

У нас зараз так. І мирно. І з провокаціями. І з кров'ю. І ніхто наразі точно не знає, чим закінчиться.

Ти поїхала. Знайшла місце, де можеш жити гідно в кимось логічно збудованому світі, хоч і життя твоє не безхмарне, знаю. Але чому ми, ті, хто залишилися на батьківщині, мусимо чекати ще десятиліттями, поки все саме собою складеться, як треба, а нас тим часом нами ж обрані вважатимуть тут за лайно?!

Якщо ти розумніша за нас усіх і знаєш, як треба зробити інакше, – прилітай, вийди на Майдан, розкажи, навчи. Раптом, і правда, чимось допоможеш?

На цьому дискусію завершено. Я маю куди направити мої сили й час, що їх витрачаю на ці теревені, які нічого не міняють ні в твоєму житті, ні в моєму. Картопля зварилася, роблю засмажку й повезу гаряче на Майдан. Там люди мерзнуть.

4

Ларису забирала з лікарні сусідка. Упевнена в собі, доглянута і сексуальна білявка Вероніка приїхала своєю червоною «Маздою». Мама розповіла їй про аварію й наслідки. Та перейнялася, раз зайшла в лікарню провідати, потім телефонувала, пропонувала грошей (а чим ще вона могла допомогти?) і наполягла на тому, щоб відвезти Ларису додому, коли лікарі відпустять. Так і зробили на дев'ятий день, коли їй дозволити виїхати «під подальший нагляд лікарів за місцем проживання та на амбулаторне лікування».

У перші дні зими у відділенні травматології стало неспокійно й тісно. Люди лежали навіть на додаткових ліжках у коридорі. Лариса бачила це, коли почала сама виходити з палати до вбиральні. Раніше ходила, притримуючись за пофарбовану в сіре, місцями облуплену стіну, але тепер ці ліжка перетинали її маршрут. Хворі на них не були схожими на жертв ДТП чи ожеледиці, швидше виглядали побитими, а коридорами снували міліціонери, ще якісь чоловіки в цивільному та навіть проривалися журналісти. І без того ослаблений жінці зі струсом мозку, переламаною рукою та зі страшною пробіною в душі ставало від тієї нездорової метушні геть недобре, моторошно і... моторошно-байдуже до всього зовнішнього світу, якому теж було байдуже до її втраченого щастя.

Виписка була вже готова, мама прочитала з неї пошепки: *«Закрита чмт, струс голвного мозку середнього ступеню, перелом правої ліктьової кістки в середній третині без зміщення»*, зітхнула й заходилася пакувати рентгенівські знімки, одяг, домашню постіль. Вийняла з тумбочки тарілку, чашку, ложку з виделкою, маленький кип'ятильник, зубну щітку й мильницю, склала залишки печива й цукерок, забирала все, чим так швидко обростають хворі, котрих провідують і приносять їм передачі. Забирала, «щоб не повернутися». Така народна прикмета.

Лариса, вже вдягнена у джинси та накинуту на плечі блакитну куртку з темним хутряним коміром, сиділа на ліжку спиною до вікна, не в силах допомогти. Їй знову хотілося лягти, завмерти й поринути в свої сни-спогади, але бажано у повній тиші, на самоті і в темряві. Останні дні вона не розлучалася з темними окулярами – лампа під стелею і навіть стримане грудневе світло з вікна різали їй очі, відбиваючись болом у голові. А ще ці окуляри являли собою умовний бар'єр = зовнішнього світу.

Вероніка зазирнула в палату, дзвінко привіталася. Мажорна тональність її голосу була не дуже доречною за таких обставин, але, мабуть, демонструвала вияв підтримки – адже сусідку нарешті відпускають з лікарні додому!

Лариса скривилася – високий голос теж відбився у голові. Та й перспектива повернення до порожньої Миколиної квартири, заповненої його речами, була ще тим випробуванням. Правда, вона сама вирішила їхати саме туди, хоч мама й пропонувала повертатися у батьківську домівку.

– Ні, я хочу побути там... Дякую. Не переймайся.

– Але ж рука ще в гіпсі, в голові наморочиться. І взагалі...

– Отож. Взагалі... А рука – нічого. Це ж права. А я шульга. Нічого... Я хочу побути сама.

– Піджену машину до виходу, чекатиму на вас там, – Вероніка підхопила сумку й пакети і зникла за дверима, цокаючи підборами.

Лариса важко підвелася з ліжка, мама взяла її під ліву руку, дві жінки повільно вийшли з палати і рушили в напрямку до ліфта.

Через темне скло окулярів Лариса знову бачила коридор переповненого відділення, ліжка вздовж стін, скалічених людей, які лежали чи сиділи на них, чула знервованість у голосах медсестер та санітарок, які щось обговорювали біля процедурної, помітила прискіпливий погляд огрядного міліціонера в накинутому на плечі білому халаті біля виходу з відділення.

Мама штовхнула двері, й Лариса відділилася від неї, зробила крок уперед. Група людей розступилася, пропускаючи її.

– Не можна! У відділення не можна, я сказав! – суворо гаркнув на них міліціант, і від його голосу Ларисі стало добре.

Люди в коридорі обурено загомоніли, а вона замружила очі й хитнулася.

– Пані, вам погано? – підхопив її під лікоть якийсь чоловік.

Не розплющуючи очей, молода жінка вловила ніздрями запах Миколиних цигарок, змішаний з гірко-солодким ароматом багаття. Від цього знайомо защеміло за грудиною, і до пори приховані темними окулярами сльози знову зрадницьки покотилися щоками.

Дорогою жінки мовчали, намагаючись не турбувати хвору. Втиснувшись спиною в задне сидіння, Лариса дослухалася до звуку двигуна і вкотре перед її очима прокручувався короткий і страшний ролик про останню поїздку з Миколюю, аж до того удару та скреготу металу об метал.

У квартирі мама допомогла Ларисі роздягнутися й лягти, поставила на тумбочку біля ліжка приписані їй ліки, розібрала сумки, виставила на кухонний стіл банку з курячим бульйоном та посудину з котлетами.

Вероніка, не знімаючи пальта, обійшла квартиру, у якій була вперше, адже подругами вони й не були ніколи, так, сусідки приблизно одного віку. І то – сусідки по іншому будинку, батьківському, де мешкали обидві в дитинстві. Погляд її зупинився на столі, на якому стояв мольберт із незакінченою Ларисиною роботою – портрет чоловіка олійними фарбами. Вона не була знайома з Миколою, хіба що кілька разів бачила цю пару з вікна і раз перетнулася з ними в під'їзді. Всміхнулася тоді й змовницьки мигнула оком, мовляв, «сиділа-сиділа, та й висиділа!» І от тобі життя – у неї були коханці й лишилися, хоч і заміж не поспішають кликати, а Лариска мала чоловіка аж пару місяців, а тепер знову сама. Із незакінченим портретом...

Вероніка зітхнула, доглянутою рукою дістала з кишені цигарки й мобільний і вийшла на балкон.

Лариса заплющила очі. Вона і чекала, і боялася миті, коли залишиться одна. Невдовзі почула, що жінки пошепотілись і рушили до виходу.

– Мамо, дякую за все. Не переживай, я телефонуватиму, – неголосно промовила. – Вероніко, й тобі спасибі. Не хвилюйтеся. І .. можеш залишити мені, будь ласка, свої цигарки?

5

Ще у вагоні метро Соломія помітила, як дехто з пасажирів не без інтересу поглядає на її важку сумку, у якій щільно сиділа упакована у махровий рушник найбільша її каструля з гарячою товченою картоплею, засмаженою салом з цибулею. Звісно, добре було б наробити людям на обід вареників із такою картоплею чи з сиром, чи з тушеною капустою, але де ж їй узяти на це часу?! Малий Марко, плід пізнього й несподіваного її кохання, не лишав матері вільної хвилини.

Так уже сталося, що мала вона у свої сорок три і старшого сина, Славка, котрий віднедавна служив у війську, і півторарічне маля, «забавку на старість».

Дивна трапилася з нею історія, адже у той час, коли в багатьох приятельок чудили чоловіки, вступивши у «кризу середнього віку», її саму раптом «кинуло в гречку». Закохалася у вдівця, старшого за неї інтелігентного київського єврея, головного інженера їхнього виробництва, котрий несподівано побачив у бідовій бухгалтерці чарівну жінку.

Микола й отямитись не встиг, як вона, землячка, сусідка, друг із дитинства, однокласниця, яка чекала його з армії і мало не двадцять років потім була його дружиною, збрала речі й виїхала з дому до іншого чоловіка. Вся «історія розлучення» вклалася в неповний тиждень – від першого її повідомлення та Миколиного прозріння до моменту, коли він повернувся додому з роботи, а там не було ні Соломії, ні її речей. Поспішала, рубала «хвоста» одним махом, щоб не різати кілочками. Боліло і їй, хоч уже носила під серцем нове життя, а йому, певне, ще більше, бо такого не сподівався...

Син, Славко, котрий тоді саме закінчив школу і вступив до Політеху, з матір'ю не пішов, навіть і не розглядав такого варіанту. Рік іще прожили вони удвох із батьком у їхній невеличкій «хрущовці-двушці» на Сирці, потім хлопець перебрався до товарища, якому батьки винаймали в столиці маленьку квартирку, ще півроку так-сяк відгуляв-відлучився, а потім начхав на навчання і, не порадившись ні з ким, по весні несподівано сам пішов до військкомату.

І от тепер Соломія лишила малого Марка на стареньку свекруху і везла важку сумку з гарячою їжею на Майдан, згадуючи, як дев'ять років тому мерзли вони там разом із Миколою в помаранчевих шарфах під помаранчевими прапорами, як світилися їхні очі, як тоді сподівалися змін...

Горло перехоплювало від тих спогадів. Їй все ще не вірилося, що Миколи немає в жи-

вих, хоч не його молода дружина, а саме вона, дружина колишня, відвезла небіжчика на рідну Львівщину і там поховала поруч із могилами його батьків. А вчора були по ньому дев'ятини... Хто б міг подумати, що так безглуздо й несподівано піде він із життя? Хто б міг подумати, що знову в холодні дні на межі осені й зими народ спроможеться піднятися... Здається, народ і сам того не сподівався. Але сталося.

«Коли у тебе вдома якісь зайти мають тебе за лайно, зневажають аж настільки, що сміють бити мало не на смерть найдорожче – твоїх дітей – такого ми не даруємо, тут вони прорахувалися... Що ж, знову Майдан? Значить, Майдан, що б та Наталка не писала зі своїх далеких берегів. Микола би зрозумів. А та не розуміє. Ну і хай. Нам своє робить!» – міркувала жінка, як раптом над її головою прозвучало: «Майдан Незалежності. Наступна станція – площа Льва Толстого», а потім те саме англійською – це зробили для туристів півтора роки тому, коли Київ вітав чемпіонат Європи з футболу, святкову й піднесену подію, до якої столиця причепурилась і розквітла прапорами й українською символікою, як ніколи раніше.

Соломія рушила до дверей вагону, проштовхуючи обома руками поперед себе велику сумку із жовто-блакитною стрічкою на ручці. Меншу сумочку, що висіла на ремінці через плече, вона притискала ліктем до себе, на ній було видно наліпку з написом «Я тут не за гроші!».

На платформі й на ескалаторі вже відчувався запах диму. Чи то його затягувало згори, з Майдану, чи люди, що спускалися звідти, несли той аромат вогнищ на собі? Соломія по-собачому кілька разів поспіль рвучко втягнула в себе повітря, вдивляючись в обличчя чоловіків і жінок, які пливли ескалатором їй назустріч і зникали в підземних нутрощах міста. Дехто здавався байдужим, їхав у своїх справах, ніби нічого й не сталося там, нагорі, але багато було й інших. Вони відрізнялися особливим блиском в очах, мали на собі жовто-блакитні стрічки або наліпки, які роздавали активісти від минулої суботи (після побиття студентів під стелею на Майдані), а ще вони шукали очима в потоці підземних людей подібних собі. Їхні погляди зустрічались і ніби підживлювали один одного.

В переході під Майданом теж відбувався жвавий рух людей, і були вони вже не такими, як у звичайних київських буднях. На стіні приклеєно рукотворний плакат: «Янека на нари – тоді підем на нари!». На повороті до виходу ще один: «Ми = Є!».

Соломія рухалася зі своєю ношею до виходу, піднялася сходами й замружилася. Грудневі хмари ніби тріснули, і яскраве сонце заслпило жінку. Вона на мить завмерла, знову відчула запах диму, розирнулася навколо і побачила неподалік кілька встановлених наметів, а ще – металеві діжки, біля яких грілися люди, а ще – військовому польову кухню на колесах. Майдан ворухився, обживався, і не вірилося, що кілька днів тому тут під стелею проходив, і вже ніби навіть згасав, студентський протест проти свавілля влади і не підписання угоди про вступ до Євросоюзу. Хрещатиком тоді ще вільно їздили машини, місто загалом жило своїм життям, найактивніші його мешканці приходили вечорами після роботи до стели підтримати студентів, поспілкуватися, висловитися. Була ще недільна хода «за євроінтеграцію» – мирна і дуже велелюдна – від Університету аж до Європейської площі Київ був заповнений колонами людей із прапорами й плакатами... Народ недвозначно показував владі, чого він на правду хоче, але...

Незрозумілою була звряча жорстокість, з якою не витісняли, а ніби винищували вдосвіта тих студентів, лють «беркутів», які гналися за протестувальниками аж до Бесарабки, вилувлювали їх у прилеглих до Майдану вуличках і дворах та відверто-садистськи забивали беззбройних... Гупали навіть у ворота Михайлівського монастиря, який прихистив у себе поранених і наляканих. Та Бог милував. Але й то ще був не кінець. Наступного дня, першого грудня, коли сколихнулися мільйони й піднялися на захист побитої молоді та своєї гідності в цій країні, на вулиці Банковій сталося ще одне, не менш цинічне, побійще. Озброєні й безнаказні спецзавіці проти мирних людей – ка-

лічили їх зі смаком, трошили техніку журналістам, забивали дубинками й ногами всіх, хто траплявся на їхньому шляху, а потім волочили до автозаків.

І то вже було занадто.

Люди перекрили Хрещатик і Інститутську. Спорудили барикади, стягуючи чавунні лавочки, огорожі, дошки, рекламні щити, смітники і все, чим можна було відгородитися від «правозахисників». Встановили намети. Центральна площа старовинного міста знову стала рішучим Майданом.

Соломія звично глянула вгору на годинник на Будинку профспілок – табло перемигнуло з реклами і показало «13:30». Жінка озирнулася довкола й побачила, що від стели відходили люди з їжею на пластикових тарілках. Вона рушила туди. Вдихнувши на повні груди холодного повітря, озирнулася ще раз на квадратну башту годинника, той, ніби зрозумівши її інтерес, сповістив, що температура в передмісті – три градуси морозу.

Прямо всередині споруди стели Незалежності стояв стіл, з якого дівчата роздавали бутерброди і чай усім охочим. Спереду проштовхатися було непросто, й Соломія швиденько обійшла стелу та піднялася сходишками «з тилу», збоку скляної споруди торговельного центру «Глобус», що півколом огинав площадку навколо монументу.

Моторошно було дивитися на побиті, тріснуті «віконця» у конусі постаменту – саме там нещодавно вночі чорне військо трошило беззбройних людей, скидало їх униз і било знову...

Квіти. Іконка. Напис на білому ватмані: «Пропавші діти...» і далі список імен, деякі з них викреслені – люди знайшлися. А на одному склі деформований черевик із розв'язаними шнурками – свідок тої страшної ночі...

Соломія перебрала сумку в ліву руку й перехрестилася. Піднялася сходишками, підійшла ззаду до столу. Не ставила запитань волонтерам імпровізованої кухні, а хутко присіла до сумки, витягла каструлю, розмотала з неї рушник, дістала ще й велику стару алюмінієву ложку, пачку одноразових тарілок і почала накладати на них картоплю.

За мить чийсь руки вже підхоплювали в неї тарілку за тарілкою, додавали шматок хліба, пластмасову ложку чи виделку і подавали через стіл-роздачу в простягнуті з іншого боку руки. Картопля парувала на морозі і смачно пахла засмажкою. Соломія ковтнула слину і згадала, що й сама ще не обідала.

Зішкребла по стінках каструлі залишки картоплі, облизала ложку і раптом знову побачила руки, які простягнулися до неї по чергову порцію.

Руки були дівочі, дівчина при них була симпатична, кругловида, темнокоса із вінком яскравих квітів на голові замість шапки.

– Закінчилася, – ніби вибачилась Соломія і підвелася.

– Нічого! Ви киянка? Дякуємо вам дуже! Гаряча їжа – то круто, бо холодно ж. А кухня ще не вистачає, люди під'їжджають звідусіль, треба годувати. Але кияни підтримують. До речі, а ви можете залишити нам цю ложку? Дуже вона ловка \$ вас, здорова така, бо інколи приносять готову їжу, а розкладати нічим, пластикові ложечки ламаються.

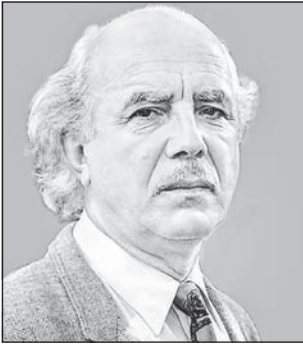
– Можу залишити. Але я її той... облизала, – всміхнулася Соломія.

– А! То байдуже! Помиємо! Он у нас хлопці вже нову кухню облаштовують, обживаємося. Ми звідси не підемо до перемоги! – дівчина говорила до незнайомої жінки, а руки її тим часом розкладали сало й ковбасу на нарізаний хліб і організовували з цих бутербродів піраміду на пластмасовій таці. Поруч ще одна дівчина нарізала сир, а третя наливала з великого чайника у пластикові стаканчики чай з імбиром.

Соломія запхала в сумку каструлю та махровий рушник, випросталася, огледіла з постаменту Майдан, що вже ряснів наметами і ворушився, як мурашник, подумки перехрестила і його, і тих, хто неподалік від стели доїдав її картоплю, і цих дітей, котрі годують усіх, хто прийшов боротись із знахабнілою владою.

Клубок знову підкотився їй до горла: «Миколо, як ти міг так туго загинути, коли тут ще стільки роботи?!».

Вона зітхнула, зиркнула на годинник на башті і, не прощаючись, поспішила знову в метро.

Роман ДІДУЛА

Сумна звістка надійшла зі Львова. На 82-му році життя, 7 січня 2022 р., помер український письменник **Роман Дідула** (1940-2022).

Автор цих рядків зустрічався з письменником у 2012 році. Під час зустрічі Р. Дідула подарував йому три томи своїх «Вибраних творів». А розмова з ним була про перипетії навколо видавання літературних журналів в Україні та Словаччині.

Роман Дідула народився 21 листопада 1940 року в селі Сновичі Золочівського району на Львівщині, там же закінчив середню школу. Вищу освіту здо-

був 1965 р. на факультеті журналістики Львівського університету ім. І. Франка. Довгі роки працював у редакціях районних та обласних газет, старшим та головним редактором видавництва «Каменяр». Із 1977 року – редактор журналу «Дзвін», тепер – заступник головного редактора.

Перші літературні спроби друкував ще в студентські роки. З-під його пера вийшли романи – «В найменшому з-поміж світів» (1994, 2002), «День над вечірнім берегом» (1995, 2005), «Крутий час» (1999), «Час і пора» (2002 – 2011), повісті – «Дерево в місті» (1986), «Малі серед великих, великі серед малих» (1997), «Революція з усмішкою на устах» (2005), «Геній Вінграновського» (2006), оповідання, нариси, статті, фейлетони, гуморески. Класик нашої літератури Микола Вінграновський, «вибагливий і суворий у своїх художніх оцінках», як він сам пише про себе, поставив твір «В найменшому з-поміж світів» поряд із романом «Життя Арсеньева» І. Буніна, повістями «Зачарована Десна» О. Довженка, «Климко» Григора Тютюнника.

Окремими виданнями вийшли книжки Романа Дідули «Маєте знайомих?» (1973), «Списана гора» (1982), «День над вечірнім берегом» (1996, нове, доповнене видання – 1999), «Крутий час» (2001), «В найменшому з-поміж світів» (2003, нове, доповнене видання – 2004), «А вже так не буде як є. Революція з усмішкою на устах» (2005, у співавторстві з Ніною Матвієнко), «Фотографія Христа» (2006), «Тиждень громів» (2006), «Моління за рідну землю» (2006), «Час і пора» (2006), «Вікнами до неба» (2010, у співавторстві з Ніною Матвієнко), «В тишині серця» (2010). Працює також як фольклорист – видав том «Галицькі анекдоти» (2001), а раніше появились дві збірки «Старих галицьких анекдотів» (1990, 1994). Перекладає з польської та російської. Його ж твори друковано у перекладах білоруською, болгарською, російською, угорською, чеською мовами.

Лауреат літературних премій Національної Спілки письменників – ім. Остапа Вишні (2002) та Ірини Вільде (2007), львівської обласної премії ім. Б. Лепкого (2001).

(ІЯ)

В найменшому з-поміж світів (Уривок з роману)

А що наша земля рай – хто в цьому сумнівається? Якщо іти зі сходу за сонцем, то від Слобожанщини через Донеччину, Причорномор'я, Подунав'я, Подністров'я, а далі через Буковину, Гуцульщину, Лемківщину, Бойківщину, Волинь, аж до Полісся скрізь по нашому пограниччю знають, що живуть у раю, хоч кажуть «у такому-то краю», а край то і є рай, тільки скраю. У

центрі раю, де карб Божий, тече Дніпро з небесами. Легко догадатись, що в імені нашої землі Україна теж приховано рай, щоб сусідам не заздрісно було і щоб не лізли до нас завойовниками. Прислухайтесь: Ук-рай-на або Ук-раї-на. «Україну любіте і за неї, безталанну, Господа моліте», – писав Шевченко, і ще він написав «У нашим раї на землі...» Божа земля може бути тільки раєм. А було так. Іще в біблійні часи прийшли українці до Бога, щоб наділив їх землею. «Пізно, – сказав Бог, – я уже все пороздавав». Але глянув на засмучених наших краян і змилосердився: «Добре, беріть мою, я для себе райський куток залишив. Клімат лагідний, помірний, а земля родить, як ніде в світі». На пам'ять про цей подарунок наші предки вибрали ім'я для двох великих рік – Бог, є Південний Бог і Західний Бог, а потім нам переінакшили, Бугами називають. Відомо, що по-польськи Бог – Буг. А скільки містечок, сіл, урочищ названо Божим іменем і раєм – годі всі перелічити.

1

– Сідайте, не думайте, я покажу вам Рай, – умовляв моїх тата і маму мій двоюрідний брат Славко Футерко, що тоді завзято шоферував у місті Бережанах рад Золотою Липою, звідки – пам'ятаєте? – «до кадри січовики манджали, і краялось серденько від горя і печали». І таки вмовив. Видно, дуже хотілося мамі з татом подивитися, чим відрізняється той бережанський Рай з великої букви від нашого колгоспного пекла «України», теж з великої букви. І що досі можна називати Раєм у тій пекельній колгоспно-радгоспній Україні.

Мама їхала в кабіні, а ми з татом на кузові за кабіною маленької Славкової полуторки, очима до вітру, і весь час морем споловілих ячменів, пшениць, де-не-де із зеленими островами картоплі, і мені здавалося, що я пливу серед хвиль на моторному, диковинному для нашого краю човні, якого бачив у клубі, в кіно. А за морем були Поморяни, наш райцентр (рай-центр?), звідки брало початок льодове і снігове пекло – Сибір. Багато наших сновичан, серед них татова рідна сестра Ольга з дітьми, як і люди навколишніх сіл, з тих страшних для всіх Поморян були поглинуті тайговим морем, пеклом. За Поморянами, понад Золотою Липою, берегом, берегом ми припливли до Бережан, де я вперше побачив море. «Тату, то море?» – спитав я. – Море трохи даліше, – відповів тато, – а то Бережанське озеро. – «Але таке велике, як море?» – Угу, – підтвердив тато, який ніколи так і не бачив моря. Видно, не хотів мене розчаровувати.

Славко повозив нас по крайсвітніх Бережанах і перезнайомив чи не з половиною людей, принаймні з усіма, хто вийшов на вулицю або на подвір'я: тут всі його знали і всі радо стрічали, бо мій брат так весело сміявся, від надміру здоров'я, начеб із нічого, як той водоспад у горах, а реготав так розкотисто, ніби грім поміж бескиддям, лиш не так голосно, і заводив у сміх своїх знайомих, а тепер і наших. Були серед тих людей ковалі, бляхарі, фризієри, один навіть .адвокат, пекар, багато шоферів та інших, інших було ще більше, які працювали двірниками, столярами, сторожами, пожежниками, що було для мене найдивніше, бо я собі не уявляв, що робить чоловік, коли нічого не горить, а треба щось робити, чи часом не підпалює щось, щоб потім гасити. Ну, досить було людей. Щоб із стількома перезнайомитись, мені треба було б років з двісті, а мамі і татові, як вони казали, цілого життя.

А далі ми заїхали в Рай, від Бережан туди рукою подати. Гарне у затишку між горами село, як наш хутір Коропчик, з панським палацом, усі вулиці в затінку дерев, і хати білють поміж зеллом, і привітні такі, як наші люди по всій Україні. Коли ми виїхали із Раю в поле, Славко натиснув на гальма, і курява нас догнала і накрила, а як стало нас видно, спитав тата:

– Що, вуйку, скажете про Рай?

– Файно в Раю, – сказав тато. – Але наших людей тут нема, а я звик жити зі своїми людьми.

– Землі тут мало і не така добра, як у нас, – сказала мама.

Із маминих і татових слів аж ніяк не виходило, що мама любить лиш землю, а тато лиш людей. І тато любив, щоб в городі та на полі все було до гліду, тобто в порядку, а наша хата завше була повна людьми, як гарбуз насінням, і мама нікому в житті не показала на двері. Річ у тому, що тато був плугом, а мама полем. Тато любив усе поорати і посіяти, далі то вже мамин клопіт, усе решта він робив з неохотою та й часу на це не мав. Ніколи наш тато не був такий фаній, навіть нефайно вдягнений, як тоді, коли орав чи сіяв. А вмів добре орати і сіяти. Після нього скиба лежала, як по шнурочку, а збіжжя виростало ні не загусте, ні не зарідке, а в сам раз. Моя ж мама не вилазила з городу від розмерзлого груддя аж до замерзлого. Усе життя її боліли ноги, так що під старість треба було їй за метрів сімдесят за хатою обід носити. Аж до самої смерті вона працювала і все ближче і ближче до хати, поки уже зовсім не могла, то я взяв її до Львова. По місяцеві мама пішла від мене у потойбічні світи, відпочила перед смертю, така була її за все життя відпустка, місячна. Головне для мами було ті метри у город якось подолати, а там вона вклякала і цілий день до вечора копала, садила, сіяла, підсаджувала, пересаджувала, досівала, підгортала, жуків збирала, мотичила, куці перемацувала і знов копала... Увесь мамин рід по жіночій лінії, а було їх одинадцяттеро, лиш двоє синів, від землі не відходив, поки в землю не перейшов, щоб уже ні на мить не відходити. Донедавна жила наймолодша мамина сестра Настя, теж не могла ходити, а добралася за хатою на город, то так зігнутою цілий день працювала і зігнутою ходила, от як земля до себе тягне. Тепер мої мама і тато поряд на полі за церквою квітнуть квітами і ростуть травами, які мама весь час прополювала, а на могилі не треба, через те мама вічно спить. Нема тут роботи й для тата – муляра, пічника і шевця. А колись же, поки мама була жива, вона з полем не розлучалася, навіть як поля лежали в снігах. Мама тоді витягала з-за припічка та з горища клунки і клуночки, коробки, баночки, «салофани» і передивлялась, сортувала, пересіювала і перевіювала, готувала віддати і на обмін своє насіння. Обміняти було і досі є нелегко, бо живе забобон, ніби сила насіння перейде на чуже поле. Хоч насправді все навпаки. Сили на тому тільки прирастають. Бо позичальник чи міняльник вибирає із насінневих стебел найміцніші, щоб вибрати на другий рік ще кращі, що робить і той, який дав насіння, і так творилися і творяться нові сорти. Завдяки такому відбору (селекції) маємо в Україні моркву, як держакі від лопати, дині, як валуни, і соняшникові лани, як гаї, а гарбуза так і хочеться кликати «дядьку»... Моя мама разом з мільйонами матерів в Україні працювала у народному селекційному інституті наших матерів імені наших матерів і бабусь. Державні інститути появились пізніше, а народний не закривався ніколи.

Ми всі – тато, я з братом, ну, і мама, хотіли ще до зтяжних дощів викопати картоплю, а мама весь час заважала. То «того корча мені не збирай-

те, а того відкиньте окремішне» (і кине на це місце камінчик). Через такі вказівки під вечір наш город після нас було заставлено різними мішечками і кошиками, і лад в них знала тільки мама. Бо одна картопля з-під урожайних кущів йшла на насіння, другу браковано для свині і корови, третя нам їсти, четверта на здачу, п'ята віддати, шоста на обмін, боюсь, що я не всі порухував. І коли ми з братом на двоколісному візку, хтось точно назвав його бідую, з великою бідую дотягували ті мішки по наших горбах та ровах додому, кожен повинен був стояти на своєму місці, а ми забували, а мама... добре, не буду згадувати. Мама переважно сама й збирала, ще й розглядалась по наших горах-хвилях, хто скільки накопав.

Усе, брате Петре, відпочиваємо. На нашому городі запахло перепалкою. Мама підвелася на ноги, приклала до очей долоню дашком і позирає проти сонця через усі видимі горби-гони.

– Федьку, а подивись, скільки то на таким маленькім кавальчику Коростилеві накопали, – просить мама і далі дивиться через два горби на третій, де по пояс у небі Коростилеві копають картоплю.

– Видиш, я копаю, – буркне тато. Він знає, що означають ці нейтральні, здавалося б, слова. Велике діло подивитися, взяв і подивився. Але ж і ми, діти, знаємо, що і до чого. Стара історія, хіба з різними людьми та горбами зв'язана.

– Не дивлюсь і не піду! – твердо каже тато.

– А ти порухай – штирнайціть мішків, а може, більше, бо може, вони мішок за мішок поставили, наполягає мама.

– Ну, так, спеціально від тебе ховають, – сердиться тато. – І кавальчик там великий, а не маленький.

Тут мама починає ганити нашу картоплю, а має в руках, цілком випадково, таку бульбину, як коновка: що та картопля нічого не варта, а люди мають картоплі то вже картоплі і т.д. Тато собі бере в руки величезну картоплю, і починається перетягування каната. Тато сильніший, бо має вагомий докази – бульбу-коновку у своїй руці, ще й у маминій таку саму. Мама сердиться, відкидає свою коновку і піднімає найменшу з-під ноги – горошок. Суперечка йде доти, поки тато не бере уже готові кошики картоплі і несе до Коростилевих, бо можуть звести візком-бідую додому, а з дому тяжче поміняти, та ще й невідомо, що буде, чи поміняють через сліпий забобон, то мама дала два кошики взамін за один і виплатиться, як добре на другий рік вродить. Окрема суперечка, але коротка, – виплатиться чи не виплатиться. Пішов наш батько. Він то появляється у небі на горбі, то зникає з кошиками під земними хвилями, і так два рази, аж нарешті бачимо його по пояс на Коростилевому городі. Тато довго стоїть – курять, чи торгуються, чи що? – аж ось іде до нас. І знову два рази появляється у небі і два рази під хвилями.

– Мамо, але ж тато з двома кошиками, він правду казав, що не поміняють...

– Не журітьсь, діти, то я схитрувала, бо тато два кошики так далеко не поніс би, – заспокоює нас мама.

– На другий раз сама підеш, – бурчить прийшовши тато, але і на другий раз йде таки він, поки ми не почали ходити. Скажіть, чи мають інститути такі клопоти, як моя мама, і чи відомі їм прийоми чистої дипломатії у виведенні нових сортів тої ж картоплі. Клянусь найбільшою бульбою маминої селекції, що не мають. Тому-то я написав, що мама була полем, бо поле

і взимі не відпочиває, а набирається сили, а тато плугом, так і має бути в добрій сім'ї, не всім же одне робити.

Я зі своєю відповіддю братові Славкові з Бережан трохи забарився. Не хотілося переривати маминої з татовою історії життя, а тепер, мабуть, можна.

– То як тобі, Ромку, було в Раю? – спитав Славко. Лишаєшся коло мене? Я тебе на шофера вивчу.

– Е, якби мені тут була мама, і тато, і брат, і наша корова, і хлопці, і Теребіжка, і Пілярщина, і Кобилещина, і наша хата, то я би лишивсьи.

– Все ясно: щоб Снович переставити, де Рай, а Рай, де Снович. Всі ви такі. Вам показуєш Рай, а ви думаєте про Снович, хоч там у колгоспі пекло. А по-моєму, рай є там, – і Славко весело розсміявся, – де машина на нашій землі може заїхати і де є наші люди, українці.

Славко побудував хату між Бережанами і Раєм і живе, як у раю. Завжди в його хаті сміх, регіт, а як запахне пеклом – тікає до Раю. Він не прив'язався до нашого села, бо навчився шоферувати, а машина скрізь їздить, і дівчат таки більше видно з вікна авто, ніж з сільської хати. Так і вийшло, свою Галю він знайшов у дорозі, і добре живуть. Я пішов Славковою дорогою, хоч так її малим не приймав. І тепер мої лани – білий папір, а в рядках одні слова, і все ж я від землі не відірвався, бо в мені живе трохи мами-поля і трохи тата-плуга. Тато дуже любив театр, як голова хати-читальні поставив багато вистав, де в головних ролях був переважно з мамою, і коли в село хто наїжджав з аматорів, тато не пропускав жодного виступу. Уже на татовому смертному одрі я, грішний, хотів ще хоч раз побачити батька жвавим, усміхненим, то взяв і вигадав: «Тату, до нас привезли із Золочева виставу». – Та ти що! – відірвався від подушки врадуваний тато і на мить засяяв, і знов йому голова безсило впала. Так завдяки обману я востаннє побачив справжнього свого тата. (Але й мама моя була театром, правда, аматорським, а полем справжнім. Кого хочеш в селі, як у нас кажуть, перекривила, тобто уміла перевестілюватись просто, легко, як мак сіяла. Раз тато каже мамі, щоб примостилась на призьбі зі своїм насінням та не пустила сусідки, бо пообіцяв їй полатати шкраби, а не встиг, а вона прийде і півдня балачками забере. «Ще й мені уроки не дасть зробити», – подумав я. Послухала мама, сіла. Нараз чуємо з татом сусідчин голос: «Оль'а, а є твій Еть'о дома?». А тато шусть за піч й ані мур-мур. Мама відповідає: «Нема, пішов до Золочева, приходи завтра». І все. «Е, шляк би то трафив, – виходить тато з-за печі і до мами надвір, – я тобі дам виставу!» І давай маму ганьбити. Мама за роботою забула, що сусідка не може так: спитала і пішла, а побалакати? Скінчилося все мирно і сміхом, тато театр любить, мамин теж. І далі лагодить шкраби, а я роблю уроки. Знов чуємо за короткий час: «Оль'а, Еть'о дома?» А шляк би то ясний трафив! – вибігає розсерджений тато і наривається на сусідку.) Через тата і маму живу у Львові, бо тут театри, а маю квартиру і клаптик городу біля дому – через маму, ще й город за містом, цілих шість сотиків, там я дуже люблю по-маминому ритися, та не маю по-татовому часу. Про таких, як я, кажуть: від села відірвався, а в місто не прийшов, і ще кентаврами прозивають, мовляв, тулуб сільський, кінський, а голова людська, міська голова. Словом, щось несправжнє. Я ж гадаю, не будь це мені похвалою, те «несправжнє» нормальним станом душі: живучи в місті, не відірватися від природи, нашого раю.

Станіслав ВІНЦЕНЗ

Чеське видавництво «Jakub Hlaváček-Melvorn» видало у 2021 році твір Станіслава Вінценза «На високій полонині» («Na vysoké polonině»), який з польсько-го першотвору переклав Давід Зелінка.

Станіслав Вінценз (1888-1971) – польський письменник, філософ, перекладач, життя і творчість якого пов'язана з Україною.

У 1930 році він почав писати головний твір свого життя – чотиритомну епопею про Гуцульщину «На високій полонині». В 1936 році твір вийшов польською мовою у Варшаві. Станіслав Вінценз твір написав на основі гуцульських народних оповідань, переказів, пісень, легенд.

Пропонуємо уривок з цього твору, який звучить «як прекрасна поема».

Станіслав Вінценз

На Високій полонині ВІДОМІСТЬ ПРО ВЕЛЕТНІВ

Високо понад проломом Черемоша, в Ясенові є гора, велика полонина Писаний Камінь. Вже здалека вона скидається на велетенську зелену могилу, рівномірно оформлену гострим шпилем і покриту в підніжжі широким плащем дрімучого лісу. А на вершці полонини є, невидна з долини Черемоша, велика скеля, покрита знаками чи записана давніми записами, рівномірно тріснута здовж, мов привалений віками саркофаг із щільною, ніби входом. Внизу оточує скелю м'яка і буйна оксамитна трава. До саркофагу туляться, мов сторожа, вирости у залежності від сили вихорів, великі ялиці або маленькі скарловатілі смерічки. Обік ростуть строкаті квітки.

Вишептана легенда вже тільки біжить сюди і говорить таке: ці могили ховають ще давнішу історію, дуже давню. З густого туману вириваються якісь марева. Плинуть вони немов у мряці поволі, далеко. Туман поволі рідшає, розвівається, а згодом знов їх затоплює.

Колись, може ще тоді, коли перші води вже стекли, а гори тільки почали виростати, постало тут з вод, чи то з лона землі покоління велетнів-войовників. Велетні**,

* По-гуцульськи – велити, великани.

ясноволосі витязі, народ королів землі з правіку. І росло це газдівське плем'я королів разом з горами і лісами, виростало як оті баштові ялиці на верхах. Більше ніхто про це не знає, відомо тільки, що раз-у-раз вони росли і міцніли.

А потім, після багатьох років, однієї весни, коли розгулялися води і зачервонили під шпилями шишки, серед велетнів почався рух, ніби роїння у вулику. З якоїсь полонини вийшов віщий вождь, сказав таємне слово, заграє на трембіті, дав знак – і вмить серед них впав неспокій, мов серед відлетних птахів, мовби в них крила почали рости. Заметушилися вони зверху наверх, шукаючи чогось уперто. Познаходили вони в скелях залізо, перекували його на топірці, шкіряну збрую понапихали золотом і сріблом. Позрубували на верхах вікові кедрі і тиси та спустили їх на розбурхану весняну воду. А потім рікою ген, аж до Дунаїв, до морів далеких попливли. Тільки мовчазні лісові хащі дивились на це, тільки старезні кедрі і тиси, дивуючись, шепочучи й колихаючись понад водами – це бачили.

Вилетіли з Верховини невеликим роєм, мов мисливська стая соколів. І гуляли – по морях, на кораблях крилатих, а навіть, оповідають знаючі, понад хмари здіймалися. Засновували держави, здобували королівства, права велетнів писали топірцями на скелях та недосяжних надморських урвищах. Це був рід такий могутній, такий невгнутий, що хоч і було їх небагато, проте ніколи вони не відступали в бою хоч би й перед тисячами людей. У своїх книгах на камінних сторінках кожний писав топірцем про свої рани. Про рани ж батькові й дідові кожний вчисто оголошував світові, це була для нього велика честь. А хто в бою загинув, того оголошували всі божим сином і перед могилою кланялися до землі. Найголовнішою вірою в них була віра в топирець. Бога вони йменували святим і вічним топірцем. І пісні про топірці співали. Вірили також у силу своєї руки, в свою невгнутість і вірність. І вірність праву топірця зберігали. Меди вони пили з позолочених черепів убитих ворогів. На весь світ давали володарів із свого роду. Всі королі походять з цього одного покоління. Хоч згодом вони навіть говорили вже різними мовами, проте всі мали глибоко збережене знання про Верховину, про свій рід. Це тому, що завжди вони таємно мали над собою одного короля-віщуна, який пригадував їм відомості про рідні гори, а з неба він чув голоси і накази.

Багато вони перекинули світа, але й змінили його також. Набудували міст, замків у хмарах, над хмарами, вичаровували такі прекрасні храми, мов небесні клейноди. Повідкривали багатства, скарби в недоступних горах, пустелях і на морському дні.

І знов по літах, чи й по віках щось сталося. В їх серця вийшов якийсь рух. З якогось острова на далекому морі королівський віщун подає знак, заграє на трембіті весняний верховинський клич, надіслав через посланців таємне слово: і зашуміло навкруги, а всі королі – і срібноволосі старці, і мужі, як тури, і синьокі юнаки в зброї – всі вони морями, світами, до Верховини, до матері королів подалися. Кинули воювання, кинули королівства, за віщуном-королем подалися. А він, приграваючи на золотих цимбалах, подровадив їх піснею через моря, дебри і гори.

Чи то вже завеликі вони були для тієї землі? Чи божі посланці принесли їм голоси, що право топірця віджило свій вік? А може інакше зрозуміли вони стару верховинську правду? Досить, що повернулись сюди, поклонилися газдам. Прийшли самі газдувати, працює з цим піднебесним світом брататися.

Була знов весна, як колись. Трищала й стріляла крига, шуміла вода. Великий праліс, куди оком не кинеш, зацвів червоними шишками. Зозулі втішались й заводили, як і перед віками, перекликаючись з полонини на полонину. Там, високо над пралісом, на цих квітучих, синіх, білих і фіалкових від квітів левадах

розташувалася, мов прилетне птаство, плем'я Велетнів. Внизу шумів Черемош і шумів праліс. А старий батько покоління, король Велетнів, з обличчям у ранах та шрамах, мов записана таємними знаками скеля, взяв велетенськими руками золоті цимбали і, пригравуючи, співав думу старовіку: вітав піснею святі гори, називаючи кожну по йменню, благословляючи, але й собі теж заспівав – останню співанку, прощався він з горами. Тріщали крижини, танули сніги по вершинах. Тануло й серце незламне: від подиху святої батьківщини, від поцілунку весни, що поверталась навечно. Король умирав, а з кам'яного обличчя спливали сльози – на привітання й прощання верхам, про які вірно на далекому світі зберіг у піснях та в переказах вісті.

Але хто б то сьогодні, по скількох віках міг знати про що співав тоді віщун королівський, що він переказував піснею вірному родові, братам, синам, внукам і правнукам?

Тільки те, мабуть, мудрість віщунів зберегла нам – а з історії Верховини це видно, – що дітям він велів повернутися на газдівства. І велів їм це свято, так, щоб глибока, мов праліс, таємниця сховала їхнє походження від велетнів і королів. Всі поклялися на королівський топір зберігати цю таємницю. Цей топір король наказав згодом поховати з ним у могилу. Так усю прастару міщ топора і їхню присягу на нього король забрав у могилу: хай засне, хай дрімає з цим довгі століття. Записав ще їм король глибоко в душах, щоб скрізь на газдівствах братались вони з кожною живою істотою, з зіллям і травами, з тваринами і всяким живим диханням. Говорив, мабуть, також, що воюванню прийшов кінець, що створені воюванням будівлі – нетривкі, що топірець призначений для роботи в лісових нетрях, що Велетні потрібні до боротьби з цим бездонним пралісом, а не до рубання людських черепів. Небесний посланець, мабуть, уже шептав йому до уха тиху вісточку. А булатне серце і скельна душа ще боролися з нею.

Лежав так батько королів у золотій зброї на кам'яній постелі там, високо, де тепер Писаний Камінь. Опершись на топірці, у зброї та з ведмежими шкірами наопашки, в задумі слухали Велетні-королі. Слухали його наказів, не пам'ятаючи королівств, які покинули: і слухали також ясноокі діти, хлопчаки на царинах серед квітів.

Коли вже вмер король, борці-Велетні насипали йому цю величезну могилу, обіклавши її моріжком та квітами. На схилі могили вони поставили йому кам'яну домовину, такий величезний саркофаг, що сучасна людина, ставши на нього, скидається на малу пташку. І затанцювали на честь померлого танець, танець мужів, великий, серйозний і грізний танець «аркан», підкидаючи вгору топірцями. А пісню заспівали, від якої заголосили гори, пісню-пам'ять Велетням і королеві-віщуніві. Цю пісню вони згодом топірцями виписали там, на кам'яній домовині. «Не жіночими сльозами, тільки королівською кров'ю, кров'ю вірних мужів годиться його оплакати» – співали так. І це саме, кажуть, записане старими буквами на тих скелях. Тому також самі королі-Велетні, вшановуючи пам'ять віщуну, лягли обік нього, перетинаючи собі жили. Вони, мабуть, також помандрували за своїм королем в інші світи, на іншу землю, могутнішу, ніж наша.

Іхні діти розійшлися по горах, щоб за наказом святим почати тут вікове газдування.

З того десь часу сили борців уже не могли підійматися морськими хвилями. І з того ніби часу гори задрімали й заснули. Вістка про походження від Велетнів спочивала й ховалася в глибинах сердець, в пульсах і в крові, мов те гомінке підземне джерело в камінній печері. Тільки, вмираючи, не один старий ґазда переказував це за присягою своєму найстаршому синові або побратимові. Бо коли б невчасно пригадав собі це хто-небудь із них, напала б його така сила, мов шал: він світ перекидав би, гори переносив би, ріки б затримував – і не знав би навіщо.

Прямуючи до батьківської землі, Велетні залишили в кам'яних коморах принесені зо світів, незліченні скарби. Вони призначили їх далеким поколінням на добре діло. А вартівниками коло цих скарбів вони призначили заприсяжених старців. Десь у сріблодайних Чивчинах в скелях Попаді або в Чорногорі сидить за брильянтовим столом в скельній коморі могутній старець і читає важку книгу старовіку: про сиву давнину і про світляну зорю майбутнього. І живе він так у скелі довго, аж знайдеться в світі газдів новий старець, що прийде і змінить його, заступить на варті. Тоді змінений старець відходить до батьків Велетнів, розповісти їм, що тут діється: чи зберігається вірність королівській клятві, чи живе правда старовіку, чи немає ще знаку про прихід нового покоління.

Спали так старовини, спали полонини і густий праліс, мов діти на лоні великого світу. Падали вікові дерева, явори, тиси, кедрі і сосни. І вже нові покоління, інші роди дерев засівалися на їхніх спорохнявілих рештках.

Іноді тільки траплялося, що якийсь легінь відчував раптом у собі силу велетнів. Він тікав світ за очі, непевний, чи за горами світ не кінчається, йшов у незнане, ставав козаком, лицарем, князем або гетьманом. З невідомого гірського пастишка виростав славний воїн на диво і пострах світові.

Інший знов, не знаючи, що робити з такою силою, йшов брататися з живим земним світом, йшов у Чорногору. Там він кохався з нявками, дружив з лісовиком і на згадку про це ставив пам'ятники із скель. А бувало й таке, що вівчар чи пастух, блукаючи все літо по дебрах, так і пропадав, чи то шукаючи скарбів, чи то від якоїсь таємної сили у серці.

Були ще й такі пустельники і мандрівники, що невідомо чого в цих дебрах сиділи, бо ж, як здавалося, не робили вони нічого. Тільки, наче б то, намагаючись втовкти свою силу, жили тут як ведмеді, рисі й орли. Ці ще краще збраталися з лісовим світом, а лісу вони і не торкнули сокирою, він був у них святим. За те ліс нагороджував їх усякою таємною силою, що мають різні дерева й зілля.

Тільки такі, що зберігали в серцях накази святих газдівських посланців – накази праці й будування, найменше знали з чого починати. Бо, корчуючи або випалюючи все життя одну-єдину царину, вони бідували разом з сім'єю. А навколо стояв смерековий ліс, відвічний праліс, що розстелився безмежно, раз у раз засівався і мовчав, як і тисячу років тому, або грав, шумів, пишався своїм переможним співом. Кожна гіляка мала пам'ять старішу, ніж людський рід, ніж його діди і прадіди. Це їх навчало, яка маленька людина і яке непевне її призначення. Тож ішли вони шукати святих старців у скельних коморах, щоб відради в них зачерпнути.

Так вікова дрімота й безконечний праліс вкривали сиву давнину. Гори довгі століття спочивали, газдівські покоління розвивалися, мов дерево, розцвітали барвистим і буйним цвітом. А все інше – праліс і скелі вкрили присяги й закляття.

Ці оповідання й перекази тонуть у мряці і, шукаючи їх, блукає також у чорногорських туманах історична пам'ять Верховини.

ОПРИШКИ В ПІСНІ

Після довгих віків появилися нові люди пралісу.

Звідки вони взялися – хто їх знає. Про це говорять всяке і по-всякому можна пояснювати. Чи то кров Велетнів закипіла в серцях? Чи збудила їх боротьба з загарбником? Чи може випарували їх самі ліси й верховинська весна?

Опришки, лицарі, благородні розбійники – були це дійсно лісовики: лісів вони не корчували, стежок не прорубували, хащів і зрубів не палили, полонин

і царинок не вирубували. Не ставили вони також хат, ані доріг і мостів не будували. Тільки тим вони втішались, тільки того прагнули, щоб ліс був лісом, недоступним, ненарушеним лісом, з непрохідними звалищами і гущавинами.

За словами старої пісні, співаної на мелодію опришків, мати-газдиня благає й перестерігає сина, що йде в «чорні хлопці»:

– Синочку! вода тебе затопить, Дунай бездонний залле, чорний ліс проковтне, звір роздере, розбій заріже.

А їй відповідав легінь кучерявий:

*«Мамо, мене Дунай знає,
Як іду я – хвиля стає.
А як пройду – вал зімкнеться,
Розбій мені усміхнеться.
Ліс, як друга, привітає,
Вовча зграя – страж тримає».*

Чорний ліс, води-Дунаї, дикі звірі розступаються перед ним, ховають його відступ і втечу. Хоч і пройшовши, праліс залишається таким, як би й не було тут людської ноги, мов би таємнича дрімота окутувала його безперестанно.

Але немає вже легіневі повороту до людських осель, до газдівських хат. Він уже – лісовик.

*«Візьми, мати, піску в жменю,
Посій його на каменю.
Коли з піску трава зійде,
Тоді син твій з лісу прийде».*

Не одну сумну, криваву й страшну подію ховають скелі і дебри. Так само, як невідома нікому історія пораненого орла або сокола, що гине самотній в забутті десь у скельних щілинах, чи то лісовій гущавині.

Коли заморгає і всміхнеться гірська весна, коли вона шепоче до вуха, ніби підмовляє і обіцяє, здається тоді, що це не опір проти гніву і насильства, не помста за криваву образу, не нещасливе кохання, ані не зов крові виганяли цих юнаків з чорними й золотими кучерями на тяжкі й небезпечні мандрівки, подібні до життя хижих птахів.

Робив це вибух сил, нездатний до розширення стін газдівської хати і неспроможний в ній вміститися. Це був весняний виліт.

Як довго ще мовчать заанімілі, закляті льодом та засипані снігом води, загнані в підземелля, як довго стоять ще в пухнастій сніговій одежі смереки, мов ті крилаті вартівники на воротах ліса, як довго сніг записує кожний слід – так довго сповиває оселі тиша.

Аж раптом, однієї ночі зашумлять, розгуляються і зарегочуть весняні вітри. З окутаних м'яким безмежжям білих пагорбків та верхів зірвуться, закиплять потоки і, тріумфуючи, вони погрожують долинам знищенням, а в Чорногорі свищать метелиці. За одну ніч вибухне раптом гірська весна, така незвичайна і вчора, ще несподівана.

Тоді і в легінських серцях щось коїться. Огоргає всіх туга, вона відпихає їх геть від малого людського світлика. Легінська душа зривається, кидається і згодом молиться до крилатого вітру, до вихоревого витязя.

– Візьми мене, вітрику, дедику, братчику божий. Забери звідси! Не знати невідомо чого: – в нові краї, до ясної зорі.

*«Іх! коби си бучок розвив
Дві берізки білі,
Пішли би-сми ув опришки
Святої неділі».*

Вчора ще газда стукав до вулика, запитуючи: – Ну, що там? Живете? Маєте пожиток? Матко, й ти, роде робочий?

А хор бджіл відповідав йому сонно, кволо. Але коли вмиль повіє весняний вітерець, коли він зашумить і загуляє верхів'ями, коли зашумлять усі гори, а праліс почне тріщати і гуркотіти – вулик тоді стає гарячий і душний від гудіння: – пусти нас, газдо, занеси нас на весняну волю!

І тоді газда не тільки випускає бджоли. Всяку тварину, навіть собаку він проганяє геть від хати, щоб сама собі шукала їжі. Щоб так було, як перед століттями: коли ще не було зими, тільки була вічна весна.

На вкритих буками схилах, в гущавинах ліщини та в галуззі вже оживаючих садків пташки настроюють весняні цимбали. Перша пташка так цвірінькає, ніби загвинчує, настроюючи якусь маленьку гайку. Слідуюча пташка тримається цього самого високого тону, наче вдосконалює струну інструмента. Ще інша вже пробує трелі – по три, по чотири тони водночас. Аж вкінці прилітає кос і виразно бере цілі квінти й октави. І раптом заграють всі разом. А тоді гомонять, перекликаються зверху наверх, з однієї чубатої кичери на другу звуки флюяри. Вони співають в унісон птахам і приєднуються до їхнього хору. Легіні перегукуються зверху на верх, з загороди на загороду. Гукає і співає легінь до легіня:

*«На високій полонині ізродили рижки.
Ой, підемо, пане-брате, на весні в опришки».*

А з другої кичери летить голос:

*«Зробимо си топірчики, булатні топори.
Скарби собі отворимо, і замки, і двори».*

Поки господарі й пастухи помаленьку, дбайливо, обережно й обдумано зберуть та приготують череди для вигону на полонину, поки озветься трембіта, юнаки вилітають із сіл. Вони обмірковують якісь хлоп'ячі витівки, або теж молодецькі чи навіть просто розбійницькі плани. Кому вчинити пустотливий жарт, кого набити, кому відомстити, кого пограбувати, а кого вбити.

*«Пораджу ти, пане-брате, як неволю змити,
Молодого того пана до стіни прибити.
Та прибити руки, ноги, ще й межі плечима,
Щоби він си на нас дивив чорними очима».*

Або знов мрія про золото, про гарячі червоні дукати оволодіє легінські душі:

*«А чий ж то в Чорногорі ржуть коні вороні?
Чуєм, брате, що вни носять дукати червоні».*

Іноді знов поривають їх завадіяцькі і героїчні думки про далекі угорські замки, про води-Дунаї та моря. Про те, щоб то таке вчинити, щоб у переказах залишилося, щоб його пісня оплакувала.

*«Та зашумлять наших славов Дунаї глибокі,
Будуть прясти і співати дівки синьоокі».*

Але все це тільки іноді наче оправдання, приклучка, нагода. В дівості ж, це весна – юна і буйна чарівниця кожнорічна весна кличе і вабить з верхів.

*«Ех, коби си бучок розвив і та Черногора,
Неодна би спорожніла багацька комора».*

Так бувало всіляко в різних часах: що вибухав якийсь весняний подвиг. Чи напад на панський двір або корчму, чи то напад на містечко, на державну установу або на сторожів безпеки. Цей напад назавжди вже зачиняв юнакові поворот до рідної хати.

Даремно кликала його кохана дівчина:

*«Досить тобі, легінику; по лісах гуляти,
Покинь гори і опришки, мемо газдувати».*

Відповіді не було. З ліса тільки плив шепіт:

*«Та як мені, файна любко, іти з полонини,
Як упаду панам в руки, то марно загину».*

Він ставав уже лісовиком. Сторожкий, мов рись, із загостреним чуттям кожної хвилини готовий до нападу. Витривалий, мов вовк, здатний проходити пішки найширші простори. Хитрий, мов ведмідь, що замасковує свої сліди, і звичний перетерпіти де-небудь у норі, засипаній снігом, голод і холод. Слід людської ноги в лісі, зарубаний сокирою знак на дереві були для нього письмом пралісу. З цих знаків він вичитував усе. І вмить вирішував: втечу або напад, що випереджував погною.

Село вже, бувало, й не чуло нічого про нього. Або теж почуло вістку, якої ніхто не міг перевірити. Кохана дівчина також не знала, що з ним сталося. І довідалася ніколи:

*«Почарую, поворожу під зеленим стогом,
А чи правда, що зловили легіника мого.
Почарую, поворожу воском на пшениці,
А чи правда, що вже стятий любчик мій в темниці:
Чи в землі вже спить, легіник, чи ще дець бідує,
А чи в гробі він навіки, чи в лісах ночує».*

В історії лісовиків ліс і дерева вплетені, мов живі істоти або сердечні побратими, друзі і приятелі. За народним переказом, це засвідчив обезсилений роками й життям старий опришок Клям, званий Бойчуком. Його спіймали й судили вже багато років після того, як він покинув опришків та сів на газдівство. Щоб вимусити у нього свідчення щодо решти опришків, з якими він ходив, старого ще страшніше мучили на тортурах, аніж буди б це робили раніше за його вчинки. Під час тортурів запитували:

– Говори! хто був твоїм спільником?

А Клям після мовчанки відповідає спокійно:

– Бук і смерека. Явір і кущі. Ось мої побратими.

Замість скоритися, він кидає катюгам:

– Ось хто! Ви панські помітувачі! Геть! мучте дерева, доганяйте вітер... Ану, зачепіться ви з лісом!

А хто би посмів у ті часи зачепитися з лісом?

Ще давніше, може колись перед віками – каже народний переказ, спіймали бродягу, мабуть опришка, проти якого не було жодних доказів, ба, навіть підозрінь. Проте його присуджено до смерті.

Він клявся, що не винен. Його запитали про свідків: «А хто ж би там міг бути, пани мої пишні, де я був? Хіба одні кедри і тиси».

– Завтра повиснеш на гаку, опришку. Хіба, що дерево попросить ласки за себе, дасть нам за тебе поруку – так глузували з опришка, кидаючи його знов до темниці.

Коли вже очі привикли до п'ятни, угледів він у кутку старий свій тисовий ціпок, який приніс сюди. Зрубав він його ще тоді, коли перед роками покидав батьківську хату й прощався на ґрунику з своєю бідашечкою-Марічкою. І це був єдиний слід лісу тут, в оцій темниці.

«Ей, паличко-тисовенько! Може б ти заручила за мене, стара товаришко, що я не винен перед богом і перед лісом? Що тільки панська кривда вигнала мене у гори? Може б ти вирядувала мене, вирвала, клябучко, від катушів і шибениці?»

Так він подумав собі і помаленьку, якимось цвяхом видовбав сопілку, чи краще довгу, мов кий, флюяру.

Коли на світанку прийшли судді, вони почули як співає дерево, як воно скаржить на легінську долю, як плаче над поневоленим родом, як засвідчує його невинність. Зворушені також невлливою мовою судді звільнили опришка, що зумів викликати з лісу сердечний голос. Так з'явилася перша флюяра.

Говорять, що не одна «мода», не один винахід або перший помисл винаходу походить від опришків, які підслухували голоси лісу й видумали його в самоті пралісу.

І голос лісу – флюяра дружить відтоді скрізь і завжди з опришками. Дружить з ними до останнього подиху.

Коли вели на смерть молоденького товариша і наслідника Довбуша – ватажка Баюрака, високий, стрункий, прудкий і зухвалий до відчаю опришок, вислухавши страшний і жорстокий вирок та йдучи до місця страти з усміхом погорди на устах серед натовпу вражених і співчуваючих селян, висловив останнє бажання, щоб подали йому флюяру.

Принесли йому одну.

Не для свідчення про невинність... Мабуть, для того, щоб самому собі і людям усвідомити, навіщо він жив, навіщо так багато людей зігнав зо світа, чого так завзято боровся до кінця. І пощо блукав по цьому світі.

Флюяра грає, мов полонинський вітер на стовпиках вориння, так виспіває, мов вітер на цибликах Смотрича. Шумить вона то молодецькою буйністю, то знов безмежний сум розливає. Тріпочеться вона іноді, мов якийсь скорбний звук, мов метелик у вихорі. Наче усвідомлює, вибирає з душі якесь невлвиме прольотне тремтіння.

Так то, йдучи на смерть, Баюрак молодий вигравав:

«Гой, гоя, вітряна туго, немилосердна туго.

Гей, туго, туго – велика недуго,

Нічого тут немає на цілому світі – тільки ця туга.

Цвітеш ти, туго! Зеленіш, мов дерево. Навіть листя ти роняєш.

*Пройшов я світ з тобою, мов з любов'ю солоденькою.
Ти й далі ведеш мене за руку: – мов та мати рідненька, ще з тих часів...»*

Так ліс прощав своїх дітей, і так вони прощалися з лісом устами флюяри.
Оце є найближчі до наших часів відгомони, записані в книги лісів, гір і полонин. Історія лісовиків.

ТРАДИЦІЯ ПРО ОПРИШКІВ (Інтермеццо)

Новіші часи поетично і вчено намагаються в різних царинах розшифрувати неясну мову казок, вони інтерпретують легенди, перекази і факти.

Історичне й етнографічне вчення почало шукати по горах, по судових актах і, валкуючи своє, це вчення зберігає, що тільки можна від занепаду або змішання шарів у безісторичній розумовості гуцулів. Щоправда й ці наукові спроби приходили іноді з національно-суспільними упередженнями, з безпідставними принципами, а то і з готовими міфами.

Оповідання й пісня не дають за виграну, вони не хочуть бути лиш тістом для різних куховарок. Оповідання й пісня снували і далі снують міфи і думи, вони з'єднують їх, гуртують, зворушуються ними. Разом з тим вони тужать за величчю, за свободою.

Розповід тут один невинний, і, мабуть, потішний спогад.

На початку нашого сторіччя «благословення» теорії рас появлялися поки що у формі нешкідливій, ба навіть пристійній. Тоді то деякі «дослідники», роблячи враження, що вони ламають собі голови також над питанням расового походження гуцулів, висунули між багатьма іншими й таке твердження: що це, мовляв, рештки племені готів, які втекли з угорських долин перед імператором Юстиніаном, осіли в Карпатах, і що вони саме є прадіди наших гуцулів та до них оце й стосуються всі оповідання про борців і велетнів. Все, що тільки завгодно, було використане для підтвердження правдивості цієї «гіпотези». І обичаї, і звичаї, особливо похоронні звичаї. І пісні, і танці, а найбільше танці-пляски чоловіків з підкиданням топирців угору. І людські типи, особливо довгообразий, русявий, синьоокий тип з яструбиним чи то орлиним виразом обличчя. А вкінці і назва самого племені: годас, значить – лісова людина**.

Ще інші знов базикали про даків, аланів, про оботритів, гузів, про кавказців, про візантійців і вкінці про чорноморських половців.

В наші часи – часи збудження деяких модних і поверховних заінтересувань, хвилі, а навіть могутні валуни нісенітниць переливаються через вінця здорового глузду. Для відміни чи то для комплекту впроваджено навіть норвегів і тибетців. Сплітка недовчених «дослідників», компетенції яких ніхто не перевірів і не провірить, іде на рахунок так званої популяризації і вмиг знаходить попит.

Колись такі «гіпотези» були якось біліше нешкідливі, а навіть, скажемо, приємні в базикарському сенсі, бо вони поширювали наш забитий дошками світот. В своїй наївності мали вони цю слабку сторону, що чим більше був неготовий, сквапливий і висаний з пальця помисл, тим більше він прибирався цифрами, правилами і навіть покликувався на якісь «права», обов'язком для природи або історії. А це видавалось переконливим для молодих і наївних людей. Наслухавшись у хлоп'ячому віці такого, або читаючи це і те про подібні речі, несподі-

** Литовською чи то старопруською мовою.

вано попався на вудку і я, дозволивши обдурити себе цій фантазії, яка наче б то ілюзорично поширювала історичний горизонт і давала йому «цифрове обоснування». І, як то звичайно, хотів я перевірити, а може, ще більше поширити ці «відкриття» серед своїх гірських приятелів.

Мій вихователь і старий друг Петро Іванійчук, званий Кузиком, про якого ми згодом розповімо більше, знав, не зважаючи на свій молодий вік, як ніхто інший, бувальщину й минуле своєї країни. Спочатку він терпеливо слухав мої відомості і навіть з зацікавленням розпитував про подробиці. А вкінці розчаровано хитав на це все головою. Коли ж я відчував себе цим грохи вражений, він пояснював мені свій погляд:

«Це все до нічого! Міряти голови сантиметром, заглядати у вічі та може ще кудись... Перекручувати назви, а хоч би й пісні записувати... А після цього хвалитися, що ми щось та, мовляв, знаємо!»

«Е, гарно це було б, дуже добре! Але так: коли б цей книжковий пан та з'їв головне знання, коли б у ньому закружляла кров велетнів або ж тих готів. Так би його ця кров сама несла, мов весняна вода до моря. І тоді він усе знав би, сама кров говорила б йому. Вмить він догадався б, що йому фотографувати, кого міряти і навіщо. А так? Він же, сердешний, сліпий і глухий. І знає він все тільки навропацьки, що кожного півметра вдасться нащупати.»

Вкінці ще додав з посмішкою:

«Але ж нехай і так. Дай йому боже щастя! Хай собі так дві сотні літ заглядає раз-у-раз та всіх міряє. Тільки хай не оцінює по-п'яному, мов той громадський оцінювач».

Цей же Петро, обминаючи хитро мої настирливі запитання щодо крові велетнів та хто в дійсності від них походить, чувся однак – це він завжди підкреслював – настільки спорідненим із опришками, що знав про них геть усе. Згідно з тим, що говорив старий Гнат, який ще мабуть знав особисто різних опришків, Петро переконливо доводив, які обурливі базікання та брехні різних підпанків про те, що, мовляв, гуцули-газди походять від опришків та розбійників.

– Тут же від суду-віку не було жодних опришків, ані жодного розбою! Не було його, доки пани були чесні і справедливі – говорив Петро.

– Що там говорити! Розбійники і грабіжники є скрізь на світі, а найбільше таки в панських краях і містах. Могли вони й сюди заходити. Але відомо одне, що лагідні і спокійні були наші прадіди, рахманний народ був. Самі працювали, нікого на землі не боялися, нікому теж не кланялися, крім сонця і неба. Мандрували вони полонинами, панували над лісами і верхами, наче ті орли чорногорські. Пани до них приїжджали у гості, просили чемно допомогти їм у полюванні, показати дорогу. Жили вони з панами мирно, по-приятельському й навіть платили їм якісь невеликі данини та подарунки носили. Для тих панів, що то на долах і на підгір'ї утримували замки й ніби то від татарів нас захищали. Платили от, аби ніколи в жодну війну не мішатися.

Але, що правда. Ця рахманність, гостинність не на добро нам вийшла.

Бо згодом пани розпаношились на пануванні, звиродніли, стали вони гордими і дурними аж гей. А при цьому ще «внадилися» у гори. Почали надсилати сюди своїх підпанків, якихось різних гайдуків та присрачників. А ці насилували й топтали правду старовіку і вільне право. Вони запрагнули повернути нас у підданих, у своїх рабів, запровадили панщину і дідько знає що ще. Газди спочатку спокійно не давалися, покидувалися на одвічні права, надсилали послів до якихось там старших панів-гетьманів. Але це не допомогло. Тоді то й почали виводитися опришки. Бувало вчепляться гайдуки, підпанки якогось такого газди

чи легіня, що то з борців-велетнів його рід. А в ньому, захищаючи свою честь або батьківщину від напасти, як вибухне кров в серці! Так, мов би вибухала якась криниця бездонна, що її вже й заткати не можна. Ого! Яв рубане він такого собаку барткою, а то й цілий загін їх повирубує. Так і кінець його газдуванню. Покидав він господарство, тікав у ліс, у Чорногору, в Чивчини, мов та риба у море. Тут уже ніхто не міг його дігнати, знайти ані побачити.

Бо там були кріпості, «фестунки» були нездобуті: оті-о шпилі, ліси і дебри. А згодом почали до них збігатися наші побратими-гуцули спід турка, з Буковини та з Угорщини, де дуже важке ярмо було панське. Наші легіні були вже нераз ватажками, отаманами, командирами цих розбійницьких військ. А цей куток, ось тут на нашій Верховині був найвигідніший. В трьох країнах можна було робити напади, до трьох країн утікати і в жодній з них не було порядку.

Але опришки визнавали всі давні права та суди старовіку. Перед чесними, двоголовими суддями вони схиляли буйні голови.

Згодом, однак, забагато цього наплодилось і збіглися звідусіль різні пройди-світи. А ще пізніше навіть деякі газди засмакували легкого хліба. Вони переодягалися вночі за опришків. А були й такі, що навіть нападали на опришків та викрадали в них скарби.

Так тяглися роками сотні літ. Відпливло з гір життя дружне, згідне, безна-сильне, вільне, почалася біда. Переказували старі люди, що це збунтувалася кров велетнів. Бо щораз більше проливалася вона надаремно. А призначена вона була на що інше, на добру справу...

ХРОНІКИ Й АКТИ ПРО ОПРИШКІВ

Судові «хроніки» й акти та побудовані на цих джерелах історичні роботи, як, наприклад, шкіци Владислава Лозінського, який спеціально займався бурхливою історією Червоної Русі, признають до певного ступня в головних обрисах рацію цій традиції.

До XVII століття гори спокійні. В XVII столітті панщизняні тягарі викликають кипіння на всіх цих українських землях, де ще не було панщини. Масовий заколот козацьких воєн та поширені після того насильство й безправ'я втягують жителів гір в свою орбіту.

В згоді з описами в книжках і актах, я наведу тільки один характерний приклад: Магнати Яблоновський, Потоцький та інші – ці самі, що згодом оголошували проти опришків універсали – користувались не раз опришками для так званих наїздів, облог та кривавої боротьби за маєтності з сусідами-шляхтичами. Під час однієї з таких воєн пан Яблоновський організував 400, а Потоцький аж 600 покутських опришків. Як говорить про це судова скарга: «latrones ex oris Pocutiae vulgari idiomatu dictos – опришки»^{***}. З цього видно, що пани цінували їх за войовничість, хоробру молодецьку відвагу та знання вояцької справи. Передусім цінували їх за те, що вони дуже ревно й акуратно виконували бажання своїх патронів, проводячи з розмахом нищення противників.

Так що, не зважаючи на віддаль та недоступність гір, верховинський люд був втягнутий у вир хаосу, який охопив тодішню Польщу. Згодом, коли вже вони були непотрібні шляхті, або коли, наслідуючи шляхту, опришки стали діяти на власну руку, ці ж самі пани і шляхта, попавши в біду від опришківських ватаг, організували міліцію для знищування опришків. Слід ще додати, що XVII ст. ці

^{***} Розбійники або, як зве їх народ на Покутті – опришки.

напади на долах та на Підгір'ї іноді набирали характеру, зважаючи на масові виступи селян під проводом опришків, теперішньої «класової війни» або суспільного «заворушення». Остаточне зникнення опришків, про яке виразно говорять гуцульські оповідання, відносячи його на кінець XVIII і початок XIX століття, також зв'язане із наявністю в горах неспокійних елементів та розбійників з цілої країни. Але це вже був тільки відгомін, епілог того заворушення в той час, коли в цілій Польщі почало вже заспокоюватись. Не забуваймо однак, що аж до самого кінця існування старої Речі Посполитої шляхетський «наїзд» був завжди актуальною формою правної екзекуції.

Але навіть цей час, коли, як говорить народ, опришки перемінилися в «розбійників», багатий був на незвичайні характери та дивні епізоди, які свідчать про те, що раз розбуджена бойова сила, не маючи іншого виходу, танула й марнувалася в буйних гулянках під постійною загрозою шибениці. Багато людей, на жаль, і тоді шукали виходу в цьому, як здавалося їм, вільному й незалежному житті опришків.

Карпатських опришків боялися на цілому Покутті й Поділлі, ними ще довго-довго пани лякали дітей. Породжували це, мабуть, таємні поголоски про лісових людей, про велетнів, про їх несамовиту силу, їх несподівану появу та блискавичне зникнення, фантастичний нераз, багатий одяг та озброєння. Але, говорячи правду, опришки зовсім не перевищували в своєму розбійницькому ремеслі багатих і можних розбійників-магнатів, як пани Стадницький, Каньовський і багато інших. А в порівнянні з методом польсько-козацьких воєн, багато розбійницьких пригод та нападів мають прикмети хлоп'ячі, юнацькі і майже навіть лицарські. Жорстокі дії доконувались іноді тільки під впливом зайуття, афекту, а іноді знов під впливом справжнього обурення й почуття кривди. Про це говорять судові акти, рішуче так свідчить традиція, як також і те, що бойовий запал опришків часто можна було розвіяти чемним, ввічливим словом, а навіть можна було обманути їх таким чином, що це мало іноді для них фатальні наслідки.

Коли за польських часів боротьба з опришками мала характер самооборони або характер окремих випадів «смоляцьких» загонів наслідком доносу потерпілих чи то спрагнених помсти людей (нераз сусідів або й спільників опришків), то австрійське усмирення набрало методів систематичного і рішучого знищення. Австрійське «усмирювання» мало хвилево союзників у самому народі, в чварах різних фракцій і в тому, що вибування опришківства мало фатальні наслідки для загальної безпеки життя і майна. Але, як послухати старих гуцульських оповідань і переказів, то, здається, не слід так з легким серцем славити оці австрійські «пацифікації», як це роблять деякі письменники, навіть українські. «Чорні шибениці стояли побіля шляхів рядами, – розповідали старі люди. – А вслід за ними марширувала панщина. Скінчилися достатки і стара свобода. Панки, шинкари робили вже з нами, що завгодно».

Після загину опришків, після знищення лісовиків і легінів зміцнені ворожі сили взялися за знищення самого лісу.

Вороги стали зухвалі. Вони кинули виклик лісові, впоралися з ним, зробили своє: знищили свободу, зрівняли з землею самостійність і незалежність Верховини.

ІСТОРІЯ І МІФИ

Чи є, чи були в історії вигодовані і випестувані матір'ю природою племена з такими переважними прикметами характеру, що ми називаємо їх непрактичними і які виявляються в надмірній фантазії або теж в «симпатичних» почуттях? Коли так, то мабуть не було ще випадку, не доходять до нас вісті з людської бувальщини про те, щоб така група, характерна великим розквітом доброзичливих почуттів, багатством довір'я до світу й надміром духової щедрості чи то навіть лише безінтересовою фантазією, не керованою інстинктивними хитрощами та не доповненою хижачтвом, – щоб така, кажемо, група збереглася надовго. Хіба, що була вона під захистом якої іншої групи, озброєної «зубами і кігтями». Або існувала вона так довго, як довго природа захищала її своєю недоступністю.

І так верховинська легенда, протиставить нашій землі образ – рахманської країни. На сході сонця, в недоступних горах, оточених з усіх боків водою – говорить легенда – живе свояцький нам рід Рахманів – істот лагідних, сповнених дружби і милосердя. В тій країні немає ворожнечі. Рахманам не знані незгода і чвари. Від решти світа захищають їх води та гори. Легенда розповідає, що наша, така, яку ми її знаємо, земля не схильна плекати буйної доброзичливості, незаплямленої лагідності й не терпить вона також рідких, особливих духових билін. Не терпить постільки, поскільки не створить водночас противаги у своєрідних хижачьких, гострих, колючих і отруйних прикметах. Так само на чорногорських шпилях не уродить золота кукурудза.

Опришки, безсумнівно, дошкулили сусіднім країнам, а проте вони були, разом з вірними їм лісами, захисниками своєї країни. З упадком опришків доля Верховини була запечатана. Хіба можна собі уявити, щоб знайти десь такі люди, які могли б оцінити вартість особливого відокремлення і фатальність раптового, неорганічного зудару чужих для себе цивілізованих фаз? Це наче якісь археологи, що консервують не могили, не викопалини й знахідки – тільки живі цвіти й левади первісної культури. Де ж шукати таких археологів? Так захвалювані нам резервати, не тільки людські, а й тваринні та рослинні, досі є здебільшого площинами догорання, збіркою живих ще недобитків. Творяться вони, звичайно, за годину до смерті якогось роду, або й навіть уже по смерті гальванізуються вони і фальшуються.

Передчуттям і міфом такої археології є, мабуть, оповідання про того цісаря, що то особливо закохався в гуцулів і не тільки звільнив народ від панів та примусової військової служби, але й заключив з гуцулами побратимство, щоб захищати, мовляв, стару гірську свободу.

Бажаючи, наприклад, хоч поверховно змалювати історію опришків так, як розуміла її та переживала сама Верховина, мусимо пам'ятати про те, що наслідком довгих століть відрізання від світа, питання та мірники історії так само, як і географічна уява старовіку зовсім різняться від наших. Ідеться не тільки про те, що вони були фальшиві або фантастичні, але про те, що вони мали цілком інакші регулятори. Географію старовіку можна б назвати почуттєвою географією, такою, що розширює людські оцінки на орієнтацію щодо поділу й заселення землі. Земля, це організм: голова її у цісарській столиці, а пуп – у Римі. Верховина є серцем землі, а Полениця – тобто пів Покуття, Поділля і України – це груди й робочі руки. «Панська» країна, це «калюх», тобто пузо, що їсть працю інших. Країна диких «сироїдів» десь там далеко на сході сонця – це задня кишка землі і ворота до Пекла. За Римом, далеко за «морем» є десь другі ворота світа із сходами до неба на Сіонську Гору, гору небесну. А десь поміж небом і землею на шпилях найвищих гір є країна земної досконалості, країна Рахманів. – Звичайно, такі

уявлення були хиткі, нестійкі і не розповсюджені широко. Говорили це тільки ті, що задумувались над оцим. Такі ж особливо міфічні та ще більше фантастичні уявлення про походження землі.

І, мабуть, місцевих «істориків» старосвітчини інтересують такі «питання», над якими сучасні люди не мають охоти зупинятися.

Наскільки це можна визбирати з численних оповідань про минуле опришків, – одним з найважливіших мірників значіння і слави опришків є питання: хто з них, коли і за яких обставин вбив дідька, що ходив раніш живий і тілесний по світу. Після вбиття він уже появляється тільки як «нечиста сила» на чийсь заклик.

Ще й сьогодні говорять, що вчинив це Довбуш. Давніша і поважніша легенда стверджує, що дідька вбив славний опришок Головач, а люди згодом приписали це, як і багато іншого, Довбушеві.

Дальшим важливим питанням є: Чи Довбуш знайшов топір велетнів? Чи може дістав він у подарунок якийсь інший меч від якогось старого віщуна? Чи сам велів він викувати топір? Що потім з цим топором сталося?

Не зважаючи на те, що майже всі оповідання про опришків торкаються історичних осіб, про яких існують не раз досить докладні відомості в польських та угорських судових актах і хроніках, факти, які ми називаємо історичними не захоплюють так народних оповідань, як уже згадані міфи. Оповідання також дуже конкретно характеризують не раз цих людей як з фізичного так і духового погляду. Характеризують і вмиють замазують. Роблять вони це саме заради якоїсь типічності тих міфічних «питань», для них найважливіших.

А важливі вони тому, що за вбивство дідька та безпеку з цього приводу люди – принаймні з цього боку – відчують вдячність до опришків. Вони хотіли б знати кому їм слід дякувати, кого благословити.

Незнайдення меча велетнів – так я чув – справило те, що була втрачена стара свобода. І тому замість володіти, панувати над горами й жити своїй власним життям, гуцули впали на дно історії.

А може – може, Довбуш не дотримав умов? Може, є ще надія, що хтось цей меч знайде?.. Може той великанський, чи то Довбушів топір хтось таки колись витягне зі скелі?..

Колись обговорювали це питання голосно, з пожвавленням. Тепер – значно тихше. Не те, щоб скептично, а краще ніби з вичікуванням – хай, мовляв, хтось інший візьме слово. Наводяться чужі думки без свого особистого ставлення до них.

Але, не зважаючи на те, ці «питання» висловлюють і характеризують певну дійсність, дійсність, очевидно, в переносному й психологічному значенні.

Оповідання про вбивство дідька є наче виразом сміливості й зухвальства опришків, які бродячи по лісах і полонинах, у всяку пору року, за всякої погоди, в бурю, громовицю і зливу; або зимовими ночами в сніговій пустелі серед моторошної тиші, або серед шуму, звуків, зойків і погроз розгуканої природи – завжди були готові стати віч-на-віч з найгрізнішою, навіть діявольською силою – іноді навіть з почуттям, що допомагають вони самому небу.

А знайдення меча велетнів – міркували так – не тільки не дало б панам, підпанкам і шинкарям кинути гірський народ під ноги, але воно ще й очі б людям відкрило. Допомогло б завести на світі верховинську правду, лад старовіку – «слободу».

Саме тому опришки в теперішніх переказах більшу, здається, відіграють роль, ніж інші явища і події старовіку. І більше, мабуть, захоплюють вони уяву теперішніх людей, ніж уяву сучасних їм людей. Верховина жила ще тоді, мабуть, життям дитячим, повним, незайманим, вона дихала, мабуть в цьому дитинстві наявністю щастя і дивилась в майбутнє з надією.

Переклад П. Козланюка.

ПУБЛІЦИСТИКА

Давід СВОБОДА

У празькому видавництві «Academia» вийшла книга чеського історика Давіда Свободи **«Яблуко зі сталі: виникнення, розвиток та діяльність українського радикального в 1920-1939 роках»**. Книга (обсягом понад тисячу сторінок) заповнює одну з найбільш невивчених і неопрацьованих у чеській історіографії сторінок минулого Центральної Європи.

Давід Свобода (1977) закінчив Карлів університет у Празі, факультет соціальних наук, згодом і гуманітарних досліджень, а також Центральноєвропейський університет у Будапешті. Працює в Інституті

вивчення тоталітарних режимів.

Після української революції взимку 2014 р. почали такі поняття, як «Бандера», «бандерівці» або «українські фашисти» служити як зброя у великій геополітичній грі путінівської Росії. Вони ставали страховиськом спілкування на соціальних мережах і часом доказали зіпсувати хороші відносини між державами. Нагадаємо, що і на теренах Словаччини часто висвітлюється ця проблематика з позиції колишньої чехословацької історіографії, яка копіювала твердження радянської історіографії.

«Минуле почало вставати з мертвих на усіх фронтах і здивувало, що багато людей почало у ньому шукати захисток і використовувати його як частину своєї політичної аргументації», – пише Давід Свобода.

(р)

Яблуко зі сталі (Уривок з книги)

Ще перед тим, ніж Лебідь надовго опинився під вартою, колесо історії заскрипіло. «Це мали бути якісь свині», – проголосив старенький Пілсудський над звісткою про смерть Перацького. Він промовив замість багатьох інших. Із самого початку стверджувалося, що вбивство скоїли ендеки, які свою насильницьку прем'єру вже розпочали вбивством Нарutowича¹. Лише командир

¹ A skutečně - do soukolí této analogie se podle Knyše za několik měsíců dostal příbuzný Narutowiczova popraveného vraha Eugeniusze Niewiadomského, když byl odsouzen na rok káznice za to, že zločin spáchaný na Pierackém veřejně schvaloval. Viz Varšavský proces OUN. Tom I, s. 43.

особистої охорони маршала, очевидно обдарований надзвичайною інтуїцією², спочатку наважився зробити висновок, що цей акт має українське походження. Розгніваність та намагання знайти винного «з-під землі» підкріплювалися культом, що розвивався на всіх рівнях навколо особистості вбитого міністра. Вулиця Фоксал мала носити нову назву – за його іменем. Інші міста вжили таких же заходів, і зібрання проводилися з траурними оркестрами. Письмениця Марі Домбровська у своєму щоденнику зазначила: «П'єрацькому я вдячна за одне: нарешті цілий тиждень в радіо грають класичну музику! [...] Це треба вбити міністра, щоб людині не доводилося хоча б кілька днів слухати той [музичний] жах»³.

Тоді прийшла черга безпрецедентного правового акту в польській історії. Це було створення концтабору в негостинному білоруському північно-східному регіоні держави. Чітко символічно зазвучала в очах критиків свавілля режиму санації назва «Берега Картуска». Табір не треба було складно будувати, тому що колишні казарми на місці давнього монастиря підходили для цієї мети. Так само знадобилася його віддаленість – він знаходився менш ніж за сто кілометрів на північ від Бреста. Особистість жорстокого польського воєводи Вацлава Костека-Бернацького, який уже довів свої командирські здібності у сумнозвісній брестській фортеці, гарантувала, що це завдання буде виконано з усією сумлінністю. Віддаленість табору від цивілізації тоді сприяла таємничому гнітючому туману, який огорнув це місце так, що сама його назва викликала жах⁴.

Піلسудський уявляв, що «чрезвычайка», як він описував свій план створення табору виразом, засвоєним під час давньої російської окупації, не діятиме довше року⁵. Ніщо не свідчить про характер санації краще ніж те, що опонентів до «Береги» возили ще довго після його смерті в травні 1935 року – аж до гіркого фіналу у вересні 1939 року. Запроторити в табір можна було людину вже лише з обґрунтованою підозрою про те, що на основі своєї діяльності вона є «ризиком для безпеки та громадського порядку». Про це приймали рішення органи місцевої влади, його підтверджував запрошений слідчий суддя, який виконував лише формальну роль. Оскарження було неможливим – інтерновані фактично не проходили через жодний судовий розгляд, а лише через холодний адміністративний процес⁶. В принципі, ніхто з різноманітного кола тих, хто так чи інакше виступав проти, не міг бути у чомусь впевненим. Основний термін перебування тривав три місяці, але його можна було подвоїти.

² LEPECKI: Pamiętnik adiutanta Marszałka Piłsudskiego, s. 216-217. POLIT, Ireneusz: Miejsce odosobnienia w Berezie Kartuskiej. Toruń, Adam Marszałek 2003, s. 19. Přesvědčení, že střelci endeci, se přesto ještě dnes přidržují někteří historici. KOMOROWSKI, Krzysztof: Polityka i walka: konspiracja zbrojna ruchu narodowego, 1939-1945. Warszawa, Oficyna Wydawnicza RYTM 2000, s. 41.

³ Foksal 3/5 - śmierć ministra. Warszawy historia ukryta, 20. 7. 2015, <https://whu.org.pl/2015/07/20/1173/>. Ministr se stal posmrtně brigádním generálem a obdržel Řád bílého orla. S neskrývaným odporem věnuje těmto připomínkám i samotnému zesnulému řádky ve svém deníku DĄBROWSKA, Maria: Dzienniki 1933-1945. Tom 2. Warszawa, Czytelnik 1988, s. 50-51. Poznámka o hudebě tamtéž, s. 52.

⁴ ŚLESZYŃSKI: Obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej, s. 18. Psychologický účinek dohadů výtečně postihl i britský velvyslanec William Erskine ve Varšavě ve zprávě z 18. 7 1934 TNA f FO 571/17788,157.

⁵ LEPECKI: Pamiętnik adiutanta Marszałka Piłsudskiego, s. 219. Polemické stanovisko v rozhodujících okamžicích před uvedením tábora v život je zaznamenáno např. ve ŚWITALSKI: Dziariusz 1919-1935, s. 662-663.

⁶ ŚLESZYŃSKI: Oboz odosobnienia w Berezie Kartuskiej, s. 24-29. Srov. Táborý vidokrem-lonych. Nova Zorja, 21.6.1934, s. 4.

І хоча формально «перевиховання» не мало перевищувати півроку, нерідко перебування в «Березі» тривало довше – і вже звідти був шлях прямо до звичайної тюрми⁷.

«Українці працюють мовчки, але на обличчях втрачають гордість. У місті повно «секретних» на велосипедах. [...] Вишикувані по-військовому, з номерами на спинах, оточені міцним кордоном вартових, тягнучи польову кухню з лопатами на плечах інтерновані повертаються до табору. Швидко, мовчки пройшла ця процесія нещасних і зникла за поворотом дороги». Так описувалось важке становище в'язнів у репортажі правої опозиційної «Газети Варшавської», який у Чехословаччині сподобався народно-соціалістичним русофілам (та українофобам) зі щоденної газети «Чеське слово», отож вони передрукували його⁸. В інших заголовках газети аж занадто відображалось ставлення редакції до держави Пілсудського («Політв'язні на бологах Полісся» або «159 страт всього за три роки. Голгофа слов'янського народу під германофільським режимом»)⁹, і сьогодні ми під багном неприхильних Україні, якщо не прямо українофобних, суджень, які заповнили чеський публічний простір після Революції Гідності, навряд чи могли б повірити, що йшлося про пануючу думку серед еліт Першої Республіки.

Однак історик не може нехтувати іншими фактами. В українських виданнях панує думка, що «Берега» була створена виключно для членів ОУН та її прихильників. Післявоєнна режимна історіографія, у свою чергу, визнавала цей «привілей» лише за комуністами. Санація виходила назустріч обом цим претензіям на мучеництво. Вона прагнула посилити враження, що за стінами та дотрами «Береги» опиняються лише небезпечні для держави елементи¹⁰.

Все це якраз у дусі викрику «Газети Польської» про те, що уряд не дозволить «стріляти в міністрів і битися на вулицях»¹¹.

В обох випадках йдеться про спотворення. З липня 1934 року до табору спочатку почали привозити учасників ОНР, а незабаром до них приєдналися народовці. З часом явно взяли гору комуністи, а українські та польські націоналісти формували лише другорядну за чисельністю категорію в'язнів¹². Це стало ще одним відображенням того факту, що лівий екстремізм у польському

⁷ Anonym: Bereza Kartus'ka. Spomyny ukrajincja-nacionalista,ščo perebuwaw u tomu pol's'komu „tabori widokremleńnja“. Saskatun, Novyj šljach [1936], s. 21. GARLICKI: Piękne Lata trzydzieste, s. 245.

⁸ V Bereze Kartuzské. Česke slovo, 12. 9.1934, s. 2.

⁹ Večerní Česke slovo, 3. 7.1934, s. 2.

¹⁰ Odpovídá tomu i tón parlamentní rozpravy, kdy ministr vnitra Kościalkowski vmetl ukrajinskému senátorovi Ivanu Makuchovi do tváře: „Kdo říká Bereza, ať má tu slušnost říci zároveň Pieracki.“ O mordercach min. Pierackiego. Gazeta Poranna, 16. 2.1935, s. 11. V nedatované vzpomínce (musela podle všeho vyjít ve třicátých letech) neznámého ukrajinského autora jsou na úvod napsána slova o „pekle, které Lachové“ připravili Ukrajincům“. Viz Anonym: Bereza Kartus'ka. Spomyny ukrajincja-nacionalista, obálka.

¹¹ Citováno podle Koncentracijni tabory v Poľšči. Chliborobs'kyj Šljach, 24. 6.1934, s. 1. SIEKANOWICZ, Piotr: Obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej 1934-1939. Warszawa, Instytut Historyczny im. Romana Dmowskiego 1991, s. 7,29. „Komunistocentrické“ poselství obsahovaly vzpomínky na Berezu vydané v „lidově demokratickém“ Polsku. PASTERNAK, Leon (ed.): Bereziacy. Warszawa, Książka i Wiedza 1965.

¹² ŚLESZYŃSKI: Obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej, s. 96. SIEKANOWICZ: Obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej, s. 30. Chliborobs'kyj Šljach, sledující dění zřejmě z úzké haličské perspektivy, doložil v půli července číslu, že Ukrajinci a komunisté tvořili převažující složku již v první transportní vlně (15. 7.1934, s. 3).

підпіллі домінував¹³. Чисельно українські націоналісти незабаром наздогнали прихильників радикальних польських правих, які переважали в перші тижні існування центру. Ми не знаємо, скільки всього їх пройшло через «Березу». Цифри різко зросли після превентивного арешту напередодні нападу Німеччини на Польщу, який розпочав Другу світову війну в Європі. Під час першої масової хвилі літа 1934 року «Бере́за» охопила 120 із загальної кількості 800 в'язнів.¹⁴

Роль табору, окрім того, змінювалася з роками. Наплив євреїв, які тікали від нацистського терору на схід, призвів до того, що польська влада від 1938 року закривала тут всіх біженців без чинних документів¹⁵. В'язні української національності зі своєю сімнадцятипроцентною часткою у загальному складі «випускників» «Бере́зи» відставали від поляків та євреїв¹⁶.

Окремою главою були останні два тижні існування табору в 1939 році. Коли республіку ховала спільна вереснева кампанія Гітлера та Сталіна, державна влада звозила до нього будь-кого, і кількість в'язнів досягла небувалої кількості, поки охоронці не втекли з табору, залишивши його «мешканців» напризволяще¹⁷.

У закладі, про який ми говоримо, жорстоке поводження із в'язнями було нормою і навіть визнавалося бажаним. За словами одного із колишніх в'язнів «Бере́зи», польського націонал-демократа, про стосунки між охоронцями та контрольованими свідчили вже слова привітання, з яких автор професійної роботи навіть ті найбільш помірковані мусить описати делікатнішими словами: «ти, екскрементами захарашений курвий сину». За словами свідка, в приймальному відділенні ув'язненим доводилося цілий день мовчки стояти обличчям до стіни. Цей момент різні свідчення подають по-своєму, але всі вони погоджуються, що побої були на повсякденному порядку, як і виснажливі розминки для задоволення злих апетитів охоронців¹⁸. За словами анонімного українського націоналіста, який описав свої враження, командир табору біля входу під душову кабінку насолоджувався видом ран, які ув'язнені отримували від своїх охоронців¹⁹.

З чеської мови переклав Олекса Лівінський
(ж. «Пороги», № 8, 2021)

¹³ Na jaře 1934 skončil ve volyňském Lucku soud s 57 komunisty, který v několika případech vynesl až osmileté tresty. TNA, f. FO 371 / 17788, 68.

¹⁴ POSIVNYČ: Stepán Bandera - žyttja.s. 34. Srov. WYSOCKI: Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce, s. 299-300.

¹⁵ ŚLESZYŃSKI: Obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej, s. 87-88.

¹⁶ Tamtéž, s. 97.

¹⁷ Polit (Miejsce odosobnienia w Berezie Kartuskiej, s. 120) uvádí k závěru existence tábora horentních 7000 vězňů, z toho 4500 Ukrajinců. Stejná čísla udává MAKAR, Volodymyr: U Berez i v pidpilli. In: TENTÝŽ (ed.): Bojovní druzi. Tom I, s. 187. Srov. NAHAJEVS'KYJ, Isydyr: Ternystym šljachom. Spohady svjaščennyka pro Berez. Filadelfija, Kyjiv 1957, s. 66.

¹⁸ O nadávkách viz SIEKANOWICZ: Obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej, s. 34. Vzpomínka Marcina Edwarda Kemnitze tamtéž, s. 79. MAKAR, Volodymyr: Bereza Kartuz'ka. Spomyny z 1934-35 rr. Toronto, Liha vyzvolennja Ukrainy 1956, s. 29. O nelidském bití i v posledních dnech Polska NAHAJEVS'KYJ: Ternystym šljachom, s. 62-63, 64-65.

¹⁹ Anonym: Bereza Kartus'ka. Spomyny ukrajincja-nacionalista, s. 28, 31-32.

Батьківщині віддала своє життя

Олена Теліга... Підлітком нічогісінько не знала про Україну, свою Батьківщину. Виростала в російськомовному середовищі, бо народилася російськомовному оточенні у батьків зросійщених українців. Народилася не в Петербурзі, як було надруковано у 8-ій словниковій частині на 3164 сторінці Енциклопедії українознавства та в 5-му томі Encyclopaedia of Ukraine (184 стор.), а в селищі Іллінське Тихвінського району, за кілька десятків верств від Петербурга. Нехтувати місцем народження Олени аж ніяк не можна, бо достовірне свідоцтво матуральних курсів по програмі реальних шкіл в м. Подебради Чехословацької Республіки з датою 28 жовтня 1923 р. чітко вказує саме на це. А свідоцтво видано тоді за метрикою. І сама Олена ніколи не заперечувала цього. Помилково в англомовній Енциклопедії наведено і рік народження Олени Шовгеніві, в котрій занотовано 21 липня 1907 рік. Знову ж у тому свідоцтві, котре слід вважати як єдиний документ, вперше опублікований в

ошатному збірнику «Олена Теліга» 1977 року і перевиданий 1992 року до 50-річчя з дня загибелі нашої героїні, вказано дату народження дівчини 8 вересня 1906-ий рік. Але якщо Олена писала листи, один 16 липня 1932 р., а другий 1933-го, до своєї найближчої подруги Наталії Лівницької-Холодної, які опубліковані у збірнику 1992 р., то в першому зазначила: «21 липня матиму 26 років», а в другому: «Вчора мені стукнуло 27 років», то вона сама вважала цю дату правильною, але за старим стилем. Олег Штуль-Жданович, 1917 року народження, зустрічався з Оленою 1935 р., бувши студентом Варшавського університету, а вона вже була тоді відомою поетесою і працювала в Українській студентській громаді. Він супроводжував Олену на студентські вечори, часто був поруч неї, на що вказують тогочасні фотографії. Коли Олена зізналася йому, що народилася тоді, коли й Олег Ольжич-Кандиба, тобто (8) 21 липня 1907 р., але не доповіла, що дата народження поета відноситься тільки до дня і місяця, але не до року його народження.

З отриманням свідоцтва з 16-ти предметів українською мовою навчання, а також чеської та німецької, сімнадцятирічна Олена почала вважати себе українською патріоткою. Майже російськомовною з Києва потрапила до батька Івана Шовгеніва (1874-1943), який від 1922 р. був професором гідраліки, гідрології й гідротехніки та ректором Української Господарської Академії (УГА) в Подебрадах. Якраз у тому місті, в оточенні недавно прибулих емігрантів-воєнків армії УНР й одночасно студентів в Академії, Олена усвідомила свою українську національність. Саме тоді посприяли в цьому і її батьки. Іван Шовгенів народився в с. Кам'янка на Харківщині, а мати Олени - Уляна Качковська, походила із подільської православної священничої родини, тепер Хмельницької області. Іван навчався в Інституті комунікацій у Петербурзі, а перебуваючи в Іллінське на Московщині, там прийшла на світ його донька. Українську мову вона вивчала і в Українському вищому педагогічному інституті ім. Михайла Драгоманова в Празі, вступивши до нього кінцем 1923 року. Там працювала над удосконаленням української мови, про що писала у листі до Дмитра Донцова: «Зараз працюю над своєю рідною українською мовою, яку, на жаль, знаю дуже недавно і над якою мені прийдеється багато працювати, щоб володіти нею, як рідною...».

Першого серпня 1926 року, двадцятирічною, Олена вийшла заміж. Її чоловіком став

Михайло Теліга, народжений 8 грудня 1900-го р. в станиці Ахтирська на Кубані. Був учасником визвольних змагань й опісля опинився в Чехословаччині, де на відділі лісництва УГА в Подебрадах навчався до 1929 року. Був обдарованим бандуристом, співаком, виступаючи з друзями-емігрантами на студентських вечорах. Високим ростом, округлого обличчя з гладкою зачіскою взад та метеликом у вигляді банта, що виднів на білій сорочці, учасник фольклорного ансамблю, також вирішив з Оленою проводити разом спільне життя. Після закінчення Михайлом Телігою навчання в Академії і захисту диплома інженера в Подебрадах, подружжя переїхало до Варшави, де батько Олени вже деякий час працював у приватній меліораційній фірмі, а мати часто хворою лежала в ліжку. Довелось Олені працювати співачкою у нічних кабаре, манекеницею, а згодом учителькою у початкових школах. Бачивши перші події Другої світової війни та здобуття Варшави німцями, 1939 р. Теліги переїхали до Кракова, що від осені того року став центром української еміграції. До міста Коперника зійшлась галицька та волинська інтелігенція, якій в короткому часі вдалося заснувати українські установи, крамниці, кав'ярні, Українське Видавництво щоденної газети «Краківські Вісті», редактором якої був Михайло Хом'як, та окремого місячника «Ілюстровані Вісті», за видання котрих відповідав редактор та мистецький керівник Святослав Гординський. Тут, на «вулиці Зеленої» п'ятого поверху знаходився Український центральний комітет на чолі з достойним професором Володимиром Кубійовичем та його заступником Василем Глібовицьким. Перебували тут чисельні близькі приятелі Олени, знайомі з Праги, зокрема Олег Ольжич, син поета Олександра Олеся. Ольжич був організатором молодих літературних сил, спершу в Чехословаччині й опісля в Кракові, а як члену ОУН довелось йому бути керівним діячем цієї Організації Українських Націоналістів. Олені в Кракові пощастило познайомитися з блискучими іменами львів'ян - С. Гординським, Едвардом Козаком, Василем Дядинюком та його дружиною, Марією Донцовою та багатьма іншими, в тому числі також з волиняком Уласом Самчуком, 1905 року народження в Дермані. Знав він про побут Олени в Празі і її приналежність до Студентської академічної громади, але його зустріч з Оленою відбулася вперше в Кракові. А для ознайомлення читачів двомісячного журналу «Дукля» про цю зустріч не буде зайво навести те, що написав Самчук: «Зустріч з Оленою Телігою стала для нас» - тобто з людьми різних ділянок культурного сектора в Кракові, - «своєрідним приреченням, фатумом. Пригадую цю зустріч у подробицях. Надворі накрапало. Біля третьої години по обіді. Заходжу до каварні в товаристві Чирського. Тиша, спокій. Не багато людей. Деякі з них грають в шахи. І враз по сходах вниз (бо каварня містилася в сутеренах) легко і звинно вбігає дівчина років двадцяти у прозорому, яснозеленому, плястиковому плащі. Ми з Чирським сиділи при столику, пили каву і обговорювали якісь наші театральні комбінації, коли, не пам'ятаю хто, шепнув «Олена!»... «Тут була Олена, що, пам'ятаю, казала:

Залізну силу, що не має меж, / Дихання Боже в сльози перетопить, / І скрутить бич безжалізних пожеж / З маленьких іскор, схованих у попіл.

І виявилось, що це не так дівчина двадцяти років, як елегантна пані років тридцяти, з прекрасним, темнобронзовим волоссям, злегка кирпатим, кокетливим носиком і виразними, зеленкавими очима. Саме знайомство було просте, вона, що знала вже Чирського, підійшла до нашого столика, і коли Чирський нас представив своїм приємним, виразним, злегка забарвленим якимсь акцентом, голосом, сказала:

– То це так виглядає Самчук? - вимовляючи моє прізвище – «Самчук»...

– Ви, здається, розчаровані? - відповів я.

– Я думала, ви гігант! «Волинь», «Кулак»... А між іншим... «Кулак». Ви для мене не «Волинь», а «Кулак». Читала його два рази...

– Для мене це несподіванка, - сказав я.

– А от уявіть. І я собі вас якраз таким уявляла. Такий лев...

– А це всього лиш Улас, - казав я далі.

– Зовнішність може бути оманною, - вставив Чирський.

Вона дивилась мені просто у вічі, ніби хотіла щось розгадати. Розмова тривала далі

і не лише цього дня, а в різних виглядах, місцях і змісті, і ніхто не міг тоді сподіватися, що це буде для нас судьбоносним. Ми зустрічалися досить часто і в різних місцях, я почав бувати у Теліг дома, на вулиці Славкавській 30, познайомився близько й інтимно з таким кубанським і уенерівським козаком, як Михайло, від якого вона дістала своє картинне прізвище; ми бавилися, фотографувалися, їздили на прогулянки за місто. У нас витворилися інтимні інтереси. Олена вечірньою добою за столиком і чаркою, у каварні Бізанця, могла безпечно оповісти мені докладно і барвисто свої пригоди, а в тому числі й любовні, яких вона не цуралася, а вважала за своє велике добро, але не завжди могла повісти їх людям, хоч і хотіла повісти, бо любила дружбу, ніжність, щирість, приязність і тепло, як контраст до її бравурної, майже гусарської постави героїзму:

Але для мене - у святім союзи: / Душа і тіло, щастя з гострим болем. / Мій біль бринить, зате коли сміюся, / То сміх мій рветься джерелом на волю...

Це останнє «джерелом на волю», я хотів би замінити «джерелом прозорим», бо її сміх був справді щирим і прозорим. Карикатура Едварда Козака представляла її в той час як грайливу дівчину у стрічках, за якою біжить юрба парубків, з моттом: «А за мною, молодю, сім пар хлопців чередою». Але це було так і не так. Любила вона таких хлопців і навіть таку череду, але разом уміла дуже чітко і дуже категорично розрізняти людей від людей, ставити між ними відповідні знаки, чи навіть «гострі межі», чи – «комусь там дотик рук, комусь гарячий сміх». І вміла тих людей вибирати, пізнавати і покоряти. І знову таки це не була поза, легковажна кокотерія, данина добі або бляшана музика, якої у нас тоді було більше, ніж треба. Усе, що вона висловлювала у своїх віршах чи в своїй поведінці, було у неї автентичне. Для мене вона була великою несподіванкою і відкриттям. Починаючи від того «Кулака», я був гостро вражений її екзальтованою, напруженою, невтомно грайливою вдачею. Я любив читати про мадам Помпадур, мадам фон Штайн, леді Гамільтон, Єлисавету Габсбург, Марію Башкирцеву, але то все було читання. У житті я таких не зустрічав. І враз ця дійсність. І ця правда... І тому нічого дивного, що ми майже з першого слова стали і лишилися до кінця друзями...». (Улас Самчук «На білому коні», Спомини і враження, Видання Товариства «Волинь», Вінніпег, 1972, стор. 249).

Олена Теліга любила знайомство із Святославом Гординським, який після окупації більшовиками Львова, рейдом на захід, проживав у Кракові. Він знав дуже добре її як поетесу та друкованих її віршів. У його очах вона була поруч Лесі Українки. «Якийсь поетичний тембр, інтонації, єднали одну з одною...» - згадував поет і маляр, улюбленець муз і грацій. Лише через дефекти його слуху з ним було важкувато розмовляти. Гординський поважав Олену, її жіночу вроду, чарівливість, елегантність та її міські манери. Як жінка, була приваблива і завжди чепурно одягнена з капелюшком на голові. Її не можна було не запримітити серед натовпу в залі та деінде. Всіми українськими справами дуже цікавилася... Дуже розумілася з Дмитром Донцовим. Багато її віршів поміщував у львівському «Літературно-науковому віснику», якого 1922-1932-го роках був редактором. Після її смерті, з-під його пера, 1952 року вийшла друком книжка про неї – «Поетика весняних меж», на сторінках котрої представив ніжну і жіночу, тверду і горду поетесу.

Через знайомство Олени Іванівної з О. Ольжичем, керівником ОУН, і під його впливом стала активним членом націоналістів. У рядах цієї організації стала до боротьби за визволення України. Не зайво два її вірші «Відповідь» та «Позворт», серед 70-ти різних поетів, потрапили до «Антології української поезії присвяченої УПА і революційно-визвольній боротьбі 1942-1967», виданої 1968 р. в друкарні Видавничої Спілки «Гомін України» в Торонто під наголовком «Слово і зброя». Працювала Олена в культурно-освітній ділянках, писала статті, що ними підносила бойовий дух українського народу.

Становлення її як поетеси почалося в Чехії й продовжувалось у Варшаві та Кракові. Її лірика-це голос вічного бунтівника та нестримна стихія. Вірші передвісники пов'язані з національним визволенням рідного народу. Наприклад, вірш «Поворот», що посідає гідне місце поміж інших віршів поетеси, вказує саме на це такими словами: «Заметемо вогнем любови межі. / Переїдемо убрід бурхливі води, / Щоб взяти певно все, що нам належить / І злитись знову зі своїм народом...». Виборювати незалежність Україні, пое-

теса заповідала «З мечем в руках і блискавками гніву...». Те саме підтверджують і такі її вірші: «Пломінний день», «Безсмертне» та інші. Була переконана в тому, що на тернистих шляхах, всяких випробувань, було важливо не втрачати духу. Вірила, що людська хоробрість і незламність людей здобудуть так потрібну для свого народу свободу і волю. Видатну поетесу та її творчу спадщину літературознавці порівнюють з традиціями Лесі Українки та Івана Франка. Олена, як і вони обоє, що були борцями за національну і соціальну справедливість, підносила клич працювати для свого народу. Недаремно Надія Миронець, доктор історичних наук, дослідниця життя поетеси і героїні, що стала символом невмирущості української нації, свій нарис назвала: «І злитися зі своїм народом».

Комуністична ідеологія визнала нашу поетесу «українською буржуазною націоналісткою» і «ворогом народу». Тому згадки для Олени Теліги не стало місця в 17-томній Українській Радянській Енциклопедії. Вона ж бо вимагала від своїх найближчих робити в житті такі вчинки, щоб за них можна було отримувати почесне звання гідних героїв.

Юрій Шевельов (1908-2002) - відомий славіст, мовознавець, літературний критик, науковий і культурний діяч. Під псевдонімом Григорій Шевчук написав статтю «Без металевих слів і без зідхань даремних», і помістивши її в мюнхенському ж. «Арка» ч. 1, 1947 р., оцінив поетичну творчість Олени Теліги, зарахувавши її до «альбомної поезії». А далі в ній пояснив, що представляє собою така поезія, звідки вона взялася, коли вона існувала і як її групові жанри «були вигнані зі справжньої літератури», які свого часу культивували прилюдно Микола Вороний і Василь Пачовський. Не в моїй компетентності є аналізувати статтю Шевельова про його яскраві думки, присвячені поетичному розвитку Олени Теліги, якій, за його окресленням, «обірвався, а не завершився», але цей матеріал заслуговує на те, щоб його повний зміст із поживлого і крегкого паперу «Арки» появився і зберігся на біленьких сторінках, можливо, сучасної «Дуклі». Тільки тоді її читачам відкриється велич української публіцистики, провідної діячки ОУН й передусім поетеси, авторки лише 38 віршів, але які за їхнім змістом мають неперевершену цінність. Велика кількість віршів О. Теліги адресовані комусь. Вказують на це такі: «Сучасникам», «Мужчинам», «Чоловікові», «Засудженим» та ряд інших, дедиковані Олегові Штуль-Ждановичу з назвою «Напередодні» та Наталії Лівницькій-Холодній «Відвічне» (1933). Першого, як студента Варшавського університету, зацікавила 1935 р., дуже цінувала його дружбу, «а коли не було його поряд - сумувала» - написала Н. Маринець у своїй статті «Зоря першої величини» («Літературна Україна», 14 вересня 2006 р.).

Довелось спілкуватися Олені з поетом Юрієм Дараганом (1894-1906), Євгеном Маланюком, Леонідом Мосендзом, Олегом Ольжичем, Ксенею Світлик та іншими особистостями тодішнього літературного кола та найбільше з Наталією Лівницькою-Холодною (1902-2005), відомою поетесою, донькою президента УНР в екзилі Андрія Лівницького, дружини маляра Петра Холодного, молодшого. Вона також в Подєбрадах закінчила гімназію 1923 р. й далі навчалася у Карловому університеті в Празі, студіюючи романістику. Щира дружба між ними поглибилася у 1932-1933-х роках. «Для мене писати тобі - найбільша радість. Це ж для мене незнана радість - ділитися з кимось, а головню з жінкою, всім... Це так гарно, не ховати нічого в своїй душі...» - зізналася і далі продовжує: «Наша дружба - це дар, засланий з неба... Будемо щирими і безпристрасними при обороні одна одної від нападів чужих людей...».

Два роки перед прибуттям Олени до Києва 22 жовтня 1941 р. вона перебувала в Кракові, де, як вже згадано, активно працювала в Культурній референтурі проводу ОУН. Свої погляди покладала на папір, написавши статті: «Прапори духа», «До проблеми стилю», «Партачі життя», «Якими нас прагнете», «Нарозстіж вікна», «Сила через радість» та ряд інших. В останній прозвучали такі, заповітні слова письменниці: «...Перед нашою молоддю стоїть блискуче завдання - стати батьками майбутнього своєї нації. Хай же вона не зрікається цієї честі, виховуючи себе лише на сірих рядовиків. Нашій масі потрібні провідники у всіх ділянках життя, і хай кожний не підтинає собі добровільно крила, лише старається розгорнути їх якнайширше. Хай пам'ятає, що хто готує себе

лише на те, щоб впрягати себе до плуга, завжди буде мати погоничів, а чи не забагато погоничів мали ми в минулому?..».

Отож, письменницьким талантом Олена стала трибуною ідей, що були сильнішими від гарматних пострілів для всіх ворогів України. Вважалася героїчним борцем у нападі на ворожі ідеї та творцем нової людини. Була головою «Зарева», з поновленою назвою від колишньої мистецької групи абсолювентів Академії мистецтв у Кракові, що існувала в 1933-1936-х роках. За дорученням проводу ОУН почала працювати над збірником української патріотичної лірики. Наприкінці 1940 р. уклала, умовно кажучи, антологію, до котрої залучила 65 віршів 34 українських поетів, починаючи від Тараса Шевченка, і кінчаючи поетами, що жили на еміграції: Юрій Дараган, Леонід Мосендз, Євген Маланюк, Богдан Кравців, Оксана Лятуринська, Олег Олесь та ряду інших. Збірку назвала символічно двома пророчими словами: «Буде буря!».

Перед очима нашої патріотки діялась історія і ставало питання, що ці воєнні настрої принесуть для українського народу. Залізницею на схід, майже без перерви йшли транспорти німецького війська, танків, гармат і автомашин. «Уласе! Ідемо на Україну!» - заявила Олена. Насправді, знадобився потяг, цілком пристойний з майже порожніми місцями другого класу. Михайло на пероні попрощався з Оленою у супроводі Уласа Самчука. Остання мандрівка в потязі закінчилася в м. Ярославі. Звідти з неабиякими труднощами і пригодами перейшли ріку Сян, потім границю і через кілька днів, долаючи кілька десятків кілометрів, добралися до Львова. Згодом повз волинські села і містечка 22 жовтня 1941-го, після розлуки з Уласом у Рівному, Олена Теліга дісталася до незабутнього й омріяного Києва. «Вітри віють безперестанку. Мороз такий, що всі ми ходимо, як на святі Миколи... Але за цим снігом і вітрами відчувається вже яскраве сонце і зелена весна...» - дізнаємося з її листа 15 січня 1942 р., висланого співробітнику Культурної референтури (КР) ОУН Олегу Лашенку в Прагу.

У Києві вже перебували О. Ольжич – керманіч усієї роботи ОУН, Іван Рогач, Яків Шумелда, Іван Ірлявський, Федір Гайович, Ярослав Гайвас, Олег Штуль та значна частина членів ОУН. Кілька з них, що належали до управи, включно з Оленою Телігою, поселилися в будинку на вул. Короленка, недалеко від собору св. Софії і в'язниці НКВД, яку тоді зайняло гестапо. З приходом чоловіка Олени Михайла Теліги, вони переїхали на вул. Каравайівську. В будинку жити без тепла було неможливо, але Олена витримувала в ньому, де приймала десятки голодних і перемерзлих та втомлених письменників. Хоч справжніх майже не було, але треба було тримати в Спілці письменників, яку вона очолювала, тих, які хотіли і могли стати письменниками, але потім у вирі війни пропали. За посередництвом більшовицьких агентів, що були на службі німцям, гітлерівці вже арештували і розстрілювали людей в Чернігові, Полтаві, Житомирі, а Київ не оминули також. А коли Ольжич готував людей до виїзду з Києва та інших міст, німці поспішали арештувати членів пресових органів та редакції тижневої газети «Українське слово» - органу проводу ОУН. Спілка письменників, до якої сходилися націоналісти, знаходилася на Трьохсвятительській вулиці. Трясучись від холоду, але без нарікань, постійно працювала Олена та редагувала додаток до «Українського слова» під назвою «Літаври». Але такий собі Кость Штепа, щоб задовільнити гестапівців, заборонив його видавати. До речі, під такою самою знаменитою назвою «Літаври» - органу Спілки українських науковців, літераторів і мистців у Австрії, появлялися у Видавництві «Нові Дні», у Зальцбурзі 1947 р., головним редактором яких був Юрій Клен. У цьому 4-5-му числі літературно-мистецького і науково-популярного місячника було надруковано тільки два, так би мовити, дуже промовисті рядки Олени Теліги: «Ми весь час стоїмо на грані / Невідомих шляхів майбутніх». Невдовзі гітлерівці влаштували справжній терор, розпочавши арешти і розстріли українських націоналістів. Олег Ольжич умовляв Олену залишити місто, але вона категорично заявила: «Я з Києва вдруге не виїду» і припинила всі дискусії.

7 лютого 1942 р. гестапо заарештувало біля 200 свідомих українців. 9 лютого зробило заїздку в приміщенні Спілки письменників, куди на чергове засідання йшла Олена. Не йти туди її попередили, але вона пояснила: «На мене чекають люди. Коли я не при-

йду, як це буде виглядати? Коли мене заарештують і я загину, то знайте, що сповнила свій обов'язок до кінця, і скажіть про це іншим». Після арешту всіх тих письменників, що входили до Спілки, а відпустили усіх інших присутніх, Михайло Теліга назвав себе літератором, і залишився з дружиною. Арештованих перевезли до будинку на вул. Короленка. На стіні камери ч. 34, у підвалі київського ґестапо, Олена викарбувала тризуб, а під ним написала: «Тут сиділа і звідси йде на розстріл Олена Теліга».

Свій вибір вона зробила задовго до смерті, написавши вірш «Лист», в якому прокоувала: «Щоб Бог зіслав мені найбільший дар: / Гарячу смерть, не зимне умирання». У всіх в казематі був дуже сумний настрій, але не в Олени, з уст котрої було чути безжурний сміх. Через кілька днів ще когось було звільнено. 21 лютого Олену, разом з її чоловіком, гітлерівці розстріляли в київському Бабиному Яру. Перед смертю до нічого не признавалася, все брала на себе, щоб на зраджувати нікого. Ніхто з чоловіків так не вмирав, як героїчно йшла на розстріл ця гарна жінка - Олена Теліга. Напередодні розстрілу всіла сказати: «Що ж, хай буде так. Якщо це потрібно Україні».

Про патріотичні настрої Олени Теліги засвідчує її конфлікт з російськими кавалерами на великому балі в Празі. «Сиділи ми при столику і пили вино. Невідомо хто і не відомо з якого приводу почав говорити про нашу мову за всіма відомими «зарізяку на пузяку» і «собачий язик». Усі з того реготалися. А я враз почула в собі гострий протест. У мене дуже швидко наростало обурення. І я не витримала цього напруження, миттю стала, вдарила кулаком по столу і обурено крикнула: «Ви хами! Та собача мова - моя мова. Мова мого батька і моєї матері! І я вас більше не хочу знати!». З того часу я почала, як Ілля Муромець, що тридцять три роки не говорив, говорити лише українською мовою».

Відомий художник Святослав Гординський згадував про Олену Телігу так: «У неї було якесь велике відчуття жіночої великості... Цей комплекс ставав у її поезії елементом драматичного напруження, конфлікт її поезії навіть досить рідкі моменти чоловічого характеру... Її ображений жіночий комплекс вибухнув з нагоди однієї карикатури Е. Козака... Олена ще багато разів потому ремствувала на Козака... До конфліктів з О. Телігою, таких як з тією карикатурою, доходило в мене не раз... обурювалася за одну інтерпретацію Лесі Українки... гірко докоряла за рецензію на оповідання Р. Єндика, називаючи її диверсією... За життя Олени Теліги не появилася ні одна збірка її поезій окремою книжкою. Але 1940 р. мало бракувало, щоб цього не сталося... За намовою Б. Гошовського, редактора «Дороги», журналу для молоді при «Українському Видавництві», вона збрала свої поезії, друковані й нові, і передала їх йому до видання. Гошовський полагив був уже все-справу друку, цензуру, почав уже умовлятися зо мною за обкладинку, як несподівано виникла «історія». О. Теліга принесла до «Дороги» рецензію на щойно видану в нашому видавництві повість І. Винницької «Христина». Рецензія визнавала, що авторка має літературний смак, але водночас доказувала, що це-продукт «жіночої творчості», «без напруженої атмосфери великої дії», словом, нашу молодь треба «застерегти перед читанням цієї книжки». Об'єктивно повість нічим надзвичайним не визначалася, але й не була літературної вартості, була, як то кажуть, читабельна. Але справа була в чомусь іншому: видавництво, яке її видало друком, не могло у власних виданнях застерігати читачів, щоб вони виданої книжки не читали, тим більше, що авторка повісті була ще й дружиною одного з засновників видавництва. Отже, ми Телізі пропонували або взяти рецензію назад, або залишити її на пізніше, коли книжка розійдеться. Але вона: «Ні! Або друкуєте, або забираю свою збірку поезій!». Ми даремно їй казали, що це помститься найбільше на ній самій-але вона не поступилась і Гошовський таки мусив забрати з друкарні збірку. І так пропала єдина нагода видати окрему книжку її поезій... Кілька разів спадала їй на думку химерна ідея сказати мені: «Ви подібні до Віндзора», і одного разу в товаристві я, одержавши таку картку, сказав: «Засвідчіть це своїм підписом». Так зберігся її автограф...» («Свобода», недільне видання, Джерзі Сіті, Нью-Джерзі, 2 березня 1952, ч. 1)

Павло Лопата

МОТИВ ГРІХА І СПОКУТИ У ДРАМИ НА ТРИ ЖИТТЯ МАРІЇ МАТІОС «СОЛОДКА ДАРУСЯ»

Історія, перелицьована відповідно до політичної кон'юнктури, або ж типового для кожної епохи рівня свідомості повсякчас провокувала написання нових художніх текстів. Як зазначено в анотації до книги Марії Матіос «Солодка Даруся», авторка також розробляє контрверсійну тему недавньої вітчизняної історії – 30-70-х років минулого століття – в її буковинському і галицькому ареалах.

Але минувшина у творі настільки пронизана алюзіями на сьогоднішній день, що швидше нагадує невпокоєну плоть і дух давнини, а неприкаяну душу неправедно вмерлого, яка і по смерті не віднаходить спокою і притулку: «... Матрончина коса й досі хилиться над кожним із нас»¹. Тому розповідь про безпощадні жорна історії це – і форма алегоричної оповіді про сучасні проблеми.

«Драма на три життя», як визначила жанр «Солодкої Дарусі» сама письменниця, – моральне застереження-забобон про те, що історія і кожна окрема людина за всіх часів і режимів пов'язані одною пуповиною, а гріх і його спокута – явища майже осяжні, матеріальні»².

Першоназва твору – «Трояка ружа». Трояка ружа згадується у творі, коли Матронка – мати Дарусі – спостерігає у церкві за Васютою Калинич, що ревно хреститься. На рукаві у жінки вишиті троякі ружі. За ними Матронка впізнає по-мародерськи привласнені Васютою довоєнну великодню сорочку Ілени Курикової і запаску Дзьодзевої жінки (їх серед інших газдів вивезли з села на Сибір). Це, так би мовити, деталь-штрих. У заключній сентенції твору ця художня деталь набирає характеру символу: «Життя – то трояка ружа... ти думаєш, що ружа ружею колір має. А воно ні. На то вона трояка ся називає. Так і життя. То чорне тобі покажеться, то жовте, а там, дивися, загориться червоним. Ніколи не знаєш, яку барву завтра уздриш. Чекаєш одної, а воно тобі покажує другу»³.

Одне з центральних місць у творі займає морально-етична проблематика. Наскрізно, зокрема, є тема гріха і спокути, яка у М. Матіос не передбачає просвітницької невідворотності кари за злочин (за таких умов залишалася б ілюзія морального прогресу). Матронка: «Я думала, що за мої муки мій кат давно зогнив, а він мені сьогодні з моєї дитини ворога зробив»⁴.

Та все ж. Васюті Калинич Бог дітей не дав і мучилася перед смертю страшно.

Самотньою залишилася віку доживати і годованка Васюти, якій вона у віно крадені сорочки наділила. Калікою народжується онук представника МГБ (тодішніх спецслужб) Дідушенка, котрий не одне людське життя понівечив.

Письменниця тонко відтворює народну аксіологію. Зло виростає, фактично, з німої згоди з існуючим станом речей інших людей, тому байдужість, невтручання передбачають таку ж відповідальність, як і вчинок.

Коли Васюта Калинич у привласненій святошній одежі репресованих обцілювала образи у церкві, ніхто з односельців не зреагував. «І чому вони всі змовчали, і ніхто із церкви не вийшов?»⁵, – обурюється Матронка.

Гріховність – вселюдська вада. Такими є не лише «москалі», які демонструють брутальну відверту жорстокість, закатовуючи старого Юрка Огронника, його сина Івана та кохану сина, очевидно зв'язкову, і виставляючи для постраху поганьблені мертві тіла. Не менш гріховні буковинці, ті, що виказують Михайла МГБ після нічних відвідин лісовиків, які пліткують і не полишають у спокої Дарусі та Івана, які пригоща-

ють бідолашну цукерками, провокуючи у неї напади нелюдського головного болю.

Герої драми М. Матіос намагаються досягнути поняття гріха, збагнути за що караються безвинні. Несправедливі страждання у творі пояснюються переступом не моралі, а усталеного – традицій, звичаїв, певних табу. Оскільки мешканці Черемошного сповідують своєрідне двовір'я, суголосне з двовір'ям у народній творчості, християнська мораль, що базується на біблійних заповідях, доповнюється архаїчними елементами з язичницького світогляду, які за своїм впливом нерідко її перевищують. «Дарусина мама порушила звичай одразу по шлюбі. Вінчана жінка повинна зітнути свій волос по шлюбі. А гріх – то спор із Богом»⁶.

Виявом національної міфопоетичної свідомості є і побутування численних повір'їв, прикмет, забобонів, що стосуються різноманітних сфер людського життя, насамперед, родинно-сімейного укладу та господарської діяльності. Сільський філософ Танасій Максим'юк відраджував Михайла доточувати стріху ззаду, коли той надумав розширити хату, бо то не на добре: «відколи доточив він стару хату, зачалася у них біда»⁷. Зловісною прикметою вважає Танасій зависання двох великих яструбів над Михайловою оборою.

«Забобон – це віра, що втратила свою світовидчу систему, а тому – й істинний сенс кожної з частин цієї системи»⁸, іншими словами пересторога, мотивація якої частково або повністю втрачена. Цілий ряд забобонів у давній народній свідомості стосується народження дитини. М. Матіос до «Солодкої Дарусі» вводить, зокрема, забобон про те, що «рожденний у світле Христове воскресіння зоставався щасливим на все життя... ціною смерті когось із родини»⁹. На християнський Великдень Сара колишньому власнику корчми Лазареві Капетутерові вчинила четвертого сина Самуїла.

У реалістичній інтерпретації в драмі поданий мотив материнського прокляття, пов'язаний із вірою в магічну дію слова, його матеріальність, широко розроблений насамперед у баладі, не лише як жанрі народнопісенної творчості, а й літературному. Спересердя Матронка кидає Дарусі: «Краще би була струїла в утробі таку нечисть чи родила німою»¹⁰. Звідтоді «Даруся все чує і все знає, лише ні з ким не говорить. Вони думають, що вона німа. А вона не німа. Даруся просто не хоче говорити. Слова можуть робити шкоду»¹¹. «Люди самі її відучили говорити»¹².

Мовчання, безгоміння з погляду філософсько-теологічного, спосіб духовного зосередження, прилучення до істини шляхом відмежування від усього мирського і суєтного. Для героїні М. Матіос Дарусі – це спокута мимовільної провини, за яку карається неспівмірно, немов великомучениця Катерина.

Із вірою у магічну дію слова пов'язувалось поширене повір'я про зурочення – наслання немочі, невдач на людину словом чи словесною думкою. Від зурочення могли захистити предмети-обереги, тому, збираючи Дарусю у мандрівку за межі села, Іван Цвичок перев'язує їй зап'ясток червоною ниткою, а за пазуху кладе зубок часнику.

Потужною руйнівною силою у драмі наділені заздрощі, чуже щастя – нестерпне для оточуючих. «Чи хто й справді наврочив, чи позаздрив, чи просто прийшов час гризоти і до цієї хати, хтозна. Але радість для Михайла з Матронкою урвалася, як урвалася колись струна на Фіциковій скрипці саме посеред весільної «гуцулки», – нібито й не ночувала тут радість ніколи»¹³. Заздрощі, один з найдавніших людських гріхів, у «Солодкій Дарусі» виявляються не лише на мисленневому та вербальному рівнях, вони породжують негідні вчинки.

Ще одне пояснення драматичних випробувань, які випали Михайлові та Матронці, а згодом Дарусі та Іванові Цвичкові, – зла доля, безликий фатум, а по суті, все те ж фамільне прокляття. В соціальній інтерпретації – сирітська доля, яка прирікає на безталанність (ця модель генетично пов'язана з уснопоетичною стихією, яскраво виявлена у творчості Т. Г. Шевченка).

Даруся та Іван Цвичок доповнюють галерею образів диваків, створених в українській літературі, котрі своїми моральними якостями перевершують так званих зви-

чайних людей. На чому акцентує і авторка: «Оця моя героїня, дівчина, яку в селі називають солодкою Дарусею, – це, до певної міри, архетип української людини в нелюдських умовах української дійсності... Даруся – це не лише метафора нашої історії, це ще й ключ до розуміння того, що людина – істота не тільки слабка, але й неймовірно сильна і чиста навіть у своєму каліцтві, бідності, і позитивній приреченості. Подеколи – навіть сильніша від здорових і вдатних. І саме цим – вища»¹⁴.

Образ чудного Івана Цвичка породжує згадку про казкову прозу, чарівну та побутову казку, де персонаж (нерідко молодший син) – позірний дурень. У фольклорі відповідно до закону соціально-філософського оптимізму (перемоги «добра» над «злом») на нього чекає винагорода за страждання та чудесні перевтілення. Образ Івана Цвичка потрактовується як образ юродивого, який оскаржує наявний стан речей, безкомпромісно висловлює власні судження. Статус юродивого ризикує отримати кожен, хто насмілиться захитати встановлений несправедливий порядок, оскільки це дає можливість узяти під сумнів достовірність сказаного, понизити чи знівелювати його значення.

«Іван – чоловік свободний. Робить те, що совість йому дозволяє і що душа хоче. А ми робимо лиш то, що нам треба»¹⁵, – так характеризує мандрівного музику сусідка Дарусі Марія. Іван Цвичок, що не має жодних статків, ночує на автостанціях та в дзвіницях, наділений внутрішньою шляхетністю та чулим серцем. Він щиро боронить Дарусю («Народ був і лишиться таким поганим, поки йому самому не стане зовсім зле. А поки добре – народ поганий. Тому й нападає на слабшого. Не дозволяю!»¹⁶), намагається вилікувати недужу і своєю безкорисливою любов'ю отвергає на якийсь час її уста: «Хтозна... може, саме так вибрані природою чи Богом люди стають психотерапевтами, ворожбитами, провидцями, священиками, блаженними, богомазами? Саме в такі хвилини, коли щиро бажать людині добра і допомоги, самі вірять у них і таки дають зцілення?»¹⁷.

Іван, так само як і Даруся, – маргінальна постать у суспільстві. Те, що носіями найкращих людських рис у творі є слабкі, бідні, скривджені, досить показово. У такий спосіб означене місце згаданих чеснот в аксіологічній ієрархії соціуму – на маргінесі. М. Матиос не зраджує сформованій в українському письменстві традиції, а це, в свою чергу, спричинює появу смислових містків до інших текстів, приміром, до поезії І. Римаука «Блажен, хто поділив на чистих і нечистих...»:

«а хто ж отой мовчун – нічий і споночілий
творця невдалий жарт? корова на льоду?
віки його знайшли і міткою нашили
старезну коляду на спину молоду

отямся хто блажен жени його з порога
поткнеться до коша – негайно відкоша
бо в нього зла й важка а все-таки дорога
затюкана й дурна а все-таки душа»¹⁸.

У певному сенсі Іван та Даруся – люди однієї долі. Його мандрівний вибір детермінований і обставинами буття. Життя обох переїхала та ж сама колісниця: «Мені скоро п'ятдесятка. А що своєї хати не маю, то нащо ви такі розумні і ваша влада така розумна забрали мамину хату, коли вона вмерла від побоїв на МГБ, а мене по людях пустили?»¹⁹.

У континуумі сім'я – громада – суспільство існує кореляція. Прикордонне Черемошне за короткий час перебуває під владою австрійців, румунів, «совітів», німців, маляр, знову «совітів». Війни, збурення, переділ дідизни порушують тяглий спосіб життя буковинців, розпорошують надбані кривавим мозолем мастки, сиротять дітей. А в підсумку: кожна нова влада гармидер людям робить і жодна не краща. Письменниця відтворює невикорінену і донині кадрову політику «совітів» на селі, коли ледарі

й балакуни стають очільниками громади, те, як люмпени-зайди сіють нервозність, злидарство і бездуховність, безкарним залишається свавілля правоохоронців. Але основне джерело драматизму полягає у тому, що людська особистість за таких обставин немає жодної вартості. Індивід позбавляється права на автентичне буття – жити у злагоді з собою, згідно своєї системи цінностей. Найчеснішому газді у Черемошному Михайлові Лашукові доводиться красти: «Хіба тут одного Михайла переїхали, як фірю? Хіба його одного заставили іти проти своєї волі і одні, і другі?»²⁰.

Слід зауважити, у творі немає сцен національної неприязні: і румуни, і євреї, і українці знаходять спільну мову. Лейтенант Лупул називає Михайла Мігаєм, Гершко – Мойшою, кожний на свій лад, а краянка Василина Макушкова – Миськом. «Споконвіків мешканці обидвох Черемошних (по різні боки кордону. – Т. Д.) говорили майже однаковою материнською мовою і однаково складали руки до однакового «отченашу», в один і той же день святкували Різдво і Великдень, і навіть одяг у них був схожий, і клятьби, і подяки, лиш віталися люди по два боки ріки трохи інакше, ото майже і вся різниця»²¹.

І спільна коляда з різних берегів Черемошу посеред зимової неземної краси створює ілюзію гармонії, ідилії, що на мить запанувала у світі, єдності людини і космосу, чоловічого і жіночого начал: «затрубила на тім боці чоловіча коляда оленячим рогом, а з цього боку коляда жіноча схопилася скрипкою, і нараз довколишні гори потрясло єдиним з двох боків «Гой, дай Боже!..»²².

Національний характер виявляється в етичних засадах. М. Матіос у «Солодкій Дарусі» осмислює їх через центральні буттєві опозиції: добра і зла, благочестя і гріха, долі і волі. Розкриваючи поняття гріха, письменниця актуалізує архаїчні міфологічні уявлення про світобудову, закорінені в особливості менталітету, біблійні приписи та фольклорні джерела. Це основні універсалії, на які зорієнтований індивід у пошуках екзистенційного опертя.

Джерела та література:

- ¹ Римарук І. Трояка ружа, або Солодка Даруся / Матіос М. Солодка Даруся. Драма на три життя. Л. : Піраміда, 2005. С. 7
- ² Матіос М. Солодка Даруся. Драма на три життя. Л. : Піраміда, 2005. С. 4
- ³ Там само. С. 171.
- ⁴ Там само. С. 160.
- ⁵ Там само. С. 141.
- ⁶ Там само. С. 168.
- ⁷ Там само. С. 126.
- ⁸ Новикова М. Прасвіт українських замовлянь / Українські замовляння. К. : Дніпро, 1993. С. 15.
- ⁹ Матіос М. Солодка Даруся. Драма на три життя. Л. : Піраміда, 2005. С. 119.
- ¹⁰ Там само. С. 159.
- ¹¹ Там само. С. 20.
- ¹² Там само. С. 34.
- ¹³ Там само. С. 91.
- ¹⁴ Вербич В. Євангеліє від Марії, або «Людина навіть у безвиході має вибір» / Під куполом спільного неба. Есеї та діалоги. Луцьк: Твердиня, 2006. С. 117.
- ¹⁵ Матіос М. Солодка Даруся. Драма на три життя. Л. : Піраміда, 2005. С. 57.
- ¹⁶ Там само. С. 55.
- ¹⁷ Там само. С. 66.
- ¹⁸ Римарук І. Блажен, хто поділив на чистих і нечистих... / Римарук І. Діва Обида. Видіння і відлуння. Л. : Кальварія, 2002. С. 50.
- ¹⁹ Матіос М. Солодка Даруся. Драма на три життя. Л. : Піраміда, 2005. С. 71.
- ²⁰ Там само. С. 167.
- ²¹ Там само. С. 97.
- ²² Там само. С. 102–103.

РЕЦЕНЗІЇ

Важливий документ доби

(Шелепець Й. Історія дослідження південнокарпатських українських говорів. Пряшів, 2020. – 186 с.)

Історія українського Слова рясніє прикладами, коли тексти творилися в один час, а друк і світ бачили значно пізніше. Нічого корисного в цьому немає: твори, які могли значно докластися до розвою української культури й науки, після десятиріч замовчування мають здебільша історико-літературну вартість. Водночас, такі твори видавати варто, бо через сплату боргу національної пам'яті ми творимо нове майбуття, де має бути більше творчої праці, але менше непотрібних обмежень. Хотілося б вірити, що за 30 років цілком вільного життя українці сплатили борг усім своїм попередникам, але життя підкидає цікаві нагадування, що ще не все гаразд у нашому господарстві.

Важливим документом доби про універсальні труднощі для української національної науки є книга д-ра Йосифа Шелепця «Історія дослідження південнокарпатських українських говорів» (Пряшів, 2020). Автор написав її як кандидатську дисертацію на гуманітарному факультеті Карлового університету в Празі під керівництвом проф. К. Горалка ще 1970 р., але через компартійні заборони оборонити її не судилося. Хоча і в сучасній вільнодумній Європі цій книжці нема почесного місця, то авторові довелося видати її власним коштом, а тому й наклад – зовсім малий (50 прим.).

Утім книга має важливий науковий потенціал і до сьогодні, адже синтетичних праць із історії української діалектології нам радикально бракує. Хронологічні рамки дослідження – від кінця XVIII ст. до 1960-х рр. Книга складається зі Вступу, 12 розділів, Висновків та довідкового апарату.

Дослідження південнокарпатських говорів проводили українські та закордонні дослідники. Дехто бував на цих теренах із експедиціями, дехто змушений був користатися матеріалом, який зібрали інші. Природньо, що першими дослідниками (с. 8-22) були місцеві і не дуже місцеві дослідники із тодішньої Австро-Угорщини – А. Коцак, М. Лучкай, І. Фогорощій-Бережанин, П. Шафарик, Я. Головацький та ін. Цими говорами цікавилися і дослідники із Російської імперії, а саме – М. Максимович, І. Срезневський, М. Семенович, О. Петров. Окремий розділ присвячено постаті харківського вченого О. Потебні (с. 22-24), який поєднував вивчення конкретних говорів із глибоким філософсько-мовознавчим осмисленням. Молодограматизм (с. 24-60) був дуже корисним з погляду дослідження фонології і надав додаткового стимулу діалектологічним дослідженням по обидва боки збруцького кордону (з боку науковців Австро-Угорської монархії це були І. Верхратський, Ф. Пастрнек, С. Цамбель; з боку Російської імперії – О. Кочубинський, К. Михальчук, О. Соболевський, О. Шахматов), і навіть ці говори

вивчав порівняно віддалений закордонний дослідник – норвежець О. Брех, який побував тут з експедицією. Південнокарпатські говірки були в полі зору досліджень і Московської діалектологічної комісії (с. 60-67), зокрема таких науковців, як М. Дурново, М. Соколов і Д. Ушakov.

Після Першої світової війни діалектологія збагатилася новими дослідницькими методами – методом лінгвогеографічного опису та експериментальним методом, які, серед інших, розвивали чех Й. Віра (с. 68-72) та українці Г. Геровський (с. 72-82) й І. Панькевич (с. 83-106). Зміна суспільно-політично процесів посприяла тому, що в Ужгороді виникла ціла діалектологічна школа (с. 116-135), осердям якої стали Й. Дзендзелівський, С. Бевзенко, В. Німчук, П. Чучка. Угорські україністи О. Балецький і Л. Деже теж вивчали проблематику південнокарпатських говорів (с. 135-139), а в Чехословаччині автор справедливо виділяє два осередки – у Пряшеві (П. Бунганич, М. Штець; с. 139-142) та в Празі (А. Куримський, Я. Моравець; с. 142-148). Осібно оцінено внесок передчасно померлого доцента братиславського Університету ім. Я. Коменського – В. Латти (с. 148-156). До речі, його «Атлас українських говорів Східної Словаччини» вийшов 1991 р. у Братиславі завдяки учням і послідовникам, і він точно показує етнографічні межі розселення української нації.

Шкода, звісно, що Й. Шелепець не подав хоч би короткий огляд подальших здобутків у цій царині, але й те, що маємо перед собою, – цікаве дослідження, що відображає справжнє українське Закарпаття, неподілене кордонами, які ділять душу нашого народу.

Як історик української науки, задумуюся, за що цю книгу могли заборонити, адже особливих «антидержавних» поглядів у тексті монографії нема, та й нема, начебто, імен, небажаних з погляду чехословацької влади. Одне з пояснень могло б бути, що вже тоді реакційні сили планували розділити українську громаду на «українську» та «русинську», щоб поділити й ослабити її, а книга про українські говори всього простору обґрунтовувала у своєрідний спосіб відсутність підстав для такого штучного поділу. Іншим поясненням могло б ще бути вживання окремих термінів і понять, які б стояли на заваді навмисному офіційному звуженню українського ареалу. Йдеться про назви говірок Спиша й Шариша – відповідно про «спиську» і «шариську» говірки української мови (с. 77, 79, 88, 90), що їх досліджували й виокремлювали Г. Геровський та І. Панькевич. Тут принагідно треба згадати люксове альбомне видання-трьохкнижжя Б. Шупшакової – «*Génius loci Šariša*» (Ружомберок, 2018), «*Génius loci Spiša*» (Ружомберок, 2019) «*Génius loci Zemplína*» (Ружомберок, 2020), де здебільшого старанно уникнено використання слова «український». Зрідка використано «русинський», поодиначено «бойківський», що необізнаному читачеві дає змогу думати, що бойки – це словаки; а лемків зараховано до «русинів», а не «українців». Навіть використання вислово «*nárečie rusínske*» у цих текстах можна витлумачити як діалект саме словацької мови.

Книга Й. Шелепця є цінною для істориків української науки. Цікаво буде колись поглянути й зіставити, наскільки рівною і чому саме такою була історія вивчення всіх українських говірок. Упевнений, це дослідження «за сумісництвом» буде також і дослідженням історії української державної ментальності.

Тарас Шмігер

Бібліографічний покажчик професора Миколи Зимомрі

Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка видав до 75-річчя від дня народження професора, д-ра філологічних наук, академіка АН Вищої школи України, заслуженого діяча науки і техніки України, педагога, Миколи Івановича Зимомрі (Микола Зимомря. Бібліографічний покажчик. Дрогобич, 2021, 472 с.).

Р. Радишевський, І. Зимомря, І. Розлуцький подали «Штрихи до творчого портрета: слово до 75-річчя Миколи Зимомрі», в якому розглянули та високо оцінили наукові роботи, які були опубліковані упродовж 1959 – 2021 років в Україні, Росії, Білорусі, Польщі, Німеччині, Австрії, Франції, Угорщині, Болгарії, Словаччині, США та інде. Їх оцінки суголосні з тими, які вже раніше опублікували різні автори не лише з України, але й Росії, Німеччини, Польщі, Болгарії, серед них й автори з Пряшева (І. Галайда, В. Конопелець, Ю. Кундрат, М. Мушинка, М. Роман, О. Рудловчак, Я. Шуркала та ін.). Вони показали й трудовий шлях ювіляра, який народився в селянській родині 30.11.1946 р. у селі Голятин Закарпатської області. Вищу освіту здобув в Ужгородському університеті, де після його закінчення працював викладачем, доцентом, професором і завідувачем кафедри германської філології. Правда, спочатку закінчив інтерну наукову аспірантуру в Гумбольдтовому університеті в Берліні (1969-1972) і докторантуру в Інституті світової літератури ім. М. Горького в Москві (1980-1982), які йому дали нові «крила» для наукового польоту. До речі, обидві дисертації написав німецькою мовою і захищав їх у Берліні в згаданому університеті. Там здобув інше, європейське, наукове літературознавче (та не лише) мислення, яке не було притаманне багатьом вченим СРСР.

Його наукові інтереси були дуже широкі. Досліджував і написав цілий ряд оригінальних досліджень з питань німецько-російських і українських літературних контактів од найдавніших часів донині, зокрема йому вдалося знайти і обнародувати перших перекладачів і пропагандистів творів Т. Шевченка в німецькомовному просторі, автобіографію Т. Шевченка для німецьких читачів з 1860 року та цілий ряд фактів з історії німецько-українських літературно-культурних зв'язків, які отримали позитивну оцінку в Україні і Німеччині. Крім того, сам багато зробив для посилення цих зв'язків після 1970 року, для пропагування української літератури в Німеччині чи Австрії та німецькомовної в Україні.

Праці М. Зимомрі значно збагатили німецькомовну Шевченкіану. Досить згадати його працю «До сприйняття творчості Тараса Шевченка в німецькомовних країнах» (1976). Хочеться ще нагадати, що М. Зимомря був перший, хто знайшов у німецьких архівах 1970 року вірш Л. Українки «Бути чи не бути?» та прозовий твір «Лист у вічність», які не були відомі на її батьківщині. Таких прикладів багато. А його статті про творчість Гейне, Гете, Шіллера та сучасних письменників та про роботи німецькомовних літературознавців – це унікальні дослідження.

Як свідчить бібліографічний покажчик, другою доменею компаративістики його наукових інтересів були польсько-українські контакти протягом віків. Допомогли йому роки перебування і читання лекцій у вищих навчальних закладах

Польщі (Ченстохова, Кошалін, Варшава та інде). Результатом його досліджень стала серія праць «Україна – Польща» в п'яти томах та десятки дальших праць, які не увійшли у згадану серію.

Його цікавили й українсько-угорські, українсько-болгарські, українсько-хорватські, українсько-словацькі літературні контакти і взаємини, як свідчить бібліографічний покажчик і написав цілий ряд наукових статей і розвідок про названі вище контакти. Треба згадати і статті про драми В. Шекспіра, Б. Шоу та інших і їх рецепцію в Україні.

Крім компаративістики, М. Зимомря багато уваги надавав перекладознавству, його теорії і практиці чи вже науковій літературі або художньої літератури. Й сам активно перекладає наукову і художню літератури з німецької, польської мов на українську і навпаки. Навіть сформулював свою наукову школу, про яку доповідав тричі на Літній школі в Будмеріцях (Словаччина).

Зрозуміла річ, що весь час слідував, досліджував і писав про творчість українських письменників, зокрема про І. Франка (423 позиції), Т. Шевченка (119), І. Котляревського, М. Вовчка, Л. Українку, О. Кобилянську, М. Коцюбинського, В. Стефаника, В. Винниченка, Д. Павличка, О. Астаф'єва, В. Стуса та інших, яким присвятив кілька десятків наукових статей і розвідок і опублікував їх в Україні, Польщі, Німеччині, Словаччині (Пряшів) та інде. Показав їх загальноєвропейське звучання, як збагатили принаймні європейську літературу. Особливу увагу надавав закарпатським письменникам минулого і сучасного Закарпаття. Був першим дослідником, який докладно оцінив творчість закарпатської поетеси О. Рішави (25), яка писала німецькою мовою. Йому належить кілька десятків праць про Ю. Венеліна-Гуца (32), М. Лучкая (4) та інших, в яких оцінив їх вклад у розвиток наукової думки на Закарпатті.

Як свідчить покажчик, в полі його зору були й письменники, вчені, політичні діячі 20 ст., як Августин Волошин (36), Василь Гренджа-Донський (9), Юлій Боршош-Кум'ятський (8), Тетяна Ліхтей (10), П. Скунць (6), С. Панько (11), Л. Балла (8), І. Чендей (4), В. Ладижець (4), С. Жупанин (12), В. Кохан (2), П. Пойда (5), його колеги з Ужгородського університету – В. Гомонай (12), І. Гранчак (12), М. Вереш (12) та інші. Ще про одного українського вченого, діяльність якого тісно була пов'язана із Закарпаттям та Пряшівщиною і котрому присвятив багато статей, був В. Гнатюк (88). Це, як пишуть автори вступного слова, концептуальні статті-дослідження про письменників і вчених Закарпаття та Галичини.

М. Зимомря інтенсивно цікавився, досліджував та писав про літературне життя українців за межами України, а саме в Польщі, Німеччині, країнах колишньої Югославії, Угорщині, але й в США, Канаді та в Австралії. Нас особливо тішить, що цікавився і написав статті про пряшівських українських письменників і вчених. Чи не найбільше уваги надавав творчості Олександра Духновича (16). Він знайомив читачів з його літературною і педагогічною творчістю не лише України, але й Польщі, Росії, Німеччини, Угорщини, Канади та США. Слідом за Духновичем часто писав про наукову діяльність Михайла Балудянського (3), уродженця Вишньої Ольшави та П. Лодія, уродженця села Збій.

З бібліографічного покажчика М. Зимомрі довідуємось, що він мав інтенсивні контакти і писав про таких пряшівських повоенних письменників і українознавців, або вони писали про його науковий доробок, як Л. Бабота, М. Бобак (4), Ю. Бача (3), І. Галайда (7), С. Добош (6), Зореслав (2), М. Ілюк, В. Конопелець,

Ю. Кундрат (4), М. Мольнар, М. Мушинка (44). (До речі, М. Мушинка у великій пошані в Україні. Йому було надано не лише звання закордонного члена АН України, професора і почесного доктора (*honoris causa*) кількох університетів України, державні нагороди, як Орден князя Ярослава Мудрого, але й М. Зимомря упорядкував та підготував до друку з нагоди його життєвого ювілею збірник наукових праць «Благовісник праці...» (1996), ужгородці організували до його життєвого ювілею наукову конференцію, запрошують його взяти участь у наукових збірниках, конференціях, читати лекції в університетах та інших заходах, М. Неврлий (2), А. Попович, М. Роман (11), О. Рудловчак (2), С. Сабол (Зореслав (2), М. Сополига (2), І. Яцканин (5) та іншим. Гадаємо, що ніхто із літературознавців України більше не написав про наших літераторів, як М. Зимомря. За його щире любов до нас йому належить наша щира подяка і пошана.

Свої знання охоче передає як науковий керівник аспірантів-докторантів України і з-поза кордону, пише відгуки на кандидатські і докторські роботи тощо.

М. Зимомря є ще видатним поетом і прозаїком. Досі видав такі збірки оповідань чи художніх образків, як «Дзвін для ангелів» (2014), «Промінці студеного сонця» (2015), «Образки Срібної землі» (2016), «Між Карпатами і Татрами. Синя веселка» (2017). «Політ життєвої мрії» (2018), «Верховини голятинського плугатаря» (2020), «Зелене відлуння» (2021), деякі твори з них були перекладені польською, німецькою і словацькою мовами. Цікаві й цінні його художньо-документальні нариси, як-от: «Долі в людях» (2006), «Час і життя» (2012), «Віще слово Тараса Шевченка (2014) тощо.

М. Зимомря - передусім науковець і педагог. Він часто читав курси лекцій, крім свого університету (Ужгород, Дрогобич), й у вищих закладах України (Київ, Львів, Одеса, Донецьк, Кіровоград, Тернопіль, Івано-Франківськ, Чернівці), Росії (Москва, Орел), Німеччини (Лайпціг, Берлін, Мюнхен, Заалбрюград), Угорщини ((Ніредьгаза, Будапешт), Болгарії (Благодєвград, Софія), викладав германістику в Слупській педагогічній академії, Кошалінській гуманістичній школі та в Чентоховській Полонійній академії (Польща). Жаль, словацькі вузи чомусь не звернули увагу на видатного вченого педагога-германіста і українознавця та не запросили його читати лекції. Він же упорядник багатьох наукових збірників, присвячених вченим України та українцям в Словаччині, Польщі і Німеччині. Та й йому вчені України присвятили наукові збірники, які вийшли до його ювілею, бо він у великій пошані серед вчених-педагогів України, Польщі, Німеччини, Словаччини (Пряшів).

Із покажчика довідуємось, що М. Зимомря й активний суспільно-громадський діяч, член багатьох громадських культурних організацій, між іншим, голова Дрогобицького осередку Національної спілки письменників України.

Ми не в силі бодай коротко перелічити всі активності М. Зимомрі. Коли гортаємо Бібліографічний покажчик, то дивуємось, який широкий діапазон його творчих зацікавлень. Він же автор більше двох тисяч публікацій про літературу, українську пісню, музику, живопис, освіту, педагогіку-дидактику тощо. Високо оцінюємо його талант, трудолюбність і любов до свого рідного слова і краю та його людяність і гуманізм. Я йому вдячний, що мав можливість з ним особисто контактуватись.

Михайло Роман

Четверта книга Славка Бурди «Українці Хорватії»

Українці Хорватії. Матеріали та документи. Збірник матеріалів. Підготував Славко Бурда. Міжнародна конференція в Загребі з нагоди 120-річчя переселення українців до Хорватії. Книга четверта. Загреб, 2021. – 174 с. – ISBN 978-953-96527-5-1.

Хорватія є невеличкою країною на Балканському півострові. Згідно з переписом населення 2011 р., в Хорватії жило 4 300 000 людей. З них близько двох тисяч зголосилося до української національності. Ця невеличка національна група однак має одинадцять культурно-освітніх українських товариств¹.

Четверта книга Славка Бурди відрізняється від попередніх двома аспектами: 1. Вона охоплює п'ятнадцять доповідей, виголошених на науковій конференції в Загребі з нагоди 120-річчя переселення українців до Хорватії; 2. Усі доповіді друкуються вперше і подані українською літературною мовою.

Книга відкривається коротким вступом упорядника, який представив учасників конференції, що відгукнулися на його заклик. На жаль, як це часто буває, не всі зголошені надіслали свої доповіді до друку.

Історіографію теми конференції подав доцент Нововолинського інституту економіки та менеджменту Микола Нагірний у доповіді «Хорватські українці в фокусі української історіографії» (с. 8-21). На підставі глибокого вивчення літератури на цю тему (у статті наведено 92 посилань на літературу) автор доходить висновку: «Хорватські українці і надалі залишаються об'єктом розвідок переважно діаспорних дослідників. Водночас варто відзначити, що та невелика група українських науковців, хто всерйоз працює над тематикою української меншини у Хорватії, може похвалитися чималими здобутками, оскільки досліджено значний пласт питань: переселення, міжвоєнний період, структурно-організаційний розвиток, громадсько-культурне життя, виклики асиміляції, проблема використання назв «русини» та «українці» і багато іншого. Тож залишається сподіватися, що подальша робота у цих напрямках дозволить зберегти чималий культурний пласт спадщини хорватських українців, а також підняти рівень поінформованості про цю невеличку діаспору серед широкого загалу українського суспільства» (с. 21).

Доктор наук Філіп Шкілян із Загребського університету у своїй доповіді на основі урних розповідей респондентів та їх нащадків розглянув процес поселення українців, національну та релігійну ідентичність українців у двох населених пунктах західної Славонії та в районі Бродського Посавля – Липовлянах та Бродській Посавині.

Галина Саган, професор Київського університету ім. Бориса Грінченка, розглянула історію та сучасність релігійного життя українців Хорватії. Оскільки

¹ Енциклопедія історії України. Голова редколегії В. А. Смолій. Київ, 2013. – С. 412-413. Один з кращих дослідників історії і культури українців Хорватії Славко Бурда видав уже чотири книги під назвою „Українці Хорватії”. Про три перші ми вже писали. Українці Хорватії. Матеріали і документи. Упорядник Славко Бурда і Борис Гралюк. Кн. 1. – Загреб, 2002. – 232 с. – Кн. 2. – Загреб, 2020, Кн. 2. – Загреб, 2020, 218 с. – Кн. 3. – Загреб, 2021, 386 с. Подаємо звіт про четверту.

майже усі переселенці у Хорватію на початку ХІХ століття приїжджали із греко-католицьких сіл «Горниці»: Закарпаття та Галичини, вони і на нових місцях вважали себе греко-католиками і, зміцнивши свій економічний стан, будували греко-католицькі церкви за зразком церков у «старому краї». Ці громади належали до Крижевської єпархії. Згідно з останнім переписом населення (2018), Крижавецькій єпархії належить понад 21 000 вірних, 46 парафій, 37 священників та близько 40 сестер-монахинь (с. 52).

Двома статтями в рецензованому збірнику представлений доцент Сумського державного університету в Україні Валерій Власенко: «Мар'ян Тумір – громадсько-політичний діяч української еміграції в Югославії» та «До історії українського пласту в Загребі у 1930-і роки». У першій подано біографічну довідку про уродженця Коломиї Мар'яна Туміра (1898 р. н.), сім'я якого на початку Першої світової війни була евакуйована у м. Пржелоч у східній Чехії. У листопаді 1915 р. він повернувся у Коломию, де працював писарем у залізничному депо. У червні 1916 р. він переселився до польського міста Кальварія, а в жовтні 1917 р. повернувся до рідного міста. У 1918 р. М. Тумір був мобілізований до Української Галицької Армії, а після її поразки і польського полону виїхав до брата в м. Осієк в Югославію. У 1929 р. прийняв югославське підданство. Працював робітником, перекладачем та диктором радіо. У 1946 р. в Берліні був арештований органами «Смершу» і засуджений на десять років таборів. У 1956 р. його було звільнено, однак у реабілітації відмовлено. Дальша доля не відома. Усе це автор довідався із його судової справи, яка зберігається в архіві КГБ.

Друга стаття В. Власенка присвячена історії українського Пласту в Загребі у 30-х роках.

Мабуть, найціннішим матеріалом у збірнику є розвідка Олега Рум'янцева та Ярослава Мишанича «Листи Ореста Власова до Олекси Мишанича (1967-1970)». В основу розвідки покладено 24 листи починаючого українського поета колишньої Югославії до провідного українського літературознавця (публіковані повністю). У них бачимо велику увагу О. Мишанича до фахового росту майбутнього редактора української редакції радіо «Свобода» у Мюнхені. О. Мишанич не лише радив молодому поетові, як писати та редагував і публікував його вірші в Україні, але й значною мірою постачав його літературою. Після еміграції О. Власова на Захід їх листування припинилося, однак наука О. Мишанича принесла свої плоди.

Троє авторів зі Львова (Ірина Ключковська, Оксана Трумко та Назар Данчишин) підписані під статтею «Міжнародний інститут освіти й культури та українці Хорватії» (с. 95-102), в якій розглянуто зв'язки українців Хорватії з цією організацією від її заснування у 1992 року до сучасності.

Доктор наук з Івано-Франківського університету Ольга Фабрика-Процька у своїй статті розглянула «Пісенність бачвансько-сремських русинів Войводини у спадщині фольклористів кінця ХІХ – половини ХХ ст.». У ній подала короткий огляд пісень у записах Михайла Врабеля, Володимира Гнатюка, Дюра Біндаса, Осифа Костельника, Філарета Колесси, Вінка Жганця, Онуфрія Тимка, Миколи Мушинки. На основі аналізу записів пісенного фольклору вона дійшла висновку: «На сьогодні руснаки Воеводини це надзвичайно цікава і самобутня гілка української діаспори. Настільки самобутня, що може вважатися окремим народом. Зрештою, вони себе по-іншому й називають – руснаці, руснаки. У далекій Бачці стали своєрідним острівцем поміж інших національностей»(с. 108-109).

Доктор мистецтвознавства того ж Івано-Франківського університету Віолетта Дутчак темою своєї доповіді обрала: «Українські фольклорні фестивалі у світі»,

зосередившись на їх жанровому, тематичному та комунікаційному аспектах. У центрі її уваги опинилися українські фольклорні чи фольклорно-етнографічні фестивалі на американському континенті. На її думку, перший всеукраїнський фестиваль української пісні, музики і танцю відбувся 1939 р. у Торонто. У 40-х роках хвиля українських фольклорних фестивалів охопила й українські громади в США. За її підрахунками, у другій половині ХХ століття на американському континенті було засновано 18 українських щорічних українських фестивалів: десять в США і вісім – у Канаді.

Слід зауважити, що серед русинів-українців в Словаччині такі фестивалі розпочалися вже у червні 1933 року в Пряшеві під назвою «Дні руської культури» з участю десять тисяч людей.

У післявоєнний період таких фестивалів (уже під назвою «фестивалі (свята) української культури» було кілька десятків. Найбільше - Свято культури русинів-українців Словаччини - у Меджилабірцях розпочалося виступом 68 колективів та 7 тисяч глядачів. Усі наступні щорічні Свята культури проходили у Свиднику з участю 40 - 60 колективів та 20 - 40 тисяч глядачів.

Олександр Саган, професор НАН України, розглянув тенденції розвитку церков і релігійних організацій в сучасній Україні станом на 1 квітня 2021 року, коли в Україні було зареєстровано 35 453 релігійних громад, з них 19 300 (54%) православних, 3 950 греко-католицьких, 950 римо-католицьких та понад 10 000 інших релігійних громад. На його думку, особливістю нинішньої релігійної ситуації в Україні є наявність міжконфесійних і міжцерковних об'єднань церков і релігійних організацій. Найавторитетнішим об'єднанням є «Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій», до складу якої входять 16 колективних членів (у статті перерахованих разом з їх керівниками). Чимало уваги автор присвятив намаганням Москви захопити владу в церкві України.

Професор Інституту дослідження української діаспори в Острозі Алла Атаманенко у доповіді «Публічна та культурна дипломатія українців Хорватії» (с. 129-134), розглянувши та пояснивши терміни «публічна та культурна дипломатія», довела, що в Україні на цю тему проведено дослідження з невеликими результатами (С. Бурда, В. Власенка, Г. Саган, М. Мушинки та цілий ряд інших дослідників). В останньому часі широко застосовується термін «культурна діаспора», яка в Хорватії є невеличкою і постійно зменшується – від 2494 осіб у 1991 р. до 1878 у 2011 р. Головна причина – асиміляція.

Останні чотири роботи присвячені спогадам. Письменник та журналіст Павло Головчук у статті «Ми горді за це» (135-151) пише про свої зв'язки з пряшівським дисидентом Петром Гроцьким (1942-2004), з яким він на початку 70-х років організував переправу самвидаву з України на Захід. Цей 18-сторінковий спогад П. Головчука варто було б передрукувати і у Словаччині, наприклад, у пряшівській «Дуклі», оскільки ця діяльність Петра Гроцького у нас зовсім не відома.

Письменник, учений-історик та політичний діяч Джуро Відмарович у спогаді розповів про початки свого мандату посла Хорватії в Україні (с. 152-157). Він один з небагатьох послів в Україні, який уже в Києві протягом кількох місяців засвоїв українську мову, якою виголошував офіційні промови, давав інтерв'ю журналістам і подбав про те, щоб у його посольстві українська мова була домінантною, тим більше, що разом з посадою посла він займав і посаду аташе з питань культури. Тим він здобув симпатії широких кіл українського народу, а з деякими колегами та колежанками (І. Драчем, Д. Павличком, Л. Талайданом, Л. Голотою, П. Мовчаном, М. Вінграновським та іншими) він утримував дружні зв'язки і після закінчення терміну перебування на посаді посла.

Упорядник чотирьох книг «Українці Хорватії» Славко Бурда поділився спогадами «Мої перші зустрічі та знання про Шевченка сягають у дитинство» (с. 158-169). По суті, це – автобіографія автора, написана на фоні найвизначнішого письменника України, з яким він познайомився трирічною дитиною, завдяки батькові, що був головою української громади у Вербасі та баяністом оркестру, в репертуарі якого була пісня на слова Т. Шевченка. На проби оркестру батько брав і сина. Крім того, на горіщі їхньої хати зберігався великий портрет Т. Шевченка, який не вмщався на стіні їхньої маленької хати.

У його початковій школі розпочалися уроки української мови, на яких поезії Т. Шевченка були на першому плані. «Відтоді поезія Шевченка глибоко увійшла в мене і Шевченкові слова весь час зі мною, де б я не був, і це триває і до сьогодні, коли мені понад сімдесят літ» (с. 162). Великий вплив на його «шевченкознавство» мала його співпраця з українською секцією Радіо Новий Сад та щорічні таборування української молоді.

Після однорічної військової служби та короткого побуту в Швеції у 1978 році він поселився у Баня-Луці, де активно залучився до роботи драматичної секції Українського культурно-мистецького товариства «Тарас Шевченко». Одружившись, він разом з дружиною Ганною переселився у Загреб, де зараз же залучився до роботи Союзу русинів-українців Хорватії та став слухачем ректорату української мови філологічного факультету Загребського університету. Разом із студентами та викладачами університету він влаштував вечір Тараса Шевченка, який став щорічною традицією. Майже на кожному вечорі Славко Бурда виступає з доповіддю про Т. Шевченка. У цей час поживались і його зв'язки з Україною. Як секретар (1991-2009) та голова (2004-2008) Союзу русинів та українців Хорватії, він кілька разів відвідав Україну, вважаючи її своєю батьківщиною. Особливо приваблювали його місця й установи, пов'язані з Т. Шевченком. З кожної подорожі він повертався з літературою про свого улюбленого поета.

Під час Вітчизняної війни в Хорватії Славко Бурда провів шість українсько-руських літніх шкіл. З його ініціативи та інших у Загребі було поставлено величавий пам'ятник Т. Шевченкові та видано його твори й книжки про нього хорватською мовою.

Магістр Київського університету ім. Бориса Грінченка Святослав Рублик поповнив вище наведену автобіографічну статтю розвідкою «Діяльність Славка Бурди у організації діаспорного життя українців Хорватії» (с. 170-174). Він підкреслює, що С. Бурда приїхав до столиці Хорватії 1980 року 30-літнім юнаком. Дальших сорок років перебування в Загребі «були наповнені активною діяльністю, не лише в Хорватії, а й в Україні, Угорщині, Словаччині, Чехії, Сербії, Боснії, Австрії, Німеччині, Італії та в інших країнах» (с. 170). Чимало роботи ним було зроблено в рамках Європейського та Світового конгресів українців. Автор згадує лише найважливіші його посади: член Статутної комісії СКУ (протягом десяти років), перший заступник голови ЕКУ; член президії УВКР, член Президії Всесвітньої федерації лемківських українських організацій. Чільні керівні посади він займає і в українських організаціях Хорватії. Тут, крім посад в громадських організаціях, він був членом редколегії друкованих органів: «Нова думка», «Вісник», «Думка з Дунаю», «Радіо Загреб» та автором десяткох книжок про українців Хорватії. Чималу роль зіграв Славко Бурда у відзначенні 100-ліття еміграції українців до колишньої Югославії. У другій половині 90-х років С. Бурда обіймав посаду політичного секретаря Союзу русинів і українців Республіки Хорватії. Його заслугою були відкриті класи з вивченням руської та української мов в т. зв. «малих» школах. З його ініціативи 1992 р. було підписано угоду про співпрацю

з Львівським університетом, у 1995 р. засновано Центральну бібліотеку русинів і українців РХ. 1997 р. він ініціював щоб Союз русинів і українців РХ став кандидатом на постійне членство в ЕКУ та СКУ. У 1998 р. він був організатором фестивалю «Петровський дзвін», спонсором якого став президент Хорватії Франьо Туджман. У тому ж 1998 р. він був організатором святкування 80-річчя проголошення незалежності УНР, а у 2000 році 100-річчя еміграції українців до Хорватії.

З 2010-го по 2021 рік діяльність Славка Бурди була в основному зосереджена над організаційною роботою в Українському товаристві в Загребі, організації заходів і святкувань, наукової роботи, зокрема проявилася в написанні книжок і статей та дипломатичній роботі.

Четверта книга Славка Бурди «Українці Хорватії» є вагомим внеском у дослідження одної з найменших українських діаспор в Європі.

Микола Мушинка

На фонд журналу «Дукля»

Шановні читачі! Якщо Вам не байдужа дальша доля журналу «Дукля», просимо Вас підтримати її своїми пожертвами, які слід надсилати на рахунок:

VÚB Prešov, číslo účtu: SK46 0200 0000 0000 2843 4572

На обкладинці журналу твори українського художника

Івана Марчука

На першій сторінці обкладинки: «**Вогонь предків**». Картон, темпера, 50x40 см, 1980; на другій сторінці обкладинки: «**Відлетіли далеко птахи**». Картон, темпера, 61x40 см, 1977; на третій сторінці обкладинки: «**Сільська ідилія**». Папір, темпера, 34x26 см, 1978; на четвертій сторінці обкладинки: «**Куди дорога та веде**». Картон, темпера, 70x50 см, 1971.

Ціна 0,66 €

Індекс EV 5881/20

ISSN 0419-8131

